

T VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
EISĖS APŽVALGA

LAW REVIEW

VYTAUTAS MAGNUS UNIVERSITY

AN ONLINE SCHOLARLY JOURNAL

DR. STASYS VAITKEVIČIUS

**PRIVATIZAVIMO PROCESAI 1991–2000 METAIS
IR JŲ PASEKMĖS BALTIJOS VALSTYBĖSE**

(MOKSLO STUDIJA)

**PRIVATIZATION PROCESSES DURING 1991–2000 YEARS
AND THEY AFTER – EFFECTS IN THE BALTIC STATES**

(SCIENCE STUDY)

SPECIALUSIS NUMERIS / SPECIAL ISSUE

2022 1 (25)

Mokslo studija apsvartyta ir rekomenduota išleisti Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto tarybos posėdyje 2022 m. balandžio 27 d. (protokolo Nr. TF-TA-PR-22-03e).

RECENZENTAI

Profesorius emeritas dr. Vytautas Pakalniškis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Doc. dr. Paulius Čerka, Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultetas

REDAKcinė KOLEGIJA

Mokslinės redakcinės kolegijos pirmininkė

Edita Gruodytė, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Moksliniai redaktoriai

Tomas Berkmanas, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Mindaugas Bilius, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Giedre Cibulskaitė -Veršinskienė, Paryžiaus Sorbonos universitetas, Prancūzija
Paulius Čerka, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Laura Ervo, Orebro universitetas, Švedija
Oleg Fedosiuk, Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
DeLeith Duke Gosset, Texas Tech universiteto teisės mokykla, JAV
Aušra Kargaudienė, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Tanel Kerikmae, Talino technologijos universitetas, Estija
Izabela Krasnicka, Bialistoko universitetas, Lenkija
Stefan Kirchner, Laplandijos universitetas, Suomija
Julija Kiršienė, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Arkadiusz Lach, Mikalojaus Koperniko universitetas, Lenkija
Katalin Ligeti, Liuksemburgo universitetas, Liuksemburgas
Jurgita Malinauskaitė, Brunelio universitetas, JK
Saulė Milčiuvienė, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Andreu Olesti Rayo, Barselonos universitetas, Ispanija

Darbinė redakcinė kolegija

Viktorija Rasalaitė, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Ugnė Urbšytė, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Ieva Vyšniauskaitė, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Karolis Orlauskas, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Kalbos redaktorė Giedrė Lukaševičienė

TURINYS

SANTRUMPOS.....	4
ĮVADAS	5
1. SSSR IR RUSIJOS PRIIMTI POLITINIAI IR TEISINIAI NUTARIMAI, ĮTAKOJĘ BALTIJOS VALSTYBIŲ SPRENDIMUS PRIVATIZAVIMO SRITYJE.....	6
1.1. SSSR politiniai ir teisiniai sprendimai pertvarkos pradžioje.....	6
1.2. Korupcinių, oligarchinių struktūrų formavimasis ir stiprėjimas Rusijoje	8
1.3. Rusijos rinkos ir naudotos valiutos svarba Baltijos valstybėms	11
2. PASIRENGIMAS PRIVATIZAVIMUI IR PRIVAČIAM VERSLUI FUNKCIONUOTI BALTIJOS VALSTYBĖSE	12
3. VALSTYBINIO TURTO PRIVATIZAVIMAS BALTIJOS VALSTYBĖSE	17
3.1. Privatizavimo valdymo modelis Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje	18
3.2. Investicinių čekių panaudojimas privatizuojant valstybei nuosavybės teise priklausantį turtą	19
3.3. Pirmenybės teisių (lengvatų) suteikimas privatizuojamų įmonių darbuotojams	20
3.4. Strateginių investuotojų pritraukimas privatizuojant kontrolinius AB ir UAB akcijų paketus.....	22
4. NAMŲ, BUTŲ IR JŲ PRIKLAUSINIŲ PRIVATIZAVIMO SPECIFINIAI YPATUMAI	29
5. ŽEMĖS, ŽEMĖS ŪKIO ĮMONIŲ PRIVATIZAVIMO IR RESTITUCIJOS YPATUMAI BALTIJOS VALSTYBĖSE	33
6. PRIVATIZAVIMO REZULTATŲ ĮTAKA VALSTYBĖS ŪKIUI IR GYVENTOJŲ PRAGYVENIMO LYGIUI.....	41
IŠVADOS	48
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	51
SANTRAUKA.....	55
REIKŠMINIAI ŽODŽIAI	56
SUMMARY	56
KEY WORDS	57

SANTRUMPOS

AB – akcinė bendrovė

UAB – uždaroji akcinė bendrovė

VĮ – valstybės įmonė

VAĮ – valstybinė akcinė bendrovė

CPK – Centrinė privatizavimo komisija

VTPPI – Valstybės ir savivaldybių turto pirminio privatizavimo įstatymas

AT – Aukščiausiasioji Taryba (Atkuriamasis Seimas)

IVADAS

Paprastai apie atliktų darbų sėkmes ar nesėkmes žymiai lengviau suprasti, jei tokių darbų rezultatus ir/ar jų pasekmes palyginame tarpusavyje. Toks palyginimas tampa dar prasmingesnis, kai minėti rezultatai vertinami praėjus daugiau kaip dviem dešimtims metų ir juos galima patirti savo kasdieniniame gyvenime. Viena iš aktualiausių problemų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje dar tik pradėjus rengtis savarankiškai vystyti savo šalių ekonomiką buvo valstybinio turto privatizavimas. Šios aktualios problemos mokslinis įvertinimas Lietuvos ir užsienio publikacijose buvo atliktas mūsų ankstesnėje mokslo studijoje¹ ir monografijoje², tačiau tiek mes, tiek ir Lietuvos bei užsienio mokslininkai tik epizodiškai atskleidė Rusijos ekonomikos subjektų įtaką Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių valstybinio turto privatizavimo procesui. Anksčiau nagrinėtose mokslinėse publikacijose pastebėjome, kad nebuvo kritiškai nagrinėti Estijos, Latvijos ir Lietuvos taikyti valstybinio turto privatizavimo valdymo modeliai bei valstybinio turto privatizavimo ypatumai, nebuvo atskleisti valstybių pasiekimai ir veiklos trūkumai palyginant juos tarpusavyje pagal atskiras valstybinio turto rūšis. Šio straipsnio tikslas yra papildyti ankstesniuose mūsų darbuose³ atliktus tyrimus, atskleisti dar pakankamai neišnagrinėtus šio privatizavimo proceso niuansus, iš laiko perspektyvos akcentuojant kiekvienos valstybės tik teigiamus teisinius sprendimus ir praktinį jų įgyvendinimą ir/ar neišspręstus klausimus arba klaidas. Manome, jog turėtume tam tikrą dėmesį skirti ir pagrindinei verslo rinkai, su kuria kiekviena iš šalių ir tos šalies fiziniai bei juridiniai asmenys buvo tiesiog priversti palaikyti dalykinius ryšius, t. y. Rusijai ir pastarojoje valstybėje priimtus sprendimus nagrinėjamoje srityje, didele dalimi lėmusius Baltijos valstybių ekonominį ir socialinį gyvenimą. SSSR ir jos teisių perėmėjos Rusijos sumanyta ir įgyvendinta pertvarka leido Baltijos valstybėms, kaip ir kitoms SSSR buvusioms respublikoms, priimti teisės aktus pagal SSSR priimtus politinius bei teisinius nutarimus ir juos įgyvendinti. Ribotas žvilgsnis į Rusijos sprendimus nagrinėjama tema reikalingas dar ir todėl, kad Lietuvos valdžia ketverius metus iš analizuojamo laikotarpio didele dalimi valstybinio turto privatizavimo srityje buvo panašesnė į Rusijos vadovybę, o ne į kitas Baltijos valstybes, o tuo labiau į Vakarų Europą. Nagrinėjamas laikotarpis yra pasirinktas todėl, kad Estijos Vyriausybė 2001 m. formaliai konstatavo privatizavimo proceso pabaigą, o Latvija privatizavo svarbiausias ūkiui įmones ir didžiąja dalimi baigė restitucijos procesą, kai tuo tarpu Lietuva valstybinio turto privatizavime dėl prarastų 1993–1996 metų pagrindinių įmonių privatizavimą vykdė 1997–2004 metais, o restitucijos procesą užtęsė dar daugiau kaip du dešimtmečius. Privalu pastebėti, jog valstybinio turto privatizavimas praktiškai yra nenutrūkstamas procesas, nes valstybė ar savivalda už nesumokėtus mokesčius perima įmonių akcijas ar nekilnojamąjį turtą ir jį tenka parduoti. Be to, šiandienos praktika byloja, jog net ir daugelyje dešimtmečių išimtinai valstybės veiklos sferoje buvusios veiklos, pvz., NASA kosminių laivų paleidimas į visatą, privačių investuotojų dėka pasirodė žymiai efektyvesnis ir net pažangesnis.

¹ S. Vaitkevičius, R. Birštonas, *Valstybinio turto valdymas ir privatizavimas Lietuvoje 1992–2012 m.* (Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2015), p. 280.

² V. Pakalniškis, S. Vaitkevičius, *Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989–1992 m.* (Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2013), p. 104.

³ Žr. išnašą Nr. 2 ir Žr. išnašą Nr. 3.

Pagrindiniai straipsnio nauji aspektai moksliniu požiūriu yra šie:

- 1) Parodyti Rusijoje (pradžioje SSSR) priimtų sprendimų įtaką Baltijos valstybėms;
- 2) Atskleisti pagrindinius specifinius privatizavimo procesų ypatumus Baltijos valstybėse;
- 3) Koncentruotai palyginti pagrindinius teigiamus ir neigiamus sprendimus privatizavimo srityje;
- 4) Apžvelgti privatizavimo sprendimų įtaką Baltijos valstybių gyventojams.

Nagrinėdami išvardintus klausimus analizuosime Baltijos valstybių privatizavimo procesus atspindėjusius mokslinius straipsnius, kitus veikalus bei teisės aktus, oficialią Baltijos valstybių statistinę informaciją, o taip pat pasiremsime ES PHARE privatizavimo projekte dirbusių ekspertų patirtimi.

1. SSSR IR RUSIJOS PRIIMTI POLITINIAI IR TEISINIAI NUTARIMAI, ĮTAKOJĘ BALTIJOS VALSTYBIŲ SPRENDIMUS PRIVATIZAVIMO SRITYJE

Tam, kad analizuoti straipsnio pavadinime nurodytą temą, mūsų nuomone, būtina bent peržvelgti: 1) pagrindines priežastis, kodėl SSSR vadovybėje atsirado jėgos, supratusios pertvarkų būtinybę; 2) esminius veiksnius, sąlygojusius korupcinių, oligarchinių struktūrų formavimuisi ir stiprėjimui Rusijoje; 3) Baltijos valstybių ekonomikos priklausomybę nuo Rusijos.

1.1. SSSR politiniai ir teisiniai sprendimai pertvarkos pradžioje

Daugumą priežasčių, kodėl SSSR pradėjo pertvarką, profesionaliai išanalizavo ir susistemino A. Šimėnas⁴. Kaip ir daugelis SSSR žlugimo priežasčių analitikų manome, jog SSSR žlugo dėl viso komplekso priežasčių, kurių svarbiausios buvo šios: 1) R. Reigano administracijos išvystytos ginklavimosi varžybos ir SSSR ypač nuostolingas ilgai trukęs karas Afganistane. Manytume, jog šiuo klausimu būtina priimti SSSR ministro pirmininko V. Pavlovo informaciją, kurioje jis konstatavo, jog SSSR karinėms reikmėms biudžete skirdavo 34–35 procentus pajamų⁵. Beje, S. Vaitkevičiui (toliau tekste – gali būti vadinamas Autoriumi) seminaruose ir konferencijose ne kartą teko girdėti, jog visoje karinės pramonės technologinėje grandinėje nuo mokslinių tyrimų iki pagalbinių veiklų tikrumoje SSSR biudžeto išlaidos šioje srityje buvo beveik trečdaliu didesnės; 2) SSSR ūkio krizė, kurią ypatingai lėmė kritusios naftos kainos, kurių žemą lygį dirbtinai palaikė ir JAV tiek per pagrindinius žaliavinės naftos tiekėjus, tiek ir susprogdindama naujai tiesiamą naftotiekį Rusijoje; 3) nomenklatūros, kurios vadovaujanti jėga TSKP, visų lygių valdžią uzurpuojantis veiksnys; 4) popiežiaus Jono Pauliaus antikomunistinė

⁴ A. Šimėnas, *SSRS pertvarka. Perestroika*, (Vilnius: Terra Publica, 2020), p. 216.

⁵ V. Pavlov, *Avgust iz nutria. Gorbačiov – putč*, (Moskva, 1993), p. 13.

veikla ir jo įtaka katalikiškame pasaulyje; 5) neturėjimas nei resursų, nei praktinių galimybių išlaikyti savo įtakoje taip vadinamas sovietinio bloko Rytų Europos valstybes; 6) aplinkosaugos problemos, tarpe kurių išsiskyrė pavojingomis atliekomis užteršti ištisi SSSR regionai, ypačingai taip vadinamose „pašto dėžutėse“ (su karine pramone susijusiose įmonėse), kai užterštumo normos daugelį kartų viršijo net ir SSSR nustatytus standartus didžiulėse teritorijose, kurių atskirai paimtas plotas neretai buvo didesnis už visų Baltijos valstybių plotą; 7) M. Gorbačiovo atsistatydinimo iš SSSR prezidento kalboje 1991 m. gruodžio 25 d. ypatingai akcentuota frazė, jog SSSR pertvarka buvo būtina dėl nuolat didėjančio SSSR techninio – technologinio pagrindinių ūkio šakų atsilikimo; 8) korupcijos paplitimas visose politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo sferose, kurios centras dėl galutinių sprendimų priėmimo vieta buvo Maskva. Su karine pramone susijusio finansavimo ženklus sumažėjimas, taip pat ir M. Gorbačiovo išsakytos mintys dėl įmonių modernizavimo bei korupcija Rusijoje neišvengiamai stipriai įtakojo pirmiausia juridinių asmenų ir valstybinės valdžios bei valdymo institucijų veiklą, todėl šiems veiksniams šiame straipsnyje skirsime didesnę dėmesį.

Kadangi įvairiose Lietuvos ir užsienio masinės informavimo priemonėse bei socialiniuose tinkluose ne kartą buvo akcentuota, kad pertvarkos būtinumą SSSR geriausiai suprato KGB vadovybė, todėl mes tik apsiribosime keleto faktų konstatavimu, kurie tik patvirtina, jog būtent šiai struktūrai vadovaujant buvo kruopščiai parengti SSSR reformų scenarijai, pasirūpinta, jog lemiamus ekonominius – finansinius sprendimus priimančiuose postuose būtų tiesiogiai šios struktūros arba bent jos visiškai kontroliuojami asmenys. Dar 1983 m. J. Andropovas pavedė N. Ryžkovui pateikti koncesijos, bendrų su užsieniu įmonių, akcinių bendrovių veiklos mechanizmą⁶. Būtent J. Andropovo laikais atsirado jaunųjų reformatorių grupės, kurios tarsi kaip revoliucinių permainų SSSR pasekmė iš esmės perėmė bent jau ekonominę valdžią Rusijoje. Vėlesniais, t. y. 1985–1990 metais SSSR įstatymais įteisinta individuali darbinė veikla, SSSR Ministrų Tarybos nutarimais leista steigti kooperatyvus, įmonių sąskaitose esančius pinigus leista keisti į grynuosius ir t. t.

Išvardintieji SSSR lygio teisės aktai buvo gana abstraktūs, beveik kiekvieną iš tokių aktų pozicijų buvo galima traktuoti įvairiai, o tuo pačiu ir bausti tariamus ar faktinius pažeidėjus, arba į padarytus pažeidimus „pažiūrėti pro pirštus“. Vien tuo aspektu SSSR nomenklatūra ir jai pavaldūs asmenys užsitikrino palankias startines pozicijas sukaupti pradinį kapitalą ir pradėti privatų verslą. Tačiau minėta nomenklatūra pradiniam pertvarkos etape naudojosi žymiai paprastesniu ir daug kartų efektyvesniu turtų ir/ar lėšų sukauptimo keliu – įmonių ir įmonių koncernų vadovybės per savo pačių įsteigtas komercines struktūras valstybinėmis kainomis įsigydavo žaliavas, pusfabrikačius, o komercinėmis kainomis realizuodavo produkciją, tokiu būdu sparčiai kaupė didžiules lėšas būsimam valstybinio turto privatizavimui. Kadangi valstybės fiksuotos įsigyjamų prekių, žaliavų ir pusfabrikačių kainos nuo parduodamos produkcijos ar net tų pačių žaliavų kainų rinkoje kartais skyrėsi, tai su kiekviena tokių materialinių išteklių apyvarta įmonių vadovų sąskaitose kaupėsi milžiniškos pajamos net ir vertinant jas pagal Vakarų pasaulio standartus. Faktinis valstybinių įmonių susivienijimų, koncernų ir bankų privatizavimas prasidėjo dar 1988 m., kai iš valstybių įmonių, pavyzdžiui „Butek“, Kamaz, Maskvos prekybos ir fondų biržos, Gazprom (dalinai) ir daugelis kitų valstybių struktūrų virto privačiomis, o jų vadovais paskirti buvę ministrai. Kaip akcentuoja A. Barsenkovas, visas šis „privatizavimo“ procesas vyko

⁶ A. Barsenkov, *Vviedienijie v sovremennuju rosijuku istoriju 1985–1991*, (M. kurs lekciji, 2002), p. 48.

su aukščiausio nomenklatūrinio lygmens vadovų palaiminimu⁷. TSKR CK priklausęs materialus ir finansinis turtas buvo investuojamas į kuriamas ribotos atsakomybės ar akcines bendroves. Kaip konstatavo I. Buničius, pavyzdžiui, tik 1991 m. birželio 6 d. TSKP CK direktyvoje bendra balansine verte beveik 1,3 milijardo rublių įvertinto turto (virš 60 kompleksų, t. sk. gydyklos, užmiesčio ūkiai, viešbučiai ir t.t.) ir daugiau kaip 3,6 milijardai rublių buvo investuota į TSKP priklausančius ar nuo jos priklausančius bankus, pvz., Avtobank, Unikombank, Rosija ir kt.⁸

1.2. Korupcinių, oligarchinių struktūrų formavimasis ir stiprėjimas Rusijoje

Nuo pat SSSR spalio revoliucijos, kai nustojo galioti rinkos ekonomika pagrįsti santykiai, šios šalies ekonominiame – socialiniame gyvenime įsigalėjo prekių ir paslaugų deficitas, o tuo pačiu ir poreikis gauti daiktą ar paslaugą pasinaudojant tam tikrais ryšiais, t. y. visuotinai įsigalėjo korupciniai santykiai. Šiems korupciniams santykiams postūmį suteikė ir partine – nomenklatūrine subordinacija pagrįsta ir negausių materialinių vertybių (nuo butų, automašinių iki elementariausių kasdieninių prekių ir paslaugų) paskirstymo/gavimo sistema. Ši sistema buvo griežtai hierarchinė, įvertinanti kiekvieno individo padėtį visuomeniniame gyvenime, jo gebėjimą ir ryšius surasti tinkamus kelius gauti prekes ir paslaugas. Kadangi visi svarbiausi šalies materialinių ir finansinių srautų paskirstymo keliai vedė į Maskvą, tai ir šio miesto partiniame ir ūkiniame aparate neišvengiamai koncentravosi ir pagrindinės korupcijos gijos. Nuo M. Gorbačiovo pradėtų reformų iki nagrinėjamo paskutiniojo 20-o amžiaus dešimtmečio pabaigos Rusijoje korupcijos suklestėjimo sritis detalčiai atskleidė R. Karklins. Ji savo veikale nurodė tris tokias pagrindines korupcijos sritis, t. y.: 1) kyšininkavimą (siekimą “apeiti” teisės aktų reikalavimus, išvengti patikrų, perdėtos priežiūros, licencijavimo, gauti prekių eksporto paslaugas ir t. t.); 2) valstybės resursų pasiskyrimą patiems sau (pasinaudojant blogu viešųjų resursų valdymu, jų paskyrimu suinteresuotoms įmonėms, pasipelnymu per viešuosius pirkimus, nepotizmą, svarbių postų pardavimą ir kt.); 3) valstybės institucijų užgrobimą (faktinį valstybės institucijų užvaldymą verslo ar nusikalstamo pasaulio statytiniais, politinių judėjimų konkurencijos ribojimą ir šių judėjimų reklamos struktūrų perėmimą, teisėtvarkos ir teisėsaugos sistemų kontrolę, audito ir socialinių medijų tarnybų užvaldymą ir t.t.)⁹. Korupcijos procesai valstybės turto privatizavimo metu Rusijoje tik pagilėjo bei išsiplėtė ir būtent toks pagilėjimas/išsiplėtimas nebuvo užkardytas minėta privatizavimo procesą reglamentuojančiuose teisės aktuose tiek tų teisės aktų įgyvendinimo laikotarpiu, o taip pat ir po valstybei nuosavybės teise priklaususių įmonių privatizavimo. Būtent privatizavimo proceso metu susiformavo ir sustiprėjo neformalus ryšiai tarp klestinčių verslininkų, valstybės tarnautojų, finansinių institucijų ir tokia ryšių grandinė pasitarnavo finansinės – industrinės oligarchijos, tampriai korupciniais ryšiais susijusios su politikais ir valstybės tarnautojais, formavimuisi¹⁰. Pagrindinės teisinės problemos, paskatinusios korupcijos ir oligarchų Rusijoje suklestėjimą, reglamentuojant valstybinio turto privatizavimą Rusijoje naudojant investicinius čekius buvo šios:

⁷ Ten pat, p. 121.

⁸ I. Buničius, *Partijos auksas*, (Vilnius: Viltis, 1994), p. 241–242.

⁹ R. Karklins, *Typology of post-communist corruption*, (Chicago: University of Illinois, 2002), p. 12–13.

¹⁰ S. Glinkina, *The Ominous Landscape of Russian Corruption*, *Transitions* (March 1998), p. 597.

- 1) Privilegijų suteikimas įmonių darbuotojams, nustačius pirmenybės teisę į 51 proc. privatizuojamos įmonės akcijų;
- 2) Pirmenybės teisės suteikimas įmonių vadovams papildomai įsigyti iki 5 proc. įmonės akcijų;
- 3) Investicinių fondų veiklos nekontroliavimas;
- 4) Praktiškai nekontroliuojama investicinių čekių emisija.

Kaip parodė 1992–1993 m. privatizavimo praktika Rusijoje, būtent įsigyti iki 51 proc. įmonės akcijų skirtingais metais buvo pasinaudota privatizuojant nuo 2/3 iki 3/4 Rusijos įmonių¹¹. Kadangi terminų, ribojančių parduoti (įsigyti) privatizuotų įmonių akcijas Rusijoje nebuvo, o absoliuti dauguma Rusijos įmonių darbuotojų neturėjo elementaraus supratimo apie realią akcijų vertę, tai įmonių vadovams, paprašius tokias akcijas parduoti, darbuotojai noriai, daug nedelsdami tai darydavo ir įmonių vadovai tapdavo kontrolinių akcijų paketų savininkais. Tokiam nuosavybės koncentracijos procesui įmonių vadovybės rankose išskirtume dvi pagrindines priežastis: 1) Rusijoje ištisos darbuotojų kartos išsiugdė visišką priklausomybę, paklusnumą įmonės vadovui. Būtent nuo įmonės vadovo valios priklausė ne vien tik darbuotojo atlyginimas, premijos, bet ir absoliuti dauguma buitinių, socialinių lengvatų, kelialapių poilsui ir t. t. Todėl įmonių vadovams Rusijoje nereikėjo didelių pastangų įtikinėjant darbuotojus už sąlyginai nedidelius pinigus parduoti jiems nuosavybės teise priklausančias akcijas; 2) įmonių vadovai labai nesunkiai galėjo užsidirbti papildomų pajamų per minėtas jų pačių įsteigtas įmones, per kurias jie vykdavo pelningiausius užsakymus ir/ar tik atsiskaitymus už paslaugas ar pagamintą produkciją ir būtent tokios “veiklos” rezultate gaunamos pajamos dažniausiai daug kartų viršydavo jų įmonėje gaunamus atlyginimus, o jei kartais tokių pajamų ir nepakakdavo, tai trūkstamas lėšas galėjo pasiskolinti iš savo pačių valdomos įmonės, todėl įmonių vadovybė turėjo realias finansines galimybes nupirkti iš darbuotojų pastariesiems priklausančias akcijas.

Be jau nurodytos teisės kartu su įmonės darbuotojais įsigyti iki 51 proc. privatizuojamos įmonės akcijų, įmonių vadovams buvo suteikta teisė įsigyti papildomai iki 5 proc. įmonės akcijų. Pasaulio banko apžvalga byloja, jog pradiniam privatizavimo etape įmonių vadovų įgytos apie 8 proc. jų vadovautų įmonių akcijų, vėlesniame etape pasiekė 20 proc., o šių įmonių vadovams per investicinių čekių privatizavimą atiteko apie 1,4 proc. Rusijos BVP vertės¹². Vykdamas tolesnį valstybės turto privatizavimą priklausomai nuo įvairiausių keliais SSSR ir pirminiame Rusijos reformų etape sukaupto kapitalo įmonių vadovai turėjo puikias galimybes įsigyti valstybei nuosavybės teise priklausančias įmonių akcijas bei kitą turtą ir tokiu būdu Rusijoje susiformavo įmonių vadovų, tiesiogiai arba kartu su partneriais valdančių įmones, sluoksnis. Šis sluoksnis disponavo milžinišką finansinį bei materialų kapitalą ir jį sudarė multimilijardierių, multimilijonierių ir milijonierių faktiška oligarchinė piramidė ekonomiškai ir finansiškai pajėgi įtakoti tiek šalies ūkinį gyvenimą, tiek ir jos ryšius su užsienio partneriais, tarpe jų ir ryšius su Baltijos valstybėmis.

Daugiau kaip 80 milijonų Rusijos gyventojų buvo suvilioti valstybės nekontroliuojamai veikusių investicinių fondų, buvo apgauti ir prarado bent dalį ar visus investicinius čekius. Garsusis „MMM invest“ buvo tik vienas iš daugiau kaip 2000 nelicenzijuotų investicinių fondų,

¹¹ M. McFaul, „Agency Problems in the Privatization of Large Enterprises in Russia“, M. McFaul and T. Perlmutter, eds. *Privatization, Conversation and Enterprise Reform in Russia*, (Stanford University Center for International Security and Arms Control, May 1994), p. 44.

¹² A. Aslund, *How Russia Became a Market Economy*, (Washington, DC: Brookings Institution, 1995), p. 134.

aktyviai veikusių privatizuojant Rusijos turtą, t. y. faktiškai pasisavinusių Rusijos žmonių pinigų¹³.

Privatizavimui panaudojant investicinius čekius Rusijoje nelegaliai buvo atspausdinta milijonai tokių čekių. Be to, privatizavime jau panaudoti investiciniai čekiai iš apyvartos nebuvo išimami. Būtent šiame punkte nurodyti valstybės pareigūnų veiksmai ir/ar neveikimas, nusikalstamo pasaulio veiklos neužkardinimas nelegaliai spausdinant investicinius čekius, neigiamai įtakoją sąžiningų valstybės turtą įsigijančių asmenų veiksmus, riboją ar net praktiškai eliminavo jų galimybes įsigyti Rusijos valstybei priklausantį turtą¹⁴.

Privatizuojant Rusijos valstybei priklausiusį turtą už pinigus buvo fiksuojamos šios neigiamos tendencijos:

- 1) Paraiškų priėmimas iš potencialių pirkėjų, kurių finansiniai pasiūlymai buvo žemesni už nustatytas objektų pradines pardavimo kainas arba objektai buvo įvertinti žymiai mažesne nei reali rinkos vertė;
- 2) Pateiktų paraiškų su aukštesne pasiūlyta kaina atmetimas dėl procedūrinių ar techninių priežasčių eliminuojant tiek vietas, tiek užsienio “netinkamus” potencialius investuotojus;
- 3) Privatizuojamų kompanijų akcijų paketų įsigijimas tų pačių kompanijų ar jų filialų lėšomis.

Įrodydamas pastarųjų trijų teiginių teisingumą, autorius pateikia šiuos pavyzdžius: a) Gazprom privatizuojamų akcijų įvertinimą 288 milijonais JAV dolerių, apytikriai 1/1000 realios rinkos vertės; b) 40 proc. Surgutneftegaz akcijų įsigijimą to paties Surgut už 88 milijonus JAV dolerių; c) 51 proc. Sidanko akcijų buvo nupirkta Unexim banko filialo mokant 2 centus už išvalgytą ir žinomų naftos rezervų barelį, kai rinkoje tokio naftos barelio kaina buvo 4–5 JAV doleriai; d) 5 proc. Lukoil akcijų pardavimą Lukoil filialui už 250 milijonų JAV dolerių ir t. t.¹⁵ Akcentuotinas ir dar vienas „racionalus“ strateginių Rusijos įmonių akcijų perėmimo būdas, t. y. jau sukaupusių didelį finansinį kapitalą privačių juridinių ir/ar fizinių asmenų paskolos vyriausybei, pastarajai įkeičiant strategiškai svarbių įmonių akcijas skolintojų naudai. Kadangi Rusijos vyriausybė pinigų tuo laikotarpiu ypač stokojo, tai negrąžinus laiku tokiu būdu pasiskolintų pinigų tuometiniams Rusijos oligarchams papildomai atiteko vertingi akcijų paketai strateginės reikšmės įmonėse. Analizuodamas privatizavimo proceso pasekmes nuo SSSR pertvarkos pradžios iki daugumos Rusijos įmonių privatizavimo pabaigos V. Inozemcev konstatavo, jog Rusija po privatizavimo tapo antrąja šalimi pasaulyje pagal milijardierių skaičių (po JAV), o pagrindinės eksportinės produkcijos (anglies, plieno, lengvųjų automobilių, cemento, popieriaus) apimtys, lyginant su 1985 m., sumažėjo atitinkamai 1,32; 1,49; 1,78; 1,21; 1,28 karto¹⁶. Privalome akcentuoti, jog pastarojo autoriaus nurodytas milijardierių skaičius JAV susiformavo daugiau kaip per du šimtmečius, kai Rusijoje tokiam milijardierių skaičiui susiformuoti neprireikė ir dviejų dešimtmečių. Kadangi dujų, naftos ir jos produktų, juodųjų bei spalvotųjų metalų ir kitų materialinių išteklių gavyba dėl jų ilgalaikio poreikio pasaulinėje rinkoje ne vienam dešimtmečiui garantavo gana dideles pelno maržas, todėl šioms ūkio šakoms priklausančioms įmonėms bei jas finansuojantiems bankams buvo skiriamas ypatingas dėmesys ir būtent nurodytoms ūkio šakoms priklausančias įmones privatizavę asmenys patenka į

¹³ M. Bivens, J. Bernstein, „The Russia you Never Met“, *Democratizatsiya* 6:4, (Fall, 1998), p. 635.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ A. Rouso, *Privatization and Corruption in Russia*, (Draft, 2001), p. 10.

¹⁶ V. Inozemcev, *Pečalnyje itogi privatizacii*, (M. Vedemosti, 2011), p. 26.

Wikipedia ar/ir Rusijos turtingiausių asmenų sąrašus¹⁷. Pažymėtina, kad SSSR laikais TSKP CK lėšos pasinaudojant nomenklatūrine padėtimi savo pačių ar deleguotų asmenų pasisavintas (investuojant į bendras su užsienio kapitalu įmones, privačius bankus ir pan.) buvęs valstybės turtas buvo tam tikra prasme „perskirstytas“, nes po 1991 m. rugpjūčio pučo iki 1991 m. spalio SSSR teritorijoje įvyko 1746 paslaptingos nomenklatūros valdininkų savižudybės, t. y. beveik tiek pat kiek TSKP buvo sukūrusi bendrų su užsieniu įmonių¹⁸.

Beje, Rusijoje tiek privatizuojant, tiek ir po valstybei nuosavybės teise priklausiusių įmonių privatizavimo valstybės tarnautojų dalyvavimas tų įmonių valdyme nagrinėjamoju laikotarpiu nebuvo reglamentuotas, t. y. jie galėjo netrukdomai dalyvauti tų įmonių valdyme dirbdami savo tiesioginį darbą. Pastaruoju faktų ir aukščiau nurodytais akivaizdžiai korupciniais faktais netvirtiname, jog dauguma Rusijos valdininkų, kaip taisyklė, buvo korumpuoti ir aktyviai prisidėjo prie Rusijos oligarchinių struktūrų formavimosi. Tačiau pačios Rusijos kriminalinė statistika byloja, jog 1993 m. kyšininkavimu buvo apkaltinti daugiau kaip 42,5 proc. Rusijos vyriausybinių struktūrų pareigūnų ir 25 proc. teisės aktus įgyvendinančių struktūrų darbuotojų¹⁹.

1.3. Rusijos rinkos ir naudotos valiutos svarba Baltijos valstybėms

Kaip patvirtina Lietuvos, Estijos ir Latvijos statistikos departamentų skelbiami duomenys²⁰ 1991 metais su buvusios SSSR respublikomis prekybos apimtys siekė apie 90 procentų, o su Rusija tokia prekyba sudarė ne mažiau kaip ¾ nurodytų apimčių. Minėtos prekybos apimtys su Vakarų pasauliu tesudarė tik keletą procentų. S. Vaitkevičiui 1991–1993 m. laikotarpiu dalyvaujant G. Vagnoriaus, A. Abišalos ir B. Lubio vadovautų Vyriausybių posėdžiuose, ministerijų pasitarimuose labai dažnai teko girdėti apie didžiules problemas santykiuose su Rusijos institucijomis ir įmonėmis, kurios nagrinėjamo laikotarpio pradžioje įgyvendino ekonominės blokados reikalavimus. Po 1991 m. rugpjūčio pučo Baltijos valstybinių įmonių vadovams labai dažnai gamybinės ir komercinės problemas teko spręsti asmeninių pažinčių, pagrįstų „dovanomis“ už reikiamą produkciją, kelių iteracijų barteriniais mainais ir daugeliu analogiškų problemų sprendimo būdų. Dėl praktiškai absoliučios priklausomybės nuo prekybos su Rusija ir keliomis kitomis buvusiomis SSSR respublikomis Baltijos valstybinių įmonių veikla (ypatingai pirmaisiais po Nepriklausomybių paskelbimo metais Baltijos valstybėse, kol nepavyko bent dalinai modernizuoti įmonių, surasti prekybos partnerių Vakaruose, kuriuos tenkintų produkcijos ir paslaugų kokybė), buvo grįžta palaikanti ryšius su Rusijos ir kitų buvusios SSSR įmonių vadovais, nepaisant jų korumpuotumo lygio, priklausymo tam tikroms oligarchų įtakos sferoms ir pan. Tiek SSSR „perestroikos“ strategai, tiek ir juos pakeitę ar tik tos „perestroikos“ idėjas ir kapitalą perėmę asmenys buvo visiškai tikri, jog Baltijos valstybėms ilgus dešimtmečius nepavyks patiems pereiti į tiesioginius prekybinius, bankinius ir kitus ryšius su užsienio

¹⁷ Internetinis portalas: „Lietuvos rytas“, <<https://www.lrytas.lt/pasaulis/rytai-vakarai/2017/03/08/news/kas-jie-astuoni-turtingiausi-rusijos-zmones>>.

¹⁸ Žr. išnašą Nr. 9, p. 252.

¹⁹ To Whom Belongs Power in Russia? Ministry of Thieves-in-Law: An Attempt at Breaking into Politics, (Izvestia, 1994), p. 4.

²⁰ Lietuvos statistikos metraštis, 1991–2001 m.; Statistical Yearbook of Latvia, 1991–2001 years; Statistical Yearbook of Estonia 1991–2001 years.

subjektais, o taip pat ženkliai sumažinti priklausomybę nuo Rusijos. Autoriui asmeniškai tuo teko įsitikinti 1991 m. rugpjūčio viduryje Prahoje vykusioje privatizavimo konferencijoje, kurioje Rusijos delegacijos vadovas S. Kirijenko (būsimasis ministras pirmininkas B. Jelcino prezidentavimo laikotarpiu ir V. Putino administracijos vadovo ilgametis pavaduotojas) viešai ir privačiai pasiūlė numatyti specialius teisinius mechanizmus bendroms Lietuvos – Rusijos įmonėms sukurti, motyvuodamas, kad nepaisant paskelbtos nepriklausomybės Lietuva viena be Rusijos įmonių tiesiog neturi realių perspektyvų vystyti savo ūkio. Iš esmės analogiškus pasiūlymus steigiant bendras Lietuvos – Rusijos įmones S. Vaitkevičiui 1992 m. pabaigoje pasiūlė ir Maskvos mero G. Popovo (tuomet jau atsistatydinusio iš pareigų) komandos narys, atvykęs į Lietuvą perimti butų privatizavimo metodikos ir susipažinti su jos taikymo praktika. Visais atvejais į Rusijos atstovų pasiūlymus S. Vaitkevičius, pateikdamas ekonominius argumentus, atsakė neigiamai. Nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje Baltijos valstybių prekyba ir paslaugos iš esmės persiorientavo į Vakarų rinkas ir, pavyzdžiui, su Rusija jų prekybos apimtys (daugiausiai tai buvo dujos, nafta ir jos produktai, metalai ir pan.) sudarė apie 20–27 procentus. Baltijos valstybių prekybos su Rusija apimčių padidėjimas (pirmiausia tai žaliavų, metalų ir pan. produkcijos importo ir reeksporto) keletu procentų 1999 m. antroje pusėje ir 2000 metais VĮ ir privačių įmonių vadovų teigimu buvo naudingas dėl Rusijos finansų krizės rezultate nuvertėjusio Rusijos rublio.

Išvados:

1. Būdamą pagrindine prekybos partnere, disponuodama gyvybiškai būtinais Baltijos valstybėms žaliaviniais išteklių pradiniame nagrinėjimo laikotarpio etape Rusija buvo ypatingai svarbi partnerė praktiškai visose ūkinio – ekonominio gyvenimo srityse.
2. Priklausymas rublio zonai Baltijos valstybėms sąlygojo ir finansinę priklausomybę nuo Rusijos.
3. Vykę pertvarkos procesai buvusioje SSSR, o vėliau ir Rusijoje tiesiogiai įtakojo Baltijos valstybių įmonių veiklą, šių valstybių gyventojų ekonominę ir socialinę būklę.

2. PASIRENGIMAS PRIVATIZAVIMUI IR PRIVAČIAM VERSLUI FUNKCIONUOTI BALTIJOS VALSTYBĖSE

Kai SSSR politinė vadovybė nusprendė leisti steigti kooperatyvus ir iš valstybės nuomotis turtą bei tokiu pagrindu vystyti privačią veiklą bei steigti bendras su užsienio įmones, tai būtent nuo to laiko kiekvienoje iš Baltijos valstybių minėtų leidimų teisinis ir praktinis taikymas priklausė išimtinai nuo kiekvienos iš valstybių, tuo laikotarpiu SSSR visiškai pavaldžių aukščiausios komunistų partijos vadovybės pozicijos ir lankstumo SSSR lygiu priimtus įstatymus perkeliant į nacionalinę teisę. Šioje srityje labiausiai lanksti ir aktyvi buvo Estija, kuri 1990 m. pradžioje įsteigtuose kooperatyvuose įdarbino per 7 proc. visų Estijos darbuotojų. 1991 m. liepos 1 d. Estijos Užsienio ekonominių užsienio ryšių departamento duomenimis veikė 290 bendrų su užsieniu įmonių, kurių beveik pusę kapitalo sudarė Suomijos ir Švedijos investicijos. Šiuo aktualiu klausimu būtina pastebėti Estijos kalbinį ir informacinį ryšį su minėtomis

Skandinavijos valstybėmis, nes dar sovietmečiu dažnas estas klausėsi radijo laidų iš minėtų Skandinavijos valstybių, o prasidėjus SSSR pertvarkai minėtų šalių atstovų vizitai ir tuo pačiu susitikimai su Estijos žmonėmis tapo ganėtinai dažnas reiškinys. Išlaikydami savo intelektualinį potencialą nuo Nepriklausomos Estijos laikų, bei gaudami tam tikrą informacijos srautą iš Skandinavijos valstybių sovietmečiu estai tapo tvarkingesni, bent jau įmonių vadovybės personalai tapo kultūringesni, profesionesni nei kitų Baltijos valstybių vadovai ir gyventojai, neturėję tokių tiesioginių ir netiesioginių kontaktų su Vakarų pasauliu. O kad kultūrinis darbuotojų potencialas, jų bendras išsilavinimo lygis tiesiogiai įtakoja įmonių veiklos rezultatus dar 1989 m. pabaigoje savo straipsnyje įmonių vadovų dėmesį atkreipė Autorius, išanalizavęs to laikotarpio pažangiausių JAV ir Japonijos įmonių praktiką šiuo klausimu²¹. Užbėgant toliau šiame straipsnyje nagrinėjamiems klausimams tikslinga akcentuoti, jog geriausių Europos ir pasaulio finansinio bei teisinio audito kompanijų, kurios veikė visose trijose Baltijos valstybėse, atstovai (su jais S. Vaitkevičiui teko kontaktuoti tiek PHARE privatizavimo projekte Baltijos šalims, tiek ir dirbant VĮ Valstybės turto fondo vadovu, t. y. nuo 1993 m. birželio iki 2000 m. lapkričio mėnesio) ne kartą pabrėždavo, kad atlikdami tokius auditus Estijos įmonėse per visą minėtą laikotarpį raskavo žymiai mažiau teisinių ir finansinių pažeidimų, lyginant su analogiškais įmonėmis Lietuvoje ar Latvijoje, t. y. Estijos įmonių veikla buvo arčiau Vakarų Europoje priimtų standartų ir pastaroji aplinkybė pasitarnavo tiek steigiant bendras įmones iki Estijos Nepriklausomybės atstatymo, tiek ir dalyvaujant privatizavimo procese.

Nors Lietuvoje tai pačiai 1991 m. vidurio datai Registrų centro ir VMI duomenimis buvo registruotas ir žymiai didesnis (skaičiuojant santykinai 100 tūkst. gyventojų) kooperatyvų skaičius, tačiau tos pačios VMI teiginiais, ne kartą nuskambėjusiais Vyriausybės pasitarimuose 1991 m., daugiau kaip pusė tokių kooperatyvų buvo fiktyvūs ir realios veiklos nevykdė. Bendrų su užsieniu įmonių steigimo aspektu iki 1991 m. Lietuva nuo Estijos atsiliko ne tik kiekybiniu aspektu, bet ir užsienio kapitalo kilmės požiūriu, – 1991 m. pabaigai buvo įregistruotos 596 bendros su užsienio kapitalu įmonės, iš kurių daugiau kaip trečdalis buvo su Rusija. Latvijoje kooperatyvų sovietiniu laikotarpiu buvo įsteigta santykinai mažiau nei kad Estijoje ar Lietuvoje, o bendrų su užsienio kapitalu įmonių padėtis buvo praktiškai analogiška situacijai Lietuvoje. Visų trijų valstybių sprendimų priėmėjų nuomone minėti kooperatyvai nei teisiniu, nei finansiniu, nei kitais įmonių veiklos aspektais neatitiko Vakarų Europoje įprastų įmonių veiklos kriterijų, todėl visose šiose valstybėse įstatymine tvarka buvo nuspręsta, jog ne žemės ūkio veikla užsiimančios kooperatyvai privalo persiregistruoti į kiekvienoje valstybėje nustatytas įmonės rūšis arba likviduotis. Lietuva tokį veiksmą dėl kooperatyvų persiregistravimo įteisino įmonių veiklą reglamentuojančiame įstatyme²², nustatydamą terminą iki 1990 m. spalio pabaigos, Estija ir Latvija kooperatyvų įstatymuose²³, tokius terminus fiksuodama atitinkamai iki 1993 m. sausio ir iki 1992 m. gegužės mėnesio. Pastarieji Baltijos valstybių sprendimai buvo visiškai teisingi ir pagrįsti tiek pačių kooperatyvų veiklos tęstinumo aspektu, tiek ir dėl jų teisės dalyvauti valstybinio turto privatizavime. Kadangi tiek į Baltijos valstybėse nustatytas įmonių rūšis persiregistravę kooperatyvai, tiek ir kaip fiziniai ar juridiniai asmenys pradėjusios veikti įmonės, kaip taisyklė, stokojo patalpų tiek savo administracijoms, tiek ir verslo plėtrai, todėl tokių įmonių

²¹ S. Vaitkevičius, „Kada galima tikėtis realios statybų pažangos?“, *Statyba ir architektūra*, (Nr. 3, 1990), p. 4–5.

²² Lietuvos Respublikos Įmonių įstatymas, Žin. (1990, Nr. I-196).

²³ Law on cooperatives, (1992, No. 36, 477); Cooperative Society Law, (1991, No. 35/36).

suinteresuotumas per privatizavimo procesą išsispręsti minėtus iššūkius buvo reikšmingas Baltijos valstybių privatizavimo procesui.

Baltijos valstybėms iškovojus teisę būti joms ekonomiškai savarankiškomis, kai SSSR Aukščiausioji Taryba 1989 m. lapkričio 27 d. joms tokią teisę įteisino de jure, be įmonių veiklą reglamentuojančių įstatymų priėmimo visose Baltijos valstybėse nuo 1990 m. pradžios buvo rengiami bei priiminėjami ir bendrieji įstatymai, kaip pavyzdžiui, Civilinio kodekso pataisos, Konkurencijos, Valstybės ir savivaldybių biudžetų formavimo ir t. t. Lietuvos atveju nuosavybės santykius reglamentuojančių įstatymų rengimo ir jų priėmimo apžvalga yra pateikta²⁴. Estija ir Latvija, kaip ir Lietuva, rengė ir priiminėjo analogiškus įstatymus ir jų paketus, tačiau dėl vietos šiame straipsnyje trūkumo, jų net išvardinti, ypačingai turint mintyje ir jų pakeitimus bei papildymus, praktinių galimybių neturime. Tačiau privalome akcentuoti, kad po Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo pradėjusi darba K. D. Prunskienės Vyriausybė nei įmonių veiklą reglamentuojančių įstatymų grupėje, nei bendraisiais nuosavybės santykių klausimais, nei su privatizavimo proceso reglamentavimu susijusiomis problemomis jokių veiksmų nesėmė, o visus minėtus darbus dirbo AT signatarai, pasitelkdami visuomeniškais pagrindais dirbusius mokslininkus. Būtent pastaruoju aspektu K. D. Prunskienės Vyriausybė skyrėsi nuo Estijos ir Latvijos Vyriausybių, veikusių tuo pačiu laikotarpiu. Minėtas K. D. Prunskienės Vyriausybės neveiklumas praktiškai pasitarnavo įmonių, kolūkių ir tarybinių ūkių vadovybėms sukaupti lėšas bei pasirengti privatizavimui ir atitolino Lietuvos ūkio pertvarkos pradžią. Įteisinusios pagrindines Vakarų Europoje veikiančių įmonių rūšis Baltijos valstybės po nepavykusio 1991 m. rugpjūčio pučo perėmė ne tik jų teritorijose buvusį TSKP, jėgos struktūrų turtą, bet ir per keletą mėnesių po šio pučo de facto perėmė ir nuosavybės teises taip vadinamų sąjunginio pavaldumo įmonių turtą. Pirmiausia dėl TSKP CK, KGB ir kitų jėgos struktūrų turto teisinius sprendimus priėmė G. Vagnoriaus Vyriausybė, apie kuriuos detalai aprašėme mokslo studijoje²⁵, o Latvijos ir Estijos Vyriausybės analogišką veiksmą faktiškai įgyvendino tų pačių metų spalio – lapkričio mėnesiais. Objektvumo dėlei privalu pastebėti, kad atskirus nekilnojamojo turto vienetus Rusijos armija perdavė Lietuvai tik 1993 m. rugpjūčio pabaigoje, o Estijoje ir Latvijoje dar vėliau, t. y. kai ji pasitraukė iš pastarųjų valstybių karinių bazių, t. y. po 1994 m. gruodžio 31 d.

De jure įgijusios nuosavybės teises į turtą, tame skaičiuje ir SSSR žinybų per jų paskirtus vadovus valdomą turtą, Baltijos valstybių vyriausybės ėmėsi tokių įmonių veiklos priežiūros ir kontrolės. Priėmus įmonių veiklą reglamentuojančius įstatymus kiekvienoje valstybėje šakinė ministerija atliko valstybei nuosavybės teise priklausančios įmonės steigėjo funkcijas, parengė tos šakos įmonių pavyzdinius įstatus ir įstatuose nustatyta tvarka per įmonės valdymo organus dalyvavo sprendimų priėmime. Kadangi tiek VĮ finansininkai, tiek ir vadovai, tiek ir kontroliuojančios institucijos dar neturėjo žinių ir gebėjimų kaip teisingai apskaičiuoti įmonės įstatinį kapitalą, spręsti kitus su tuo susijusius klausimus, o taip pat ir investuoti VĮ ar VAI kapitalą į kitas įmones, G. Vagnoriaus Vyriausybės specialistai tais klausimais parengė metodiką, kuri buvo įteisinta Vyriausybės nutarimu²⁶. Ši metodika ne tik sunormino labai aktualius VĮ ir VAI veiklos klausimus, bet ir prevenciškai apribojo neteisėtus įmonių vadovų veiksmus investuoti valstybės kapitalą ir gauti neteisėtas pajamas. Suprantama, jog pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu tiek ministerijų valdininkai, tiek ir įmonių vadovybė neturėjo jokios

²⁴ Žr. išnašą Nr. 2.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas „Dėl valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių disponuojamo valstybinio kapitalo investavimo į kitas įmones tvarkos“, Žin. (1991, Nr. 215).

patirties kaip geriausia surasti tinkamus sprendimus, kad ne tik išlaikyti darbo vietas dirbantiesiems, bet ir išsilaikyti prasidedančioje konkurencinėje kovoje.

I VĮ arba valstybės kontroliuojamų AB ir UAB valdybas ir/ar stebėtojų tarybas ministerijos deleguodavo savo darbuotojus, o svarbiausiose valstybėse AB ir UAB Estija jau nuo 1992 m. antros pusės delegavo ir komercinių bankų bei universitetų specialistus. Tokiems specialistams, kaip ir kitiems įmonių valdymo organuose dirbantiems asmenims, remiantis įmonių veiklą reglamentuojančiais teisės aktais, pradedant nuo 1992 m. Estijos Vyriausybės atitinkamo nutarimo²⁷ priėmimo, už jų darbą buvo atlyginama. Lietuvoje ir Latvijoje 1991–1992 m. VĮ ir VAĮ valdymo organuose dirbusiems ministerijų valdininkams buvo numatyta atlyginti skiriant priedus ar vienkartinę išmoką, remiantis ministerijų veiklos nuostatais. Nagrinėjamoju laikotarpiu iki pat 2000 m. pabaigos tiek Lietuvoje, tiek ir kitose Baltijos valstybėse atstovavimo valstybės interesus **metodikos** tobulėjo tiek teisiniu aspektu, tiek ir elementarus darbo krūvio požiūriu (vykstant privatizavimui natūraliai mažėjo valstybei nuosavybės teise priklausančių AB ir UAB), tiek ir kvalifikaciniu aspektu, nes valdininkai įgavo patirties ir žinių Lietuvoje ir užsienyje. Autoriui dirbant PHARE privatizavimo projektuose ir vadovaujant VĮ Valstybės turto fondui teko dalyvauti daugelyje diskusijų dėl valstybės atstovavimo valstybės įmonėse bei AB ir UAB. Abi šioje pastraipoje nurodytos valstybės tarnautojų atlygio formos susilaukė tiek teigiamų, tiek ir neigiamų vertinimų. Tiesioginis valdininkų skatinimas priklausomai nuo įmonės veiklos rezultatų (tantjemos ar proc. nuo dividendų, tekusių valstybei ir pan.), ypač pereinamuoju laikotarpiu, neretai nepasiteisino dėl visiškai nuo valdininko įdėto darbo kiekio ir kokybės, (pakitusi situacija rinkoje, nebuvimas praktinių galimybių gauti banko paskolą įmonės modernizavimui ir t. t.) iš vienos pusės ir ministerijų vadovų prioritetų, o kartais ir nemalonės skiriant ar neskiriant priedą ar išmoką už tikrai profesionalų darbą įmonėje, paversdavo niekais tolimesnį valdininko darbą tokios įmonės valdymo organuose. Apskritai valstybės interesų atstovavimo teisiniai, finansiniai ir kiti aspektai kiekvienoje iš Baltijos valstybių keičiantis jų vyriausybėms tobulėjo, buvo palaipsniui derinami prie Europinės teisės normų ir praktikos. Nenagrinėdami visos šito proceso reglamentavimo eigos Estijoje ir Latvijoje pažymėsime, kad geriausias modelis atstovaujant valstybės interesus nagrinėjamoju laikotarpiu buvo surastas Lietuvoje, kai komercinėje įmonių veikloje atstovavo būtent komerciniais pagrindais veikianti VĮ, pagal tiksliai suformuluotas taisykles, atspindinčias valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų lyginamąjį svorį, pagrindinius pagal akcinių bendrovių įstatymą privalomus priimti sprendimus, sprendimų priėmimo bei derinimo terminus ir eilę kitų aktualių klausimų²⁸. Pastarąją valstybės interesų atstovavimo metodiką AB ir UAB teigiamai įvertino ir užsienio ekspertai (ES PHARE privatizavimo projektas 1999 m., Pasaulinė konferencijos privatizavimo klausimais darbo grupės posėdis Paryžiuje, 2000 m.).

Prasidėjus privatizavimo procesui bent jau Lietuvoje iškilo problema, kai valstybės tarnautojai pradėjo dalyvauti privačių įmonių veikloje ar net buvo išrinkti į AB ar UAB valdymo organus. Kadangi 1992 m. pradžioje dar nebuvo priimti viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybės tarnyboje įstatymai ir kiti viešuosius interesus apsaugantys teisės aktai, Lietuvos Vyriausybė 1992 m. pradžioje priėmė nutarimą, kuriuo daugeliu atvejų uždraudė valstybės

²⁷ Government degree on the transformation of state-owned enterprises belonging to the republic of Estonia to new organizational forms, (1992, No. 9/199).

²⁸ Žr. išnašą Nr. 2, p. 102–103.

tarnautojams aktyviai dalyvauti privačių įmonių veikloje²⁹. Estijoje ir Latvijoje tokių teisės aktų pereinamuoju į rinkos santykius laikotarpiu duomenų bazėse anglų kalba rasti nepavyko.

Kadangi sovietiniu laikotarpiu veikusios įmonės ir kolūkiai bei tarybiniai ūkiai buvo tiesiog priversti savo bazėse ar padalinuose susikurti pagalbinus remonto, statybos ar kitus padalinius, kurių veiklos rezultatai pagrindinei įmonei ar kolūkiui bei tarybiniam ūkiui buvo reikalingi tik epizodiškai, o be to taip vadinamose sąjunginio pavaldumo įmonėse ištisi poligonai, gamybos padaliniai vykdė karinius užsakymus, kurie jau 1990 m. pradėjo mažėti, o vėlesniu laikotarpiu ir neretai visiškai nutrūko, tuo pačiu paliekant tiek gamybinius plotus, tiek ir darbuotojus be darbo, todėl Baltijos šalių vyriausybės parengė ir priėmė teisės aktus dėl tokių įmonių reorganizavimo, išskaidymo iki jų privatizavimo ir realiai įgyvendino tokių reorganizavimo (išskaidymo) procesą. Lietuva, spręsdama šią problemą, priėmė Vyriausybės nutarimą³⁰, o jo įgyvendinimui suformavo tarpžinybinę komisiją, kuri, dar tik rengiantis pradėti privatizavimo procesą ir jau vykdant privatizavimą pagal atitinkamą įstatymą³¹, priėmė sprendimus dėl tokių įmonių reorganizavimo (išskaidymo) ir atskyrė bei pateikė privatizavimui daugiau kaip 2000 objektų. Būdamas šios komisijos nariu S. Vaitkevičius pasirūpino, kad visi po reorganizavimo atskirti objektai teisės aktų nustatyta tvarka būtų įtraukti į privatizavimo programas ir privatizuoti.

Estijos Vyriausybė pagal jos pačios priimtą nutarimą³² nusprendė išskaidyti (reorganizuoti) beveik trisdešimt buvusių sąjunginio pavaldumo įmonių ir toks išskaidymas (apytikriai apie dvidešimt vienetų kiekviena iš įmonių) buvo atliktas priklausomai nuo tų įmonių technologinės specializacijos, regioninės specifikos ir pan.³³ Latvijos Vyriausybė, remdamasi valstybės įmonių įstatymo papildymu, priimtu 1991 m.³⁴, taip pat įgyvendino buvusių sąjunginio pavaldumo įmonių reorganizavimo (išskaidymo) procesą, tačiau anot ES PHARE privatizavimo projekto Baltijos valstybėms 1993–1995 m. konsultantų nuomonės, šis restruktūrizavimas (išskaidymas) nepasizymėjo tokiais skaičiais, kokie buvo Lietuvoje ar Estijoje. Šiuo klausimu akcentuotinas tik vienkartinis Latvijos Vyriausybės sprendimas privatizuoti dvidešimt dvi įmones, įsteigtas atskirto iš kitų įmonių turto pagrindu, priimtas remiantis atitinkamu įstatymo pakeitimu³⁵. Priėmus privatizavimo įstatymus ir kitus teisės aktus pagal Vokietijos ir Čekijos modelį, Estijoje įmonių restruktūrizavimas buvo vykdomas lygiagrečiai jų privatizavimui. Tokios praktikos įrodymai yra pateikti Talino mokslininkų tyrime³⁶, parodančiame, jog 1992–1994 m. Estijoje, pasirašant dokumentus dėl AB ir UAB kontrolinių akcijų paketų privatizavimo, viešo konkurso būdu lygiagrečiai buvo pasirašyti privatizavimo dokumentai dėl nuo šių įmonių atskirtų vieno – dviejų objektų privatizavimo. Pastaroji privatizavimo praktika vertintina dvejopai: teigiamai, – nes

²⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl draudimo valstybinės valdžios ir valdymo organų vadovaujantiems darbuotojams dirbti komercinėse-ūkinėse įmonėse“, Žin. (1992, Nr. 21).

³⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl privatizuojamų valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių reorganizavimo (skaidymo) į smulkesnius objektus“, Žin. (1991, Nr. 238).

³¹ Lietuvos Respublikos Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas, Žin. (1991, Nr. I-1115).

³² Government degree on the privatization of all-union enterprises, institutions and organizations located on the territory of the Republic of Estonia, (1991, No. 9).

³³ A. Frydman, A. Rapaczynski, J. S. Earle, „The privatization process in Russia, Ukraine and the Baltic states“, (Central European University Privatization project, 1993), p. 147.

³⁴ Law on the state enterprises, (1991, No. 1/2).

³⁵ Law on privatization of municipally-ownes small objects of trade and commerce, restaurants, cafes and services sector, (1991).

³⁶ A. Purju, „The Political Economy of Privatisation in Estonia“, (Estonia: Tallinn technical university, 1996), p. 26.

padaro patrauklesnį pagrindinį privatizavimo objektą ir nesant dar išvystytos nekilnojamojo turto pardavimo rinkos sudarė galimybę pačiai valstybei privatizuoti atskirtą objektą; neigiamai, – nes sulėtino pagrindinio objekto akcijų privatizavimą, kadangi reikėjo surasti investuotoją atskirtam turtiniam vienetai. Vėlesniu laikotarpiu, kai Baltijos valstybių rinkose įsisteigė nekilnojamojo turto pirkimu – pardavimu užsiimančių įmonių ir tokios įmonės įgavo pasitikėjimą, nei vienai iš minėtų valstybių privatizavimo institucijų nebereikėjo pačioms atskirti nereikalingą pagrindinės įmonės veiklai objektą, nes tai lengvai padarydavo pats AB ar UAB kontrolinio akcijų paketo pirkėjas per jo paties pasirinktą nekilnojamojo turto įmonę.

Išvados:

1. Baltijos valstybėse SSSR pertvarkos pradžioje fiziniai ir juridiniai asmenys aktyviai steigė tuo laikotarpiu leistinus ūkinius subjektus, vykdė ūkinę – komercinę veiklą.
2. Baltijos valstybių vadovybės, tik paskelbus Nepriklausomybės atstatymo aktą (Lietuvoje) ar turint faktiškai tokią teisę, SSSR leidus įgyvendinti šalių ekonominio savarankiškumo koncepcijas, priėmė teisingus sprendimus, pertvarkydami tiek bendruosius viešąją ir privačią nuosavybę reguliuojančius teisės aktus, tiek konkrečių įmonių rūšių įstatymus ir pagal pastaruosius reorganizavę ir likvidavę pertvarkos laikotarpiu įsteigtus kooperatyvus.
3. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje buvo atlikti būtini ir teisingi žingsniai reorganizuojant stambias įmones, parengiant privatizuoti nenaudojamą nekilnojamąjį turtą, ypatingai tą, kurį buvo galima panaudoti verslo poreikiams.
4. Pirmosios Lietuvos Vyriausybės po Nepriklausomybės atstatymo neveiklumas sąlygojo būtinausių reformų pradžios atidėjimą.

3. VALSTYBINIO TURTO PRIVATIZAVIMAS BALTIJOS VALSTYBĖSE

Visose trijose Baltijos valstybėse visiškai dominuojantį lyginamąjį svorį tiek valdant, tiek ir privatizuojant sudarė valstybės turtas. Dėl šio turto privatizavimo sprendimai buvo priiminėjami pačiu aukščiausiu, t. y. valstybių parlamentų lygiu ir buvo vykdoma parlamentinė sprendimų įgyvendinimo kontrolė. Iš daugelio grandžių, sudarančių kompleksinį valstybės turto valdymo, jo privatizavimo ir tokio privatizavimo sandorių įgyvendinimo kontrolės sistemą, šiame straipsnyje trumpai paanalizuosime keletą Baltijos valstybėms specifinių elementų, kurie, remiantis tarptautine praktika, žymiai įtakojo ne tik patį privatizavimą, bet ir lėmė įmonių ūkinės – komercinės veiklos rezultatus, o tuo pačiu ir valstybių finansinio bei socialinio gyvenimo sėkmę. Tokios minėto proceso grandys, būdingos visoms trims valstybėms, kurias aptarsime detaliau yra: 1) privatizavimo proceso valdymo modelis; 2) investicinių čekių naudojimas privatizavimo procese; 3) pirmenybės teisių suteikimas privatizuojamų įmonių darbuotojams; 4) strateginių investuotojų pritraukimas privatizuojant kontrolinius AB ir UAB akcijų paketus.

3.1. Privatizavimo valdymo modelis Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje

Pažymėtina, kad pradinėje privatizavimo stadijoje šis procesas kiekvienoje iš Baltijos valstybių buvo valdomas skirtingai. Pačios sudėtingiausios ir biurokatiškiausios įstatymiškai³⁷ įtvirtintos minėto proceso valdymo procedūros 1990–1992 m. buvo Estijoje, kurios Vyriausybė operatyvinių su privatizavimu susijusių klausimų sprendimui įsteigė Valstybės turto departamentą³⁸. Nurodytu laikotarpiu Estijoje privatizavimo procesas buvo valdomas šešiais lygiais: 1) Parlamento (įstatyminis ir parlamentinė kontrolė suformuojant tam specialias komisijas), 2) Vyriausybės (per tarpinstitucinių, butų privatizavimo, restitucijos klausimų komisijas); 3) ministerijų lygmenyje, tarpe kurių Ekonomikos ministerija buvo tiesiogiai atsakinga už valstybinio turto privatizavimo klausimus; 4) Valstybės turto departamentą; 5) rajonų ir miestų tarybas, prie kurių buvo suformuotos specialios su smulkaus verslo privatizavimu, nuosavybės santykių reformas kuruojančios komisijos; 6) apylinkių, kuriose dirbo asmuo (-ys), atsakingi už nuosavybės santykių reformas. Lietuvoje pagal priimtą įstatymą³⁹ privatizavimo procesą 1991–1995 m. valdė šios institucijos: 1) AT (įstatyminis); 2) Vyriausybė (jos lygmens teisės aktų parengimas ir priėmimas) ir AT patvirtinta CPK (privatizavimo politika, teisės aktų, išaiškinančių AT ir Vyriausybės nutarimus parengimas ir priėmimas); 3) ministerijos (išskirtinis vaidmuo Ekonomikos ministerijai, atsakingai už privatizavimo programų ir privatizavimo sandorių projektų kontrolę bei šakinės ministerijos, įgyvendinančios Vyriausybės ir CPK pavedimus); 4) savivaldybių lygmenyje veikusios privatizavimo tarnybos, pavaldžios Vyriausybei, įgyvendinusios aukcionus ir akcijų pasirašymo procesus. Latvijoje pagal priimtą privatizavimo įstatymą⁴⁰ privatizavimo procesui vadovavo šios institucijos: 1) Seimas, (įstatyminis ir per specialiai sukurtas komisijas, pvz., valstybės turto apsaugai ir kt.); 2) Vyriausybė, be teisės aktų priėmimo įgyvendinusi ir privatizavimo objektų sąrašo net ir individualių stambesnių įmonių privatizavimo programų aprobavimo klausimus ir kt.; 3) Ekonomikos reformų ministerija – pagrindinis privatizavimo metodologijos ir objektų privatizavimo valdymo centras; 4) savivaldybių privatizavimo komisijos, kurios buvo atsakingos už viso savivaldybei perduoto turto privatizavimo procesą. Akcentuotina, kad labiausiai pasiteisinusi valstybinio turto privatizavimo valdymo schema investicinių čekių naudojimo laikotarpiu buvo Lietuvoje, kurioje centralizuotai buvo parengta ir įgyvendinama valstybės politika privatizavimo klausimais. Estijoje privatizavimo sprendimai ir jų įgyvendinimas neretai tiesiog įstrigdavo kažkuriame tai proceso valdymo lygyje. Latvijoje dėl šakinių ministerijų ypatingai didelio vaidmens minėta procesą tenka pripažinti decentralizuotu, o ne centralizuotu.

Kadangi nei Estijos, nei Latvijos Vyriausybės nebuvo patenkintos privatizavimo proceso eiga ir privatizavimo rezultatais, todėl jau 1993 m. viduryje Estijoje buvo priimtas naujas privatizavimo procesą reglamentuojantis įstatymas⁴¹, kurio pagrindinės idėjos rėmėsi Vokietijos pavyzdžiu ir todėl Valstybės turto departamento bazėje buvo įsteigta Privatizavimo agentūra,

³⁷ Law on privatization of state-owned service, trade and catering establishments, (1990).

³⁸ Government decree on the establishment of the department of state property, (1990, No. 200/1990).

³⁹ Žr. išnašą Nr. 32.

⁴⁰ Žr. išnašą Nr. 36.

⁴¹ Privatization act, (1993, No. 45, 639).

suteikus jai analogiškas Vokietijos privatizavimo struktūros Treuhandanstalt statusą. Latvijos Vyriausybė minėtą Vokietijos modelį pritaikė 1994 m., priimdama atitinkamą įstatymą⁴² ir įsteigdama Latvijos privatizavimo agentūrą bei suteikdama jai Treuhandanstalt modelyje nustatytas pagrindines teises ir pareigas. Lietuva prie vokiškojo modelio ėjo per dvi stadijas: pirmoje stadijoje buvo sustabdytas privatizavimo, panaudojant investicinius čekius galiojimas ir priimtas naujas privatizavimo įstatymas⁴³ įsteigiant Privatizavimo agentūrą, kuri praktiškai atliko tik technines funkcijas, o lemiamas vaidmuo buvo paliktas šakinėms ministerijoms; antroje stadijoje 1997 m. priėmus naują privatizavimo ir VĮ Valstybės turto fondo įstatymus⁴⁴ bei kitus teisės aktus, įteisinančius geriausią valstybės turto valdymo ir privatizavimo praktiką.

3.2. Investicinių čekių panaudojimas privatizuojant valstybei nuosavybės teise priklausanti turta

Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje aukščiau nurodytuose privatizavimo proceso pradžią reglamentuojančiuose įstatymuose buvo įteisintas investicinių čekių naudojimas. Nesigilindami į atskiras minėtų čekių naudojimo detales akcentuosime tik pagrindinius tokių čekių naudojimo ypatumus. Estijoje privatizavimas naudojant investicinius čekius prasidėjo 1993 m. ir tokių čekių buvo dvi rūšys: restituciniai – už iki 1940 m. nusavintą išlikusį nekilnojamąjį turta ir investiciniai, išdalinti priklausomai nuo darbo stažo įmonėje ar įstaigoje skirti privatizavimui. Minėtų investicinių čekių išdavimas Estijoje tęsėsi iki 1998 m., jų prekyba metus laiko buvo ribojama ir atlaisvinta 1994 m. Už investicinius čekius buvo galima įsigyti butus, žemę ir iki 50 proc. privatizuojamų įmonių akcijų, o taip pat ir investicinių fondų akcijas. Investicinių čekių naudojimas Estijoje buvo reglamentuotas iki 2006 m. pabaigos ir už juos buvo leidžiama įgyti tik gyvenamas patalpas ir žemę, o vėliau iš asmenų, nepanaudojusių investicinių čekių, Vyriausybė įsipareigojo juos išpirkti.

Lietuvoje investicinių čekių naudojimas privatizavimo procese buvo pradėtas taikyti nuo pat privatizavimo pagal visus privatizavimo procesą reglamentuojančius teisės aktus jau 1991 m. rugsėjo mėnesį. Investiciniai čekiai buvo skirti Lietuvos piliečiams ir skirtingai nuo Estijos, Lietuvoje jie buvo skiriami priklausomai nuo darbo stažo ir papildomai, kaip tikslinės kompensacijos asmenims, gavusiems mažesnę darbo užmokestį sovietiniu laikotarpiu. Už investicinius čekius buvo galima įsigyti bet kokią Lietuvoje privatizuojamą turta, tačiau greta investicinių čekių bent 5 procentai sumos privalėjo būti mokama ir pinigais, o tokių investicinių čekių dalis neturėjo viršyti penkiasdešimt procentų įsigyjamo turto kainos. Detalų šių čekių išdavimo (Lietuvoje tai buvo tik įrašai asmens banko sąskaitoje) aprašymą pateikėme⁴⁵.

Latvijoje investicinių čekių išdavimo ir naudojimo įstatymas⁴⁶ buvo priimtas 1992 m. pabaigoje, kuriame buvo nustatyta, kad tokie čekiai bus nematerialūs, t. y. analogiškai kaip Lietuvoje. Investicinių čekių išdavimo kriterijai buvo labai identiškai Lietuvos praktikai, – jie

⁴² Law on Privatization of State and Municipal Property in Latvia, (1994, No. 27).

⁴³ Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas, Žin. (1995, Nr. I-1001).

⁴⁴ Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas, Žin. (1997, Nr. VIII-480); Lietuvos Respublikos valstybės turto fondo įstatymas, Žin. (1997, Nr. VIII-482).

⁴⁵ Žr. išnašą Nr. 3, p. 30–34.

⁴⁶ Law on certificates in Latvia, (1992, No. 46/47/48).

priklausė nuo asmens darbo stažo, buvo išduodami tik Latvijos piliečiams, o išduodamų čekių vertė mažinama asmenims, atvykusiems į Latviją po 1944 m. ir didinami sovietinio režimo represuotiems asmenims, tačiau neišduodami buvusiai Latvijos KP nomenklatūrai ir KGB darbuotojams. Skirtingai nuo Lietuvos, Latvijoje pastarosios piliečiams, kuriems buvo neįmanoma grąžinti išlikusio nekilnojamojo turto, buvo išduodami kompensaciniai čekiai. Latvijoje investiciniais čekiais laisvai prekiauti buvo leidžiama nuo investicinių čekių išdalijimo pradžios, bet buvo numatytas 2 proc. sandorio mokestis bankui, administruojančiam investicinių čekių sąskaitą. Latvijoje nagrinėjamoju laikotarpiu veikė penki investiciniai fondai, tačiau Latvijos ekonomikos ministerijos duomenimis jie buvo įgiję tik apie 1 proc. privatizuoto turto⁴⁷. Latvijoje investicinių čekių naudojimo terminas teisiškai ribotas nebuvo.

3.3. Pirmenybės teisių (lengvatų) suteikimas privatizuojamų įmonių darbuotojams

Pirmenybės teisių suteikimas įmonių darbuotojams buvo numatytas visų trijų valstybių valstybinio turto privatizavimo įstatymuose iki 1995 m., buvo taikomos didesnės ar mažesnės privilegijos tų įmonių darbuotojams. Latvijos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatyme⁴⁸ darbuotojams, išdirbusiems įmonėje ne mažiau kaip penkerius metus, buvo suteikta teisė įsigyti įmonės akcijų už jų pradinę pardavimo kainą. Nors 1992 m. tokia teisė darbuotojams įstatymiškai ir buvo panaikinta, tačiau AB ir UAB suteikta teisė iki 10 proc. įstatinio kapitalo parduoti darbuotojams su nuolaida arba perduoti nemokamai. Be to, Latvijoje iki 1994 m. galiojo sovietinių laikų įstatyminė norma, leidžianti darbuotojams išsinuomoti įmonę su teise ją išpirkti. Kai 1994 m. minėtame įstatyme ši teisė buvo panaikinta, tada darbuotojams buvo leista naudoti investicinius čekius įsigyjant įmonės, kurioje dirbo ar dirba, akcijas. Nurodytų lengvatų ir privilegijų rezultate iki 1995 m. smulkiose iki 100 dirbančiųjų privatizuotose įmonėse daugiau kaip pusė privatizavusių įmones buvo tų įmonių vadovybė ir likusi pusė (apytikriai) įmonės darbuotojai⁴⁹.

Estijoje pradinėje privatizavimo stadijoje pirmenybės teisės buvo reglamentuotos keletui šio proceso dalyvių⁵⁰: darbuotojams, vietos gyventojams, nuomininkams, asmenims, disponuojantiems restituciniiais čekiais. Darbuotojai privilegijų gavo suteikiant jiems teisę įsigyti akcijų iki trečdaliai sumažinta kaina (lyginant su akcijos pirkimo kaina) ir suteikiant jiems galimybę 60 procentų kainos mokėjimą atidėti metams, o suteiktos pirmenybės teisės ar lengvatos buvo susietos su įsipareigojimu penkis metus nekeisti įmonės pagrindinės veiklos pobūdžio. Remiantis Estijos Vyriausybės nutarimu septynios šios šalies įmonės buvo išnuomos jų dirbantiesiems dar sovietinio laikmečio pabaigoje, tačiau ir Nepriklausomos Estijos laikotarpiu Vyriausybė priėmė nutarimą⁵¹, kuriuo remiantis valstybinės įmonės turtas galėjo būti išnuomotas fiziniams ar juridiniams asmenims. Tokia valstybinio turto nuoma galėjo įvykti, jei minėtas turtas

⁴⁷ Ministry of Economics Republic of Latvia, *Economic Development of Latvia*, (Riga, 2005), p. 135.

⁴⁸ Žr. išnašą Nr. 43.

⁴⁹ J. Lowitzsch, I. Hashi, R. Woodward, „The PEPPER IV Report: Benchmarking of Employee Participation in Profits and Enterprise Results in the Member and Candidate countries of the European Union. Country Profile“, (Latvia, 2009), p. 19.

⁵⁰ Žr. išnašą Nr. 38.

⁵¹ Government degree on lease relationship in Estonia, (1991, No. 17).

2/3 įmonės darbuotojų visuotinio susirinkimo balsais buvo atskiriamas nuo veikiančios įmonės arba suformuotas iš valstybei priklausančių atskirų turto vienetų, jei tam pritaria atitinkamos valstybės institucijos.

Lietuvoje iki VTPPI įsigaliojimo, siekiant keletu tikslų, pvz., perregistruoti sovietinio pavaldumo įmones pagal Lietuvos įstatymus, suinteresuoti tam tikrų ūkio šakų darbuotojus stambesnėse įmonėse kaupti privatų kapitalą bei motyvuoti juos įmonės veiklos rezultatais ir kt., o už pinigus, ribojant vienam asmeniui įsigyjamų akcijų skaičių, buvo leista privatizuoti iki 10 proc. įmonės valstybinio kapitalo⁵². VTPPI⁵³ ir tą įstatymą įgyvendinančiuose poįstatyminiuose teisės aktuose šios metodikos autoriai jokių privilegijų ar pirmenybės teisių fiziniams ir juridiniams asmenims nenumatė. Nors A. Abišalos Vyriausybės teikimu AT ir įteisingo uždarus aukcionus bei akcijų pasirašymus smulkioms įmonėms, tačiau iki 1993 m. pastarieji privatizavimo būdai praktikoje buvo taikomi labai retai. Padėtis Lietuvos ūkio privatizavime iš esmės pasikeitė nuo 1993 m. pradžios Seimo rinkimus laimėjus LDDP. Būtent šios partijos absoliučią daugumą balsų turėjęs Seimas priėmė visa eilę sprendimų, suteikiančių privilegijas įmonių darbuotojams privatizuoti iki 50 procentų įmonių kapitalo, apribojo juridinių asmenų teisę už pinigus įsigyti privatizavimo objektus, suteikė prioritetą uždariesiems aukcionams ir uždariesiems akcijų pasirašymams, leido nuomininkams, investavusiems į valstybės turtą (patalpas), šias patalpas įsigyti ir t. t. Išsamesnė privilegijų ir lengvatų suteikimo analizė įmonių darbuotojams, o tikrumoje jų vadovams pateikta⁵⁴. Visos išvardintos ir nepaminėtos privilegijos ir lengvatos Lietuvos privatizavimo procese galiojo iki naujo privatizavimo įstatymo įteisinimo 1995 m.⁵⁵. Apibendrinant Lietuvoje taikytas teisinės normas privatizavimo procese, o taip pat ir sąmoningai vilkintą valstybinio turto indeksavimą hiperinfliacijos sąlygomis bei kitas veiklas ar neveikimą 1993–1995 m., šį privatizavimo laikotarpį teisingiau vadinti būtent taip, kaip ir tuo laikmečiu jis viešoje erdvėje ir buvo vadinamas, t. y. „prichvatizavimu“. Būtent tuo laikotarpiu vykę procesai Lietuvoje iš tikrųjų turėtų būti lygintini ne su kitomis Baltijos valstybėmis, o su Rusija, apie kurią sąmoningai šiame straipsnyje ir pateikėme trumpą informaciją. Objektyvumo dėlei papildysime, jog visose Baltijos valstybėse, tik žymiai mažesniu masteliu dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių, įmonių vadovybės per savo įsteigtas įmones pelnydavosi perparduodami prekes ir paslaugas, įsigiję jas už savikainą, o realizuodami rinkos kainą, nusiūsdami produkciją į kokią nors buvusią sovietinę respubliką, o dalį apmokėjimo už produkciją nuvykę gaudavo grynais pinigais asmeniškai ar į savo asmeninę sąskaitą ir t. t. ir pan. Tokias tendencijas kartu su Latvijos ir Estijos kolegomis fiksavome dirbdami ES PHARE privatizavimo projekte. Beje, tokia įmonių vadovybės „veikla“, nors ir ne masiškai, tęsėsi iki 1997 m., kol S. Vaitkevičiaus vadovauta komisija parengė, o G. Vagnoriaus Vyriausybė pateikė Seimui atitinkamą teisės aktų projektų paketą, detalizuotą žemiau tekste.

⁵² Lietuvos Respublikos laikinasis įstatymas „Dėl darbuotojų privataus kapitalo kaupimo valstybinėse įmonėse“, Žin. (1990, Nr. I-828).

⁵³ Žr. išnašą Nr. 32.

⁵⁴ Žr. išnašą Nr. 3, p. 145–155.

⁵⁵ Žr. išnašą Nr. 44.

3.4. Strateginių investuotojų pritraukimas privatizuojant kontrolinius AB ir UAB akcijų paketus

Strateginių investuotojų pritraukimo procese privatizuojant įmones, kurioms be investicijų ir darbo vietų išsaugojimo buvo reikalinga ir rinka jų produkcijai ar paslaugoms, ypatingai svarbu buvo teigiamai išspėsti šias pagrindines problemas:

- 1) Teisinės bazės, reglamentuojančios įmonės, ūkio šakos ir valstybės politiką privatizuojamos įmonės veiklos srityje, sukūrimą;
- 2) Įmonės faktinę teisinę, finansinę ir neretai aplinkosauginę būklę fiksuojančių dokumentų sistemos įdiegimą;
- 3) Įmonės darbuotojų profesionalumo, o taip pat ir privatizavimo procesą įgyvendinančių darbuotojų kompetencijos, atitinkančios Vakarų Europos standartus užtikrinimą;
- 4) Rusijos armijos išvedimo terminų fiksavimą (iš karto po Baltijos valstybių Nepriklausomybės formalaus atstatymo), o taip pat ir politinės – ekonominės politikos nuspėjamumą;
- 5) Vakarų Europoje pripažintos (įprastos) privatizavimo tvarkos ir jos metu naudojamų pavyzdinių dokumentų parengimą.

Kadangi visose trijose Baltijos valstybėse tiek pradiniam privatizavimo etape, kai buvo aktyviai naudojami investiciniai čekiai ir daugiau ar mažiau taikomos privilegijos įmonių darbuotojams, tiek ir vėlesniame laikotarpyje smulkių ir vidutinių įmonių privatizavimas vyko pakankamai sėkmingai, ką daugelyje savo mokslinių tyrimų įvertino tiek kiekvienos iš Baltijos valstybių mokslininkai, tiek ir užsienio ekspertai, todėl šių įmonių privatizavimo bei jo statistinių rezultatų nenagrinėsime. Pagrindinis iššūkis visoms trimis Baltijos valstybėms buvo stambių, ypatingai su kariniais užsakymais, o taip pat ir didžiąja dalimi veiklos su Rusija ir kitomis buvusiomis SSSR respublikų ūkiu susijusių AB ir UAB privatizavimas. Būtent pastarosiose įmonėse kiek praktiškai įmanoma sparčiau buvo reikalinga surasti strateginius investuotojus. Visiškai akivaizdu, jog tik turėdami teigiamus atsakymus į visus be išimties aukščiau nurodytus problemų sprendimus galėjome pradėti strateginių investuotojų paiešką. Ir tokie atsakymai į nurodytas problemas buvo reikalingi tiek vietos, tiek ir ypač užsienio investuotojams. O kad užsienio investuotojams privatizuojant stambias įmones turime skirti ypatingą dėmesį supratome nuo pat privatizavimo pradžios, nes vietiniai investuotojai, kaip taisyklė, neturėjo finansinių lėšų nei sumokėti rinkos kainą už kontrolinį įmonės akcijų paketą, nei investuoti reikiamą lėšų sumą modernizuojant įmonę, nei neretai ir galimybių išėjimo į užsienio rinkas su pagaminta produkcija. Pagrindiniai privatizavimo būdai, kuriais visos valstybės naudojosi pritraukdamos strateginius investuotojus, buvo aukcionas su papildomomis sąlygomis, – mažoms įmonėms viešas konkursas ir/ar tiesioginės derybos, jei privatizavimo objektas buvo vidutinė ar stambi įmonė. Suprantama, kad eiliniam smulkios ar vidutinės įmonės darbuotojui bet kuris investuotojas, įsigijęs kontrolinį akcijų paketą socialine – egzistencine prasme buvo svarbus, t. y. strateginis. Kiekvienoje iš Baltijos valstybių pirmosios įmonės, kuriose buvo pritraukti strateginiai investuotojai, pasižymėjo tam tikra specifika. Estijoje strateginiai investuotojai per privatizavimo procesą buvo pradėti ieškoti 1993 m. pradžioje, pakeitus privatizavimo įstatymą pagal Vokietijos Treuhandanstalt modelį ir suteikus atitinkamas galias Privatizavimo agentūrai. Kaip ir reikėjo tikėtis, kol Estijos privatizavimo agentūros darbuotojai įgavo reikiamų įgūdžių (pažymėsime, jog juos nuo 1992 m. pabaigos konsultavo Vokietijos Treuhandanstalt ekspertai) ir kol nebuvo panaikintos privilegijos dalyvauti privatizavime įmonių darbuotojams, tol strateginių

investuotojų iš užsienio paieška sekėsi sunkiai. Privalu konstatuoti, kad ir pritraukiant strateginius investuotojus estams padėjo jų aukščiau nurodyti ryšiai su Švedijos ir Suomijos verslu, minėtas kultūrinis, kalbinis bendrumas. Tačiau be jau išvardintų veiksnių pažymėtina ir dar ne mažiau svarbi aplinkybė, kuri aukščiausio lygio privatizavimo politiką įgyvendinančių pareigūnų tarpe Baltijos valstybėse buvo pripažįstama kaip vieša paslaptis, t. y. Estijos politinio elito nuostata, jog valstybei reikalingas strateginis investuotojas negali būti spaudžiamas sumokėti maksimalią kainą už įsigyjamas valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas. Tam galime pateikti Estijos ir Lietuvos telekomų kainų už 60 proc. akcijų paketus palyginimą: Estijoje už minėtą paketą buvo sumokėti 59 mln. JAV dolerių, o Lietuvoje 510 mln. JAV dolerių. Akivaizdu, kad net ir įvertinus maždaug dvigubai mažesnę Estijos rinką, Lietuvai tie patys investuotojai sumokėjo daugiau keletą kartų, bet pabrėžiame dar kartą – jokio skandalo Estijoje dėl to nekilo.

Labai panaši privatizavimo proceso eiga pritraukiant strateginius investuotojus buvo ir Latvijoje, kai pakeitus privatizavimo teisės aktus buvo padidintos Latvijos privatizavimo agentūros teisės (pagal jau pasiteisinusį Treuhandanstalt modelį). Visose trijose Baltijos valstybėse, tarpe jų ir Latvijoje, buvo nustatyti investuotojų patikimumo kriterijai, pagal kuriuos valstybių specialiosios tarnybos tuos investuotojus patikrindavo. Dėl tokio patikrinimo veiksmingumo Latvijos privatizavimo procese yra tam tikrų abejonių, nes privatizuojant Lietuvai strategiškai svarbią AB „Vakarų laivų remontas“ buvo gauta ir potencialaus strateginio investuotojo iš Latvijos paraiška. Po S. Vaitkevičiaus kreipimosi į Lietuvos specialiąsias tarnybas buvo gauta pažyma apie investuotojo iš Latvijos nepatikimumą. Beje, tokia pat situacija buvo susiklosčiusi ir privatizuojant dar vieną vidutinio stambumo įmonę ir tada tokio investuotojo paraiška taip pat buvo atmesta. Po šių dviejų atvejų iki pat 2020 m. pabaigos Autoriui dirbant Privatizavimo komisijos nariu ir gaunant informaciją apie spec. tarnybų išvadas dėl investuotojų patikimumo, galime konstatuoti, jog daugiau nepatikimų investuotojų iš Latvijos paraiškų privatizuoti valstybei priklausančias akcijas ir didesnės vertės nekilnojamojo turto pateikta nebuvo. Pažymėtina, jog per visą beveik trisdešimt metų privatizavimo laikotarpį Lietuvoje iš Estijos per privatizavimo procesą nebuvo nė vieno nepatikimo investuotojo. Tiek Estijoje, tiek ir Latvijoje akcijų ir nekilnojamojo turto privatizavimas nagrinėjamoju laikotarpiu vyko ganėtinai sėkmingai, nors viešoje erdvėje, mūsų žiniomis, dėl įvairių verslo grupių interesų konfliktų buvo kilęs ne vienas ažiotažas. Vienas iš pagrindinių kozių, kuriais rėmėsi Estijos ir Latvijos privatizavimo strategai buvo darbuotojų atlyginimai strateginių investuotojų privatizuotose AB ir UAB. Kaip rodo atlikti moksliniai tyrimai⁵⁶, Baltijos valstybėse veikusių užsienio investuotojų įsigytose AB ir UAB atlyginimai buvo didesni nei analogiškose neprivatizuotose įmonėse, o taip pat geresni buvo ir tokių įmonių kapitalo grąžos bei kiti rodikliai. Pažymėtina, kad Estijoje privatizavimo proceso pikas buvo pasiektas 1994–1995 metais, o Latvijoje 1997–1998 metais⁵⁷.

Lietuvoje strateginių investuotojų paiešką, priėmus atitinkamą G. Vagnoriaus Vyriausybės nutarimą⁵⁸, pradėjome 1992 m. viduryje ir tam buvo sudarytas specialus 110 strategiškai svarbių įmonių sąrašas, kuris tais pačiais metais CPK sprendimu padidintas iki 165 ir visus šiuos objektus buvo nuspręsta privatizuoti už laisvai konvertuojamą valiutą. Priimant minėtą Vyriausybės nutarimą mes dar nebuvo tikri nei dėl Vokietijos modelio pagrįstumo, nebuvo dar ir Estijos

⁵⁶ N. Mygint, „Privatisation, governance and restructuring of the enterprises in the Baltics“, Seminar on corporate governance in the Baltics, (Vilnius, 1999), p. 16.

⁵⁷ Ten pat, p. 15.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybinio turto privatizavimo už laisvai konvertuojamą valiutą tvarkos“, Žin. (1992, Nr. 520).

sėkmės pavyzdžio. Tačiau ir su esama teisine baze turėdami užsienio privatizavimo konsultantus galėjome ne tik sėkmingai startuoti pritraukiant strateginius investuotojus į Lietuvos ūkį, bet ir vėliau, esant politinei valiai, šį procesą pakeisti pritaikant geriausią pasaulio praktiką. Pagal minėtą Vyriausybės nutarimą strateginių investuotojų paieška šio proceso pradžioje vyko sėkmingai, jau 1992 m. rudenį buvo gautos paraiškos dalyvauti viešame konkurse iš dviejų strateginių investuotojų VĮ Klaipėdos tabako fabrikui, vyko parengiamieji darbai viešam konkursui VĮ Kauno konditerijos fabrikui, o svarbiausia, jog sulaukėme realaus daugiau kaip dešimties strateginių investuotojų vizitų į už konvertuojamų objektų sąrašą privatizuojamas įmones ir prašymų jas skubiau rengti privatizavimo procesui.

Pasikeitus politinei šalies vadovybei po rinkimų į Seimą 1992 m. pabaigoje iš esmės pasikeitė ir privatizavimo politika, įskaitant ir strateginių investuotojų pritraukimą. Kadangi šiame punkte nurodytas įmones pretendavo įsigyti svarbios tarptautinio lygio kompanijos, kurių būstinės buvo ekonomiškai ir politiškai galingose valstybėse, todėl naujoji valdžia norėjo surasti rimtą priežastį kaip šį procesą pakreipti kita linkme. S. Vaitkevičiui, kuris 1993 m. dirbo premjero B. Lubio patarėju ir kuravo derybų su Philip Morris International darbo grupės veiklą, tuometinis Ekonomikos ministras J. Veselka perdavė politinės vadovybės žinią, jog VĮ Klaipėdos tabako fabriko už viešame konkurse pasiūlytą kainą (8 mln. JAV dolerių) privatizavimo sutarties jis nesirašys, nes įmonės gamybinis potencialas vertas daugiau. Sužinojęs apie kilusią problemą pas Autorių apsilankė JAV ambasadorius Lietuvoje D. N. Johnson ir paprašė perduoti politikams, kad jie suvoktų, jog tokie investuotojai kaip Philip Morris ne tik sumokės už įmonę pasiūlytą kainą, bet ir atneš ilgalaikės finansinės naudos modernizavęs įmonę, sąžiningai mokėdamas mokesčius valstybei ir atlyginimus darbuotojams, bet ir gali suteikti didesnes saugumo garantijas pačiai valstybei nei tankų kolona (žinoma, jei tik politikai sugebės tuo pasinaudoti). S. Vaitkevičiui perdavus JAV ambasadoriaus žodžius premjerui B. Lubiui, šis paprašė sugalvoti būdą, kaip neprarasti šio strateginio investuotojo ir tuo pačiu gauti Ekonomikos ministro parašą. Suprasdamas padėties rimtumą Autorius per privatizavimo konsultantus – KPMG atstovus pasiūlė potencialiems pirkėjams planą, – po naujo modernaus fabriko statybos (tokia statyba buvo numatyta konkursiniame pasiūlyme) už 1 JAV dolerį atgal parduoti Lietuvai esamą pastatą su visa sena įranga. Tokį pasiūlymą, Lietuvos valstybei išsipareigojus nevystyti lygiagrečios veiklos senojo fabriko bazėje, strateginis investuotojas priėmė ir 1993 m. kovo 31 d. naktį privatizavimo sutartis buvo pasirašyta. Pastaroji istorija, be kitų dalykų, parodė tuometinės politinės vadovybės ekonominių žinių stoką, jie ir per visą savo Seimo 1992–1996 m. kadenciją taip ir nepajėgė suprasti, jog investuotojai Lietuvoje, visų pirma, perka ne pastatus ir pasenusią įrangą, o Lietuvos rinką.

Tolimesniame privatizavime už laisvai konvertuojamą valiutą Lietuvoje tais pačiais metais buvo užbaigtas VĮ Kauno konditerijos fabriko privatizavimo sandoris su Kraft General foods international ir pradėtas „Lietuvos“ viešbučio privatizavimas Vilniuje, tačiau A. Šleževičiaus Vyriausybei sustabdžius šio viešbučio privatizavimą buvo iš esmės pakirstas užsienio investuotojų pasitikėjimas Lietuva ir per privatizavimo procesą beveik penkerius metus po minėto A. Šleževičiaus Vyriausybės nutarimo joks užsienio investuotojas pritrauktas nebuvo. Įgyvendindama vietos pramoninkų prašymus Lietuvos Vyriausybė 1993 m. pradžioje pateikė Seimui VTPPI pataisą, įteisinančią privatizavimą geriausiam verslo planui, kurią Seimas 1993 m. vasarį ir priėmė. Beje, toks privatizavimo būdas 1990–1992 m. egzistavo ir Estijoje, bet iškilus konfliktams dėl tokių verslo planų kriterijų, o taip pat ir verslo plano įgyvendinimo kontrolės

mechanizmo, minėtas privatizavimo būdas 1992 m. įstatymiškai buvo panaikintas⁵⁹. Lietuvoje pagal konkursą geriausia verslo planui 1993–1995 m. laikotarpį buvo privatizuotos 15 stambių įmonių, tačiau tik dviejose iš jų Jonavos „Azotas“ (vėliau „Achema“) ir Kėdainių „Chemijos kombinatas“ (vėliau „Lifosa“) investuotojams iš Lietuvos pavyko pasiekti verslo planuose užsibrėžtų tikslų. Visos likusios pagal verslo planus Lietuvoje privatizuotos įmonės, tarpe kurių buvo ir, pavyzdžiui, stambios šiltnamių įmonės, buvo priverstos likviduotis ar bankrutuoti.

Kiekvienoje iš Baltijos valstybių įgyvendinant jų parlamentų priimtus privatizavimo įstatymus, t. y. laikotarpiu, kai jau praktiškai veikė geriausias šio proceso valdymo modelis, visose trijose Baltijos valstybėse (tik skirtingu laiku) metodiškai, pasinaudojant profesionalia užsienio konsultantų parama (ES PHARE privatizavimo projekto, Transform programa iš Vokietijos, Skandinavijos šalių fondų ir kt.) buvo pritraukiami strateginiai investuotojai tiek į stambiausias šalių įmones, kurias Vyriausybės pateikė privatizavimui prioritetine tvarka, tiek ir į vidutines, tačiau pakankamai reikšmingas atskiram regionui AB ir UAB. Kiekvienos atskiros šalies Vyriausybė privatizavimo procesą įgyvendinančiai struktūrai pateikdavo patvirtintus objektų sąrašus, kuriems suteikdavo tam tikrą prioritetą. Dažniausiai visose trijose valstybėse buvo laikomasi šių prioritetų pasirenkant privatizuojamų AB ar UAB eiliškumą: 1) sunkioje finansinėje būklėje esančios įmonės, kurių bankrotas ar likvidavimas neigiamai įtakotų valstybės ar atskiro regiono užimtumo situaciją ar sukeltų problemų technologinėje grandinėje, kurioje būtent tokia įmonė veikė; 2) poreikio modernizuoti tam tikrą ūkiui svarbią AB ar UAB, kuri galėjo įtakoti kitų susijusių šalies įmonių ir jų užsienio partnerių veiklą; 3) pajamų į biudžeto iš objekto privatizavimo lygio.

Pastebėtina, kad Lietuvos įmonės, lyginant su kaimyninėmis valstybėmis, atsidūrė žymiai nepalankesnėje finansinėje situacijoje, o taip pat ir surandant partnerius užsienio rinkose. Kaimyninių valstybių privatizavimo struktūrų vadovai V. Sarnet (Estija) ir J. Naglis (Latvija), su kuriais S. Vaitkevičiui teko ne kartą bendrauti nuo 1996 m. pradžios iki 2000 m. pabaigos, akcentavo, jog jų Vyriausybės nuo 1994 m. sunkesnėje būklėje atsidūrusias valstybės kontroliuojamas AB ir UAB įtraukdavo į privatizuojamų įmonių sąrašus ir tokios įmonės nelaukiant jų bankrotų buvo privatizuotos. Estai ir latviai, pradėję privatizuoti savo įmones pagal naują privatizavimo modelį, į šalies ūkį pritraukdami užsienio strateginius investuotojus, iš tikro išspręsdavo problemas ne tik toje AB ar UAB, bet priversdavo pasitempti ir greta veikiančias, net technologiškai ar komerciškai nesusijusias įmones, o tuo pačiu į kokybiškai aukštesnį lygį pakilo ir bendras įmonių valdymas, mokestinė drausmė ir kt. Lietuva, 1996 m. gruodžio pabaigoje pradėjus dirbti G. Vagnoriaus Vyriausybei, be kitų problemų susidūrė su situacija, kai atskiros socialiai jautrios AB ir UAB, pvz., keturi cukraus fabrikai, kurie beveik dvejus metus neturėjo lėšų atsiskaityti už jiems pateiktą žaliavinę produkciją ir faktiškai jau senokai jiems grėšė bankrotas, paralyžiuodamas dešimčių tūkstančių cukrinių runkelių augintojų veiklą, stiklo fabrikai Panevėžyje ir Kaune, praktiškai sustabdę stiklo produkcijos gamybą, Marijampolės pieno konservų įmonė, paralyžiavusi tūkstančių pieno gamintojų veiklą ir dešimtys mažesnių, bet regionams ypač svarbių įmonių, kurioms jau prieš keletą metų buvo būtinas strateginis investuotojas. Tačiau tam, kad pradėtų suvaldyti situaciją, iš pradžių reikėjo parengti ir priimti teisės aktus, reglamentuojančius valstybės tarnautojų funkcijas valdant AB ir UAB, kuriose valstybei priklausė tam tikras akcijų skaičius, parengti pakeitimus ir papildymus AB įstatyme, Administracinės teisės ir Baudžiamosios teisės kodeksuose suvaldant piktnaudžiavimo ir kitus

⁵⁹ Law on making alterations and amendments to the law on privatization of state-owned service, retail and catering enterprises, (1992).

aktuales procesus, o taip pat parengti naują privatizavimo ir VĮ Valstybės turto fondo bei su juo susijusių įstatymus ir per dešimtį Vyriausybės nutarimų, įgyvendinančių naują privatizavimo politiką. Greta išvardintų veiksmų Lietuvos Vyriausybė patvirtino 14 svarbių šalies ūkiui įmonių sąrašą, kurios buvo pradėtos rengti privatizavimui. Beje, tai tokį įmonių sąrašą pasitvirtino kiekviena iš Baltijos valstybių, pvz., Estijoje tokių įmonių sąrašė buvo Estijos telekomas, Estijos avialinijos, bankai ir kt. Latvijoje tokiais svarbiais objektais buvo įvardinti Latvijos telekomas, Latvijos gaze, Latvijos laivynas, Venspils nafta ir kt. Lietuvoje iš nurodyto 14 įmonių sąrašo išskirtume AB Lietuvos telekomas, AB Klasco, AB Vakarų laivų remonto ir kt.

Tuo pačiu akcentuojame, kad AB ar UAB nebuvimas Vyriausybės patvirtintame prioritetiniame sąrašė nereiškė, kad įmonei nėra svarbus strateginio investuotojo pritraukimas, praktikoje tai reiškė tik didesnę politikų ir visuomenės dėmesį, kai kada pastarąją (suorganizuojant diplomatinį lygiu vizitus pas potencialius investuotojus, papildomą reklamą žiniasklaidoje), tačiau neretai ir žalingą, nes potencialiems investuotojams perduodavo žinių apie gyvybiškai svarbų investicijų poreikį, įmonių darbuotojų nerimą dėl jų ateities, pastarąjį dažniausiai dar paskatindavo opozicinės partijos ir t. t. Visose trijose Baltijos valstybėse privatizavimo struktūroms nuo jų veiklos pagal Treuhandanstalt modelį nebuvo didelių problemų pasirengti privatizavimui ir surasti strateginį investuotoją bet kuriai valstybės kontroliuojamai AB ar UAB, tam reikėjo tik Vyriausybės nutarimų tokias įmones privatizuoti. Akcentuojame, kad visos trys Baltijos valstybių privatizavimo struktūros pačios ar pasitelkdamos ekspertus sugebėjo parengti privatizavimui reikalingus dokumentus, suorganizuoti būtiniausias darbų atlikimus, tokių kaip AB ir UAB audita, informaciniai memorandumai, reklaminės kompanijos ir t. t., o jei tokia AB ar UAB teikė monopolines paslaugas, tai parengti ir atitinkančius europinę praktiką teisės aktų projektus monopolinių įmonių veiklai kontroliuoti po jų privatizavimo, jei reikia ir organizuoti darbus leidimų arba licencijų pratęsimui ir pan. Tokių teisės aktų parengimą palengvino ta aplinkybė, kad nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje visos Baltijos valstybės aktyviai derėjosi su ES dėl jų priėmimo į šią organizaciją ir buvo deramasi ir dėl įmonių veiklą bei privatizavimo procesus reglamentuojančių teisės aktų atitikimo ES susiklosčiusiai praktikai.

Ypatingai svarbi strateginių investuotojų aplinkybė į Baltijos valstybių ūkius buvo ir tai, kad jų investicijos, Vakarų Europos standartais paimta AB ir UAB vadyba sudarė sąlygas ir realias galimybes vystyti didelę pridėtinę vertę kuriančias įmones, pvz., naudojančias IT technologijų ir socialinius tinklus, modernizuojančias privatizuotus viešbučius ir visiškai į naują lygį pakeliant turizmo sektorių, suteikiant praktiškai neribotus finansinius resursus AB ir UAB skolintis iš privatizuotų bankų, kurie galėjo kreditinių išteklių gauti iš motininių bankų užsienio šalyse ir t. t. Nors šiame straipsnyje ir specialiai nenagrinėjame, tačiau aktualu pabrėžti, jog ir tūkstančių smulkių įmonių bei nekilnojamoji turtą valdančių subjektų Baltijos valstybėse ne tik sumodernino tokias įmones, bet ir sudarė objektyvias sąlygas augti statybų sektoriui bei su pastarojo sektoriaus veikla susijusioms įmonėms.

Manome, jog būtina akcentuoti ir investuotojų, pritrauktų į Baltijos valstybes, veiklą, kuri penkis metus po kontrolinių akcijų paketų AB ir UAB privatizavimo buvo kruopščiai analizuojama. Minėtą penkerių metų laikotarpį privatizavimo procesą įgyvendinančios struktūros privalėjo kontroliuoti, kaip investuotojai įgyvendina prisiimtus įsipareigojimus. Nagrinėjant investuotojų, pritrauktų pagal naujai priimtus privatizavimo procesą reglamentuojančius teisės aktų paketus, kai Lietuvos, Latvijos ir Estijos privatizavimo struktūros veikė pagal Vokietijoje pasiteisinusį privatizavimo proceso valdymo modelį, galime konstatuoti, kad kiekvienoje iš nurodytų valstybių minėtame penkių metų laikotarpyje nesėkmingai tolimesnė veikla susiklostė ne daugiau kaip dviem dešimtims AB ar UAB. Kadangi minėtose Baltijos valstybėse

nagrinėjamoju laikotarpiu (Lietuvoje 1998–2004 metais) investuotojams buvo privatizuota bent po keletą tūkstančių AB ir UAB, tai privatizavimo sėkmės rezultatas yra ypatingai aukštas. Lietuvoje nesėkmingų stambesnių AB ar UAB privatizavimo sandorių pavyzdžiai yra pateikti⁶⁰.

Peržvelgiant pajamų iš privatizavimo sandorių naudojimo kryptis galima konstatuoti, jog jos buvo praktiškai identiškos visose trijose Baltijos valstybėse ir buvo skiriamos aktualiems šalių infrastruktūros projektams finansuoti, smulkaus ir vidutinio verslo skatinimui, rezerviniams (stabilizavimo) fondams formuoti, pensijų reformai finansuoti ir pan. Išskirtinę lėšų iš privatizavimo proceso panaudojimo kryptį taikė Lietuva, kuri tam tikrą laiką, kol įvykdė įstatyme nustatytus įsipareigojimus, naudojo jas gyventojų santaupoms atkurti ir su tuo susijusioms išlaidoms padengti ir būtent šiai kryptčiai nuo 1998 m. pradžios buvo skiriama 2/3 iš visų privatizavimo sandorių gautų įplaukų.

Pagrindiniai privatizavimo būdai, naudoti strateginių investuotojų pritraukimui, buvo viešas konkursas ir tiesioginės derybos. Taikant šiuos privatizavimo būdus praktikoje buvo įgyvendinami trys tikslai, kurie ir buvo fiksuojami privatizavimo sandorio dokumentuose: pajamos už privatizuotas akcijas, investiciniai įsipareigojimai ir privalomai išsaugomos darbo vietos įmonėje. Tenka pastebėti, kad tarptautinėje praktikoje vyravo tam tikra etinė norma, niekada „neprioretizuoti“ pajamų, gautų už akcijas, o visada pirmiausia akcentuoti investicijas į privatizuotas AB ar UAB ir išsaugotas arba naujai sukurtas darbo vietas. Jei nagrinėtume investicijų į įmonę rodiklį, tai šis rodiklis tarp Baltijos valstybių išsiskyrė, o tuo pačiu objektyviai tapo praktiškai neįmanoma ir palyginti investicijų į valstybių ūkius per visą privatizavimo procesą. Minėtas skirtumas glūdi tame, kad Lietuva, skirtingai nuo Estijos ir Latvijos, nuo 1997 m. pabaigos, kai buvo priimtas aukščiau minėtas privatizavimo procesą reglamentuojantis įstatymas ir kiti lydintys Vyriausybės nutarimai, į nurodytais privatizavimo būdais vertinamų investicijų rodiklį atsižvelgdavo ir atitinkamą balų skaičių skirdavo tik už investicijas į įstatinį kapitalą, kai tuo tarpu Estija ir Latvija investicijas privatizavimo sandoriuose pripažino ir tada, kai jos buvo įgyvendinamos ir iš paskolų. Būtent tokį investicijų vertinimo bei jų įgyvendinimo kontrolės modelį pasirinkome žinodami investuotojų gebėjimus „išsisukti“ vykdant investicinius įsipareigojimus Vokietijoje, o taip pat ir Estijoje bei Latvijoje. Kad investicijoms panaudojant paskolas yra lengviau pateikti ir konkursinį pasiūlymą, ir pasirašius privatizavimo sandorio dokumentus lengvai supras bet kuris įmonių finansus išmanantis darbuotojas, nes konkursus minimalia kaina laimėti pasirenkę investuotojai atskirais atvejais nesunkiai pasiūlydavo žymiai didesnes nei įmonei būtinas investicijas, gaudavo už jas daugiau balų ir laimėdavo konkursus, o vėliau per savo susijusias įmones perskolindavo privatizuotai įmonei reikiamas ir net nebūtinai pinigų sumas, tokį perviršį „paimdami“ iš įmonės paslaugų ar įvairių kontraktų forma. Mes neginčijame, kad yra tam tikri būdai iškraipyti ir investicijų į AB ar UAB akcinį kapitalą rodiklį, tačiau tie būdai žymiai sudėtingesni ir brangiau kainuoja. Minėto investicijų į privatizuojamą AB ar UAB vertinimo pasekmė buvo ta, kad šis rodiklis Lietuvoje, kaip taisyklė, buvo mažesnis, nes: 1) tokios investicijos investuotojui yra brangesnės; 2) investuotojas nurodydavo tik tokią investicijų portfelio dalį, dėl kurios būtent tokiu investavimo būdu jis būdavo tikras. Suprantama, kad realiame gyvenime į privatizuotas AB ir UAB investuotojai investuodavo taikydami jiems efektyviausią investavimo portfelį, tame tarpe ir iš paskolų, tačiau vertinant konkursinius pasiūlymus ir kontroliuojant privatizavimo sandorius Lietuvoje taikėme būtent aukščiau nurodytą investicijų apskaitos ir kontrolės rodiklį.

⁶⁰ Žr. išnašą Nr. 2, p. 210–224.

Išvados:

1. Visų trijų valstybių privatizavimo praktika akivaizdžiai patvirtino, jog tik centralizuotas privatizavimo proceso valdymo modelis yra viena iš būtinų sąlygų, kurių įgyvendinus galima pasiekti gerų privatizavimo rezultatų ir tuo pačiu bent jau išsaugoti didžiąją dalį darbo vietų įmonėse, o neretai ir sukurti naujas, sulaukti šalies ir užsienio investicijų, modernizuoti konkrečią AB ar UAB, o per ją ir šalies ūkį bei pagerinti žmonių pragyvenimo lygį.
2. Racionaliausias privatizavimo modelis yra tik būtina sąlyga (1) išvados punkte nurodytiems rezultatams pasiekti ir tokius rezultatus bei pačių privatizavimo procesus įgyvendinančių struktūrų veiksmus gali lengvai pakeisti Vyriausybės (kas pvz., buvo Lietuvoje pasibaigus straipsnyje nagrinėjamam laikotarpiui).
3. Investicinių čekių panaudojimo srityje:
 - 3.1. Investiciniai čekiai efektyviai buvo naudojami privatizuojant mažas ir vidutines įmones, kuriose to turto naujieji savininkai galėjo investuoti reikalingą kiekį lėšų turto tvarkymui ar įmonių modernizavimui. Stambesnių įmonių privatizavime investicinius čekius buvo tikslinga naudoti ribotai ir tik su sąlyga, kad kontrolinį akcijų paketą įsigyja strateginis investuotojas;
 - 3.2. Investicinių čekių naudojimo terminas valstybinio turto privatizavime turėjo būti fiksuotas, pvz., Lietuvoje tokį terminą planavome trims metams, tačiau pasikeitus Vyriausybei minėtas terminas buvo išėstas iki keturių metų. Investicinių čekių naudojimo išėsimas infliacijos sąlygomis neišvengiamai sąlygojo jų nuvertėjimą (net ir periodiškai juos indeksuojant), įsigyjamo valstybės turto vertė laike didėjo ir dėl tų įmonių įsigyjamo turto, medžiagų ir pusfabrikačių bei paslaugų savikainų augimo;
 - 3.3. Prekyba investiciniais čekiais turėjo būti pradėta ir vykdoma tik jau finansinių žinių turintiems asmenims, kai bent apytikriai buvo suvokta reali tokių čekių vertė. Lietuvoje ir Estijoje tokia prekyba buvo įteisinta po vienerių metų nuo jų išdavymo pradžios, o Latvijoje iš karto juos išdavus, todėl pastarojoje valstybėje PHARE konsultantų nuomone buvo nemažai apgautų Latvijos piliečių;
 - 3.4. Atliekant mokėjimus investiciniais čekiais tiksliausia buvo nustatyti lygiagrečių mokėjimą ir nacionaline valiuta. Būtent tada mokantieji ne tik geriau suvokė įsigyjamo turto vertę bei atsakingiau investuodavo, o valstybė ar bankai, aptarnaudami investicines sąskaitas, nepatyrė papildomų išlaidų dėl finansinių operacijų panaudojant investicinius čekius.
4. Pirmenybės teisių (privilegijų) suteikimo privatizuojamų įmonių darbuotojams srityje:
 - 4.1. Bet kokios privilegijos suteikimas įmonių darbuotojams neišvengiamai buvo įgyvendintas kitų šalies piliečių, pvz., mokytojų, gydytojų, kultūros, policijos pareigūnų ir kt. asmenų sąskaita;
 - 4.2. Ribotų privilegijų suteikimas įmonės darbuotojams tam tikromis sąlygomis, pvz., mažose įmonėse, kurios vykdo tam tikroje teritorijoje ir tam tikras bendruomenei reikalingas funkcijas galėjo būti pateisintas, pvz., leidžiant tokiems darbuotojams rinkos ekspertų nustatyta rinkos kaina išsimokėtina per pakankamai ilgą laikotarpį įsigyti tos įmonės akcijas, kad pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu būtų išsaugotos įmonės teikiamos paslaugos ir darbo vietos;

- 4.3. Strategišškai svarbiose valstybei įmonėse suteikiant teisę iki 10 proc. su tam tikra nuolaida įsigyti valstybės kapitalo ir tuo būdu turėti tam tikrus svirtus tiek šalyje, tiek su kitomis buvusiomis sovietinėmis respublikomis;
- 4.4. Visos lengvatos įmonių darbuotojams privalėjo tęstis kiek tik praktiškai įmanoma trumpesnį laiką.
5. Strateginių investuotojų pritraukimo srityje:
 - 5.1. Susikūrusios Vakarų Europos standartus atitinkančią teisinę bazę ir įgavusios tam patirties Baltijos valstybių privatizavimo struktūros sėkmingai pradėjo šalių ūkiui ypač svarbų strateginių investuotojų pritraukimą į kiekvienos valstybės AB ir UAB. Tokį procesą sistemingai bent keturiais – penkiais metais anksčiau pradėjusios įgyvendinti Estija ir Latvija greičiau ir efektyviau sugebėjo modernizuoti savo šalių ūkį;
 - 5.2. Lietuva, vėluodama pritaikyti Vokietijos privatizavimo modelį penkmečiu, realiai tiek laiko ir užtesė intensyvią privatizavimo procesą;
 - 5.3. Strateginių investuotojų atėjimas ypač į technologiškai pažangias sritis, pvz., telekomunikacijų, uostų krovos, keltų, viešbučių ūkį ir kt. sąlygojo didžiulį valstybių proveržį ne tik nurodytuose, bet ir susijusiuose ūkinės – komercinės veiklos srityse.

4. NAMŲ, BUTŲ IR JŲ PRIKLAUSINIŲ PRIVATIZAVIMO SPECIFINIAI YPATUMAI

Rengdamiesi valstybinio turto privatizavimui 1990 metais buvome tikri, jog namų ir butų bei jų priklausinių privatizavimas Lietuvos gyventojams bus geriausiai suprantamas ir ypač aktualus. Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo išvakarėse 1990 m. kovo pradžioje Autoriui dalyvaujant konferencijoje Gdanske, Lenkijoje profesorius iš Kirgizijos viešai pasakė, jog Lietuva ir kitos Baltijos valstybės laimingos, nes jose yra likusi senelių karta, gyvenusi Nepriklausomoje valstybėje, kurios ūkis buvo paremtas privačia nuosavybe. Būtent ši karta ir sugebėjo perduoti bent elementarų suvokimą, jog privačios nuosavybės teise siektina pirmiausia įsigyti būstą, ypač, jei valstybė sudaro praktiškai suprantamas ir nesunkiai įgyvendinamas sąlygas. Gyvenamų namų, butų ir jų priklausinių privatizavimo srityje Lietuva (būdama šio proceso pradininke nagrinėjamose valstybėse) ir labai tikėtina, jog ir kitos Baltijos šalys, pagrindinių tikslų siekė teisinėje, finansinėje ir socialinėje – psichologinėje srityse.

Teisinėje srityje visose trijose Baltijos valstybėse restitucija į namus ir butus, kurie iki 1940 m. nuosavybės teise priklausė buvusiems teisėtiems savininkams ir tokie pastatai buvo išlikę ir namų, butų ir jų priklausinių įstatymų priėmimo metu, turėjo pirmenybės teisę lyginant su nurodytų objektų privatizavimu. Šioje srityje privatizuojant minėtus objektus buvo siekiama ne tik nuosavybės teise įteisinti namo ar buto gyventojų teises į privatizuojamą turtą, bet ir patikslinti šio turto faktines charakteristikas (konstrukcines, išplanavimo ir kt.) bei tinkamai jį įregistruoti Registrų centre. Be to, pagal realią situaciją buvo fiksuojami su namo ar priklausiniams priskirtame žemės sklype esantys servitutai, apsaugos zonos ir pan. Privatizuodami minėtus namus, butus ir jų priklausinius numatėme, kad šioje srityje privalo būti sudaryta teisinė ir praktinė bazė hipotekos institucijai formuoti ir vystytis. Profesionaliai

įgyvendintas privatizavimas šioje srityje jos teisėtam savininkui, visų pirma, reiškė teisę valdyti, naudoti ir disponuoti jam nuosavybės teise priklausančiu turtu su visomis iš to išplaukiančiomis praktinėmis pasekmėmis. Valstybė, kaip vien asmeninis šio turto savininkas, privalėjo netekti iki butų privatizavimo įstatymų įsigaliojimo disponuotų teisių (išskyrus tarnybinius bei avarinės būklės esančius butus, o taip pat butus į kuriuos pareikštos buvusių jų teisėtų savininkų turtinės pretenzijos) ir perduoti šias teises privatiems savininkams ar savivaldybėms.

Finansinėje srityje valstybės siekė ženkliai sumažinti finansuojant tokių objektų eksploataciją, nes minėto turto naudotojai sovietiniais laikais nuosavomis lėšomis padengdavo iki maždaug 20 proc. lėšų. Be to, supratome, jog namas ar butas palaipsniui taps ir investicijų į jį objektu. Investuodamas į nuosavybės teise priklausančią objektą asmuo, esant galimybei ar poreikiui, pateiks jį rinkai pardavimui ir/ar nuomai ir iš gauto pelno nuo tokio objekto transakciją padidins valstybės pajamas. Svarbiausia, jog bus suformuota būsto rinka, kuri pereinant iš sovietinėje sistemoje buvusios ypač aktualios gyvenamųjų patalpų stygiaus problemos, palaipsniui tokią problemą padės išspręsti. Iš kitos pusės, galėdamas laisvai disponuoti šiuo turtu asmuo ar šeima turėjo galimybę ne tik perduoti ar išnuomoti per didelio ploto namą ar butą, esantį patraukioje vietoje ir įsigyti jam tinkantį kitoje, bet ir netrukdydamas kaimynams pradėti savo verslą (jei patalpos, butas ar namas tokiam verslui tiko).

Socialinėje – psichologinėje srityje siekėme, kad nuosavybės teise disponuojamame name ar bute asmuo jaustųsi tikresnis dėl savo socialinės padėties, jam nebereiktų nerimauti, kad koks nors valstybės tarnautojas ar įmonės vadovas, kurios balanse neretai buvo apskaitomas toks objektas, pareikalautų jį apleisti ar bent bandys psichologiškai paveikti dėl įmonei netiesiogiai ar valstybei tiesiogiai priklausančio turto, kuriuo tas asmuo naudojosi.

Aukščiau nurodytus tikslus Baltijos valstybės įgyvendinti siekė priimdamos atitinkamus namų, butų ir jų priklausančių privatizavimo įstatymus ir jei reikėjo, tai ir poįstatyminius teisės aktus. Pirmoji iš Baltijos valstybių butų privatizavimo įstatymą 1991 m. gegužės mėnesį priėmė Lietuva⁶¹. Šio įstatymo įgyvendinimo tvarka buvo reglamentuota tų pačių metų liepos pabaigoje priimtame Vyriausybės nutarime⁶². Estijoje analogiškas įstatymas įsigaliojo 1993 m. birželio mėnesį⁶³, o Latvijoje minėtą sritį reglamentuojantis įstatymas buvo priimtas tik 1995 m.⁶⁴ Visose trijose valstybėse pagrindinė mokėjimo priemonė už namų, butų ir jų priklausančių privatizavimą buvo investiciniai čekiai ir visose minėtose valstybėse buvo laikomasi principo, kad pinigai už butų privatizavimą turėtų padengti paties butų privatizavimo proceso išlaidas, tačiau papildomų įplaukų į valstybės ar savivaldos biudžetus nė viena iš trijų valstybių neplanavo. Pagrindinis teisinis skirtumas nuo kitų Baltijos valstybių buvo Latvijos butų privatizavimo įstatyme nustatyta teisė buto naudotojui (asmeniui, kurio vardu buvo suteiktas butas) apsispręsti, ar privatizuoti tik butą, ar visiems namo, kurio butai privatizuojami butų naudotojams apsisprendus, privatizuoti butus su konkrečiam butui tenkančia dalinė nuosavybės teise į žemės sklypą, o taip pat ir tame žemės sklype esančiomis inžinerinėmis komunikacijomis. Beje, visose trijose šalyse butų privatizavimą reglamentuojantys teisės aktai ne kartą buvo keičiami, papildomi. Pažymėtina, kad šioje srityje ypatingą dėmesį skyrė Lietuvos AT ir G. Vagnoriaus Vyriausybė, kuri prioritetine tvarka sprendavo iškilusias problemas tiek teisiniame, tiek ir praktiniame lygmenyse. Iškilusias

⁶¹ Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymas, Žin. (1991, Nr. I-1374).

⁶² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl butų privatizavimo, pardavimo ir naudojimo tvarkos“, Žin. (1991, Nr. 309).

⁶³ Law on privatization of Dwellings, (1993).

⁶⁴ Law on privatization of State and Municipalities Living Houses, (1992, No. 103).

namų, butų ir jų priklausinių praktines problemas Lietuvoje sprendė ir Vyriausybės kanceliarijos Privatizavimo skyrius, teikdamas konkrečius sprendimų projektus Vyriausybei ar CPK, kurios (pastarosios) sprendimai praktiškai prilygo Vyriausybės nutarimams, t. y. turėjo teisinę galią.

Jei peržvelgtume namų, butų ir jų priklausinių privatizavimo rezultatus, tai Lietuvoje iš daugiau kaip 536 tūkst. atitinkančių teisės aktuose nustatytus reikalavimus paraiškų, kurias pateikė asmenys, registruoti privatizuojamo objekto naudotojais, jau per vienerius kalendorinius metus iki 1992 m. rugsėjo mėnesio pabaigos buvo privatizuota daugiau kaip 82 proc. namų, butų ir jų priklausinių⁶⁵, o iki tų pačių metų pabaigos buvo privatizuota 93,5 proc.⁶⁶ Estijoje 1998 m. pabaigai buvo privatizuota apie 92 proc. galimų privatizuoti namų ir butų⁶⁷, o Latvijoje užsibrėžtas analogiškų objektų privatizavimo tikslas privatizuoti daugiau kaip 90 procentų nurodytų objektų buvo pasiektas tik 2002 metais⁶⁸. Pagrindinės Lietuvos sėkmės kriterijai, be jau nurodyto operatyvių veiksmų AT ir Vyriausybės lygmenyje sprendžiant iškilusias problemas buvo šie:

- 1) Butų privatizavimo tarnybų darbuotojų savalaikis ir profesionalus apmokymas;
- 2) Centralizuotai organizuota reklaminė kompanija, o taip pat ir individuali CPK konsultantų veikla kiekvienoje Lietuvos savivaldybėje susitinkant su gyventojais ir išsiaiškinant vietoje kylančius nesklandumus bei problemas ir tiesioginis kiekvieno iš jų kontaktas su Vyriausybės aparato Privatizavimo skyriumi;
- 3) G. Vagnoriaus Vyriausybės sprendimas dėl teisės įsigyti butus buvusiems SSSR (minėto sprendimo priėmimo metu dažniausiai Rusijos) jėgos struktūrų darbuotojams, išsiaiškinant jiems, jog privatizavę butus Lietuvoje jie galės laisvai juos parduoti rinkoje, o už gautus pinigus lengvai įsigyti būstą Rusijoje ir dar turėti tam tikrą sumą lėšų pragyvenimui. Pastarasis Vyriausybės sprendimas ne tik suinteresavo buvusius SSSR jėgos struktūrų darbuotojus (darbo Lietuvoje tokie asmenys dažniausiai nesitikėjo) ir jų šeimos narius aktyviai dalyvauti butų privatizavimo procese, bet ir išsprendė Lietuvoje taip vadinamos „penktosios kolonos“ susiformavimą.

Užsienio ekspertai, vertindami Lietuvos pasiekimus šioje srityje, konstatavo, jog vienas iš pagrindinių sėkmės kriterijų privatizuojant namus, butus ir jų priklausinius buvo privatizavimo metodikos paprastumas⁶⁹.

Privatizuojant namus ir butus Estijoje mokslininkė⁷⁰ identifiko dvi pagrindines problemas:

- 1) Po Antrojo pasaulinio karo į Estiją atvykusių asmenų, dažniausiai rusų, nenorą dalyvauti šiame privatizavimo procese;
- 2) Visų Estijos gyventojų nenorą privatizuoti butus su daliniais patogumais.

Minėta Estijos mokslininkė, atlikusi analizę, konstatavo, jog estų tautybės piliečiai daugiau kaip du kartus aktyviau dalyvavo butų privatizavimo procese, nei rusų tautybės asmenys, o

⁶⁵ Žr. išnašą Nr. 34, p. 275.

⁶⁶ Žr. išnašą Nr. 3, p. 88.

⁶⁷ J. Kursis, „Housing privatization in the Baltic States“, (Lund University, 1999), p. 15.

⁶⁸ I. Osa, „Housing finance in Latvia“, Housing finance Markets in Transition Economies. Trends and challenges, (OECD, 2005), p. 191.

⁶⁹ Žr. išnašą Nr. 68, p. 17.

⁷⁰ A. Kahrik, „Housing privatization in the transformation of the housing system“, The case of Tartu, (Estonia: Tartu University, 2000), p. 8, 13.

Estijos gyventojai daugiau kaip penkis kartus aktyviau privatizavo namus ir butus su visais patogumais, nei kad su daliniais patogumais.

Privatizuojant namus ir butus Latvijoje pagrindinė problema, anot ekspertų⁷¹, buvo tai, kad Latvija butų privatizavimo metu norėjo įteisinti dalinę nuosavybę į namui priskirtą ir kiekvienam butui tenkantį žemės sklypą. Be to, Latvijos mokslininkai⁷² akcentavo ir kitas problemas, kurias teko spręsti Latvijos Vyriausybėms ir atitinkamoms privatizavimo institucijoms, t. y.:

- 1) Neefektyvi savivaldybių darbuotojų, įgyvendinančių butų privatizavimo funkcijas veikla ir netobula šio turto registravimo sistema;
- 2) Nepakankamas buto nuomininkų suinteresuotumas dalyvauti privatizavime dėl žemos buto nuomos kainos;
- 3) Neapibrėžtumas po privatizavimo (dėl butų savininkų sutarimo investuoti į bendras patalpas ir pan.).

Tiek iki Nepriklausomybės atstatymo 1990 m., tiek ir nagrinėjamoju laikotarpiu kooperatinė gyvenamųjų namų ir butų statyba Lietuvoje buvo žymiai labiau paplitusi nei kad komunalinė, o neišmokėtos paskolos dalis tokiuose kooperatinės statybos namuose labai varijavo ir priklausė nuo jos gavimo datos, tačiau daugumoje atvejų paskolos mokėtojui tai buvo nemaža finansinė našta. Be to, keletą metų iki Nepriklausomybės atstatymo sovietinė Lietuvos Vyriausybė skyrė nemažai sklypų įmonėms bei organizacijoms ir leido juose pagal patvirtintus projektus individualių namų statybą, o dėl pabrangusių medžiagų tokios statybos daugeliu atvejų įstrigo ir gyventojai nebegalėjo atsiskaityti su rangovais. Todėl spręsdama šias problemas vienintelė iš Baltijos valstybių Lietuva siekė sudaryti palankesnes sąlygas padengti bent dalį nebaigtos statybos kaštų ir dar didesnio gyvenamųjų namų ir butų įsigijimo, nutarė sudaryti sąlygas kooperatinių namų ir/ar butų savininkams bei statantiems gyvenamuosius namus ir turintiems finansinių įsiskolinimų (neišmokėtų paskolų ar skolų rangovams už atliktus darbus) leisti aukcionuose parduoti savo ir šeimos narių valstybės vienkartinės išmokas ir kitas tikslines kompensacijas, o gautas lėšas panaudoti minėtų paskolų ir statybos išlaidų dengimui. Tuo tikslu G. Vagnoriaus Vyriausybė pateikė AT specialų įstatymo projektą, o šį įstatymo projektą AT priėmus⁷³, Vyriausybės kanceliarijos Privatizavimo skyrius parengė detalią šio įstatymo įgyvendinimo tvarką⁷⁴. Tiek labai sėkmingas komunalinių namų, butų ir jų priklausinių privatizavimas, tiek ir priemonės, skatinančios sparčiau įsigyti kooperatinius namus ar butus bei užbaigti pradėtus statyti gyvenamus namus, Lietuvoje greičiausia iš Baltijos valstybių sąlygojo butų rinkos susikūrimą. Autoriui asmeniškai 1993 m. viduryje teko keisti butą ir įsitikinti, kad Vilniaus miegamuosiuose rajonuose kokybiško (pagal tuo metu galiojusius kokybės standartus) vieno kv. metro buto kaina buvo apie 400–500 JAV dolerių, o Taline ir Rygoje tokia butų rinkos kaina susiformavo tik 1998 m.⁷⁵. Beje, Lietuvoje namų, butų ir jų priklausinių privatizavimo

⁷¹ Žr. išnašą Nr. 69, p. 16.

⁷² I. Tsenkova, S. Tsenkova, „Housing Reforms in Riga: The Politics of Muddling“, *Challenges and Opportunities in Housing: New Concepts, Policies and Initiatives*, (CIB Working Commission 69 Housing Sociology Proceedings, 2002), p. 15.

⁷³ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl valstybės vienkartinį išmokų ir kitų tikslinių kompensacijų panaudojimo kooperatinių ir individualių gyvenamųjų namų (butų) statybos kreditams ir kaštams padengti tvarkos“, Žin. (1991, Nr. 15-385).

⁷⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybės vienkartinį išmokų ir kitų tikslinių kompensacijų panaudojimo kooperatinių ir individualių gyvenamųjų namų (butų) statybos kreditams ir kaštams padengti tvarkos įstatymo vykdymo“, Žin. (1991, Nr. 244).

⁷⁵ Žr. išnašą Nr. 68, p. 17.

sparta buvo didžiausia ne tik tarp Baltijos valstybių, bet ir visoje centrinėje ir vidurio Europoje, kur tokios rūšies objektų privatizavimas truko ne trumpiau kaip dešimtmetį⁷⁶.

Išvados:

1. Iš Baltijos valstybių sparčiausiai butų privatizavimo procesas vyko Lietuvoje, kur pirmiausiai susiformavo ir butų rinka.
2. Privatizavusios butus Estija, Latvija ir Lietuva įgyvendino išsikeltus tikslus teisinėje, finansinėje ir socialinėje – psichologinėje srityse (pagal realią būklę įregistruodami daiktą Registrų sistemoje, atlaisvindami biudžetinių lėšų poreikį finansuoti butų eksploatavimą, suteikdami asmeniui socialinį – psichologinį komfortą būti nepriklausomam nuo darbdavio ar valstybės tarnautojo, turėjusio teisę įtakoti į asmens privatų gyvenimą).
3. Kitų tautybių į Baltijos valstybes po 1944 m. atvykę gyventojai neturėjo tokio pat supratimo ir poreikio privatizuoti butus, kaip tai darė nuolatiniai tų valstybių gyventojai.
4. Lietuvos pavyzdys parodė, kad privatizuojant butus racionaliausia siekti tik paprastų, daugumai tų butų gyventojų suprantamų tikslų.

5. ŽEMĖS, ŽEMĖS ŪKIO ĮMONIŲ PRIVATIZAVIMO IR RESTITUCIJOS YPATUMAI BALTIJOS VALSTYBĖSE

Pati sudėtingiausia ir ilgiausiai trukusi nuosavybės santykių transformacijos sfera Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybėse buvo žemės, kolūkių ir tarybinių ūkių privatizavimo ir išlikusio nekilnojamojo turto gražinimas iki 1940 m. sovietų okupacijos buvusiems teisėtiems tokio turto savininkams. Visi trys nurodyti procesai buvo tarpiai susiję tarpusavyje ir teisiniu, ir praktinio įgyvendinimo aspektais. Nepretenduodami į išsamų kiekvienos iš nurodytų klausimų nagrinėjimą, akcentuosime tik pagrindinius bendrus visoms trimis valstybėms šios transformacijos bruožus, esminius skirtumus ir keletą problemų, su kuriomis susidūrė tiek šias reformas įgyvendinantys asmenys, tiek ir tiesiogiai su jomis susiję valstybių gyventojai. Bendra ypatybė vykdant visose trijose Baltijos valstybėse buvo ta, kad sovietiniu laikotarpiu, ypač Nepriklausomybių atgavimo išvakarėse, Baltijos valstybių kaimo vietovių gyventojai naudojosi nedideliais žemės sklypais, įmonių bei organizacijų ir įstaigų dirbantiesiems buvo leista pradėti veiklą taip vadinamuose kolektyviniuose soduose, o nuo 1989 m. pabaigos žemės ūkio dirbantiesiems buvo leista steigti asmeninius ūkininko ūkius, žemė per okupacinės valdžios gyvavimo dešimtmečius buvo užimta visuotinai reikalinga infrastruktūra, plėtėsi miestai ir gyvenvietės. Visi pastarieji procesai vyko buvusių iki 1940 m. teisėtų savininkų žemėje, žemės ūkio ūkininko veiklai gamybos priemonės buvo išsinuomos iš kolūkių ar tarybinių ūkių. Visų trijų valstybių žemės ūkio dirbantiesiems ypatingai finansiškai buvo skausmingas ir kainų liberalizavimas kurui, žemės ūkio technikai ir kitiems gaminiams, kuriuos minėti dirbantieji

⁷⁶ H. M. Broulikova, M. Josef, „Housing Privatization in Transition Countries: Institutional Features and Outcomes“, *Review of Economic Perspectives*, (Warsaw, De Gruyter, No. 1804-1663, 2020), p. 71.

privalejo įsigyti rinkos kainomis, o pagamintos produkcijos ar net žaliavų tokiai produkcijai pagaminti kainų atitinkamai pakelti negalėjo dėl pirkėjų vietinėje rinkoje perkamosios galios menkumo. Todėl visos trys Baltijos valstybės, susiedamos visas išvardintas ir nepamintas ypatybes teisės aktuose, siekė: 1) prioritetine tvarka atstatyti buvusių iki 1940 m. teisėtų savininkų išlikusį nekilnojamąjį turtą; 2) nepabloginti kitų valstybės gyventojų padėties dėl išlikusio nekilnojamojo turto grąžinimo teisėtiems savininkams; 3) ten, kur nuosavybės teisių atstatyti praktiškai nebuvo galima arba toks atstatymas nepakeliama našta būtų tapęs valstybei ar turtas būtinas valstybės poreikiams tenkinti, kompensuoti už tokį turtą jo savininkui.

Žemės ūkio sektoriaus pertvarka Latvijoje buvo pradėta įgyvendinti išskiriant miesto ir kaimo teritorijose esančią žemę. Pagrindiniai kaimo vietovėje esančios žemės nuosavybės transformavimo principai buvo reglamentuoti Latvijos Parlamento priimtame įstatyme⁷⁷, pagal kurį buvo įsteigtos komisijos nacionaliniu, regioniniu ir vietos savivaldos lygiu bei įpareigtos valdyti ir paskirstyti esamus žemės plotus. Savivaldybės vadovui buvo suteikta teisė paskirti savo vadovaujamos komisijos narius ir pastarajai komisijai patikėta teisė spręsti, kuris žemės plotas bus grąžintas buvusiems savininkams, išnagrinėti paraiškas dėl žemės nuosavybės teisių atstatymo. Kiekvienas Latvijos pilietis, nepatenkintas pastarosios komisijos sprendimu, turėjo teisę skųsti tokį sprendimą aukštesnio lygio komisijoms, o paskiausiai ir teismui. Latvijos piliečiui žemės nuosavybės teisę buvo galima atstatyti ir kitoje rajono vietoje (esant laisvos žemės), gauti kompensaciją investiciniais čekiais, o vėlesniame restitucijos etape pagal Vyriausybės patvirtintą tvarką ir pinigais. Pažymėtina, jog iki 1994 m. pabaigos Latvijoje buvo neišspręstos žemės registravimo procedūros.

1993 m. Latvijoje buvo pradėta ir žemės ūkio produkcijos perdirbimo bei serviso įmonių privatizacija. Išskirtiniu šio sektoriaus privatizavimo proceso reglamentavimu buvo 1993 m. įstatymas dėl pieno perdirbimo įmonių privatizavimo⁷⁸, kuriame fiksuota, kad į AB transformuotas pieno perdirbimo įmonės akcijos būtų įsigyjamoms pagal kvotas, – ne mažiau kaip 70 proc. pieno produktų gamintojų asociacijos, iki 10 proc., – įmonės darbuotojai ir iki 20 proc. likutis atiteko valstybei, kuri juos numatė privatizuoti bendra tvarka. Pažymėtina, kad Latvijoje pieno gamintojai 1992 m. savo asocijuotas struktūras susikūrė iki 1940 m. okupacijos buvusių pieno gamintojų kooperatyvų bazėje. Pagal pastarąjį įstatymą 1994 m. buvo privatizuotos 10 iš 11 pieno perdirbimo įmonių. Kitų žemės ūkio produkcijos perdirbimo ir paslaugų sektorių įmonių privatizavimas buvo reglamentuotas priimant atskirus agroserviso įmonių, cukraus, mėsos, duonos kepyklų privatizavimo įstatymus, tačiau nei mes, nei kartu su ES PHARE privatizavimo projekto ekspertais nei teisiniu, nei administraciniu – organizaciniu aspektais neradome objektyvių kriterijų išskirti būtent šiame punkte išvardintų įmonių privatizavimo specifikos ir pagrindimo dėl specialiųjų įstatymų priėmimo, todėl pastarųjų įstatymų ir nenagrinėsime.

Kolūkių ir tarybinių ūkių valdomas turtas Latvijoje buvo privatizuojamas pagal 1991 m. priimtą įstatymą⁷⁹, kuriuo buvo siekiama: 1) kompensuoti iki 1940 m. buvusių savininkų konfiskuotą turtą ir kolektyvinėje įmonėje darbuotojo indėlį sukuriant privatizuojamą turtą (analogiškai kaip ir kitose Baltijos valstybėse); 2) paskirstyti privatizuojamą turtą naujiems savininkams ir likviduoti buvusius kolūkius ir tarybinius ūkius. Pastarasis veiksmas buvo atliekamas visuotiniame tokio kolektyvinio ūkio darbuotojų susirinkime išrenkant privatizavimo komisiją, kuri pagal sudarytą tokio ūkio materialinių vertybių (įvertintų buhalterine verte) sąrašą,

⁷⁷ Law on Land Reform of the Rural Territories of the Republic of Latvia, (1990, No. 49).

⁷⁸ Law on Privatization of Dairy Processing Enterprises, (1993).

⁷⁹ Law on Privatization of Agricultural Enterprises and Collective Fisheries, (1991, No. 31/32).

priklausomai nuo pretendentai tenkančios investicinio čekio vertės, paskirdavo tokias vertybes. Pretendentas į turtą turėjo teisę gauti turtą natūra ar akcijomis naujoje, vietoje kolektyvinio ūkio veikiančioje įmonėje. Skirtingai nuo kitų Baltijos valstybių Latvijoje minėtas akcijas gavo tik to kolektyvinio ūkio dirbantieji, bet negavo jokie kiti toje ūkio teritorijoje dirbę asmenys (mokytojai, gydytojai ir pan.). Be to, vietoje išvardintų būdų vėlesnėje privatizavimo stadijoje, t. y. 1993 m. ir 1995 m. minėto įstatymo pakeitimais ir papildymais buvo įteisinta ir kompensacija pinigais.

Restitucijos procesas Latvijoje vyko trumpiausiai iš Baltijos valstybių, t. y. nuo 1992 m. iki 2001 m. Pagrindinis šio proceso įgyvendinimo skirtumas nuo kitų Baltijos valstybių buvo tas, kad apytikriai nuo šio punkto nurodyto periodo vidurio restitucijos proceso įgyvendintoju, jei tokio įgyvendinimo reikėjo ieškoti teisme, praktiškai tapo Latvijos privatizavimo agentūra, komerciniais pagrindais veikusi ne pelno siekianti AB, pagal susitarimą su pretendentu į išlikusį nekilnojamą turtą turėjo teisę atstovauti jį teisme ir gauti nustatytą atlygį už atliktą darbą (tik įregistravus išlikusį nekilnojamąjį turtą pretendentu vardu).

Įvardindami sovietinio laikotarpio padarytą žalą aplinkosauginiu aspektu Latvijos mokslininkai atliko išsamią aplinkosauginę analizę⁸⁰, kurios rezultatai neabejotinai turėjo įtakos tiek privatizavimo procesui, tiek ir ūkio subjektų veiklai. Ir situacija šalyje aplinkosaugos srityje nepriklausė nuo to, ar fizinis arba juridinis asmuo įsteigė savo verslą, tokį verslą pradėjo atgavę žemę ir/ar kitą gamybinės paskirties turtą arba tokį turtą buvo privatizavę. Nebūdami tos srities specialistais nesigilinsime į aplinkosauginius rodiklius ir jų poveikį, išreikštą tik tos srities ekspertams suprantamais matavimo vienetais. Tačiau apibendrinami šiame punkte nurodytą informaciją privalome konstatuoti, jog: 1) Latvijos dirbamos žemės ir miškų užterštumas pesticidais, herbicidais ir trąšomis, išsivystė į dirvožemio eroziją; 2) gyvulininkystės, paukščių auginimo įmonės funkcionavo praktiškai be valymo įrengimų, paviršinių vandenį leidamos į vandens šaltinius; 3) grunto ir pastatų užterštumas pavojingomis atliekomis net ir pagal sovietinius standartus buvusiose sovietinės armijos bazėse dažniausiai keletą kartų viršijo galiojusias normas. Beje, tokios bazės iki 1994 m. gruodžio 31 d. užėmė per 1,5 proc. visos Latvijos teritorijos. Kadangi naujai pradėjusiems veiklą ūkiniams subjektams aplinkosauginiai reikalavimai buvo privalomi (skirtingai nuo kolektyvinių ūkių, kuriuose į tokius pažeidimus buvo žiūrima atlaidžiai), todėl neretai minėti naujieji ūkio subjektai net negalėjo pradėti veiklos, nes, pvz., vien valymo įrengimai prie fermų neretai kainavo daugiau nei pati ferma su visais galvijais ar paukščiais.

Išvardintieji ir nepaminti veiksniai turėjo įtakos ir žemės ūkio produkcijos gamybai ir perdirbimui. Pagal Latvijos statistikos departamento duomenis⁸¹ mėsos, pieno produktų gamyba vienam gyventojui nagrinėjamoju laikotarpiu palaipsniui mažėjo maždaug 50 proc. nuo 1990 m. lygio.

Estija, įgyvendindama aukščiau nurodytą transformaciją nagrinėjamoju laikotarpiu, priėmė žemės reformą reglamentuojantį⁸² ir agrarinės reformos⁸³ įstatymus. Analizuojant šios reformos valdymą akcentuotina, jog Estija pasirinko decentralizuotą nuosavybės santykių reformos žemės ūkyje modelį, nes, pvz., žemiausiame lygyje komisija, atsakinga už restitucijos

⁸⁰ P. Busmanis, „Country report on the present environment situation in agriculture“, (Latvia: University of agriculture, 2001), p. 25.

⁸¹ Statistical Yearbook of Latvia, 1991–2001 years.

⁸² Law on Land reform, (1991, No. 34, 426).

⁸³ Law on agricultural reform, (1992, No. 10, 143).

įgyvendinimą apylinkės lygmenyje, registravo restitucijos paraiškas, vertino tokias paraiškas dėl jų atitikimo teisės aktų reikalavimams, priiminėjo piliečių skundus dėl pareigūnų veiksmų šiame procese. Beje, 1992 m. Estijoje prasidėjęs restitucijos procesas vyko iki 2015 m. Vietos žemės ūkio reformų komisija, įsteigta remiantis įstatymu⁸⁴, priiminėjo buvusių žemės savininkų ar jų įpėdinių dokumentus žemei atgauti, rengė sąrašą turto, kuris turėtų būti perduotas savivaldybės nuosavybėn, stebėjo kolūkių ir tarybinių ūkių turto valdymą ir naudojimą. Pastaroji komisija buvo sudaroma iš minėtų kolektyvinių ūkių atstovų, privačių ūkių atstovų, vietos savivaldos ir valstybės institucijų deleguotų atstovų. Pagal pastarąjį įstatymą nurodytoji komisija sprendė dėl kiekvieno kolūkio ar tarybinio ūkio reorganizavimo, ar likvidavimo ir turto pardavimo. ES PHARE privatizavimo projekto ekspertai iš Estijos akcentavo, kad nors į šių komisijų sudėtį buvo deleguotas bent vienas centrinės valdžios atstovas, bet abi komisijos veikė praktiškai savarankiškai.

Specifinis nuosavybės santykių transformavimo Estijoje bruožas buvo žemės ūkio produkciją perdirbančių monopolinių įmonių išskaidymas, atskiriant jų filialus ir/ar struktūrinius padalinius ir kai kuriais atvejais tokius padalinius perduodant žemės ūkio darbuotojų asociacijoms restitucijos įstatymo rėmuose, o kitiems asmenims, suinteresuotiems tokių struktūrinių padalinių veikla, jie buvo nuomojami. Dauguma monopolinių žemės ūkio perdirbimo įmonių pagrindinės gamybinės bazės buvo reorganizuotos į AB ar UAB ir privatizuotos bendra tvarka, t. y. visiems juridiniams ir fiziniams, tarpe pastarųjų ir naudojantiems investicinius čekius.

Vienintelėje iš Baltijos valstybių agrarinio sektoriaus transformacijos ekonomines ir praktines pasekmes Estijos mokslininkai išanalizavo kompleksiskai, t. y. nuo privatizavimo objekto iki ūkio šakos lygio ir tokios analizės rezultatus paskelbė tarptautiniu lygiu⁸⁵. Nors nurodyta analizė atlikta ir dviem metais ilgesniu laikotarpiu (1990–2001 m.) nei mes nagrinėjame šiame straipsnyje, tačiau jų atlikti tyrimai Estijos žemės ūkio įmonių transformacijos pavyzdžiu akivaizdžiai patvirtina, jog minėtų mokslininkų nagrinėtu laikotarpiu Estijoje sumažėjo: 1) kiaulių – 2,5 karto; 2) pienui augintų karvių – 2,2 karto; 3) paukštienos gamyba – 2,8 karto, javų daugiau kaip 30 proc., bulvių daugiau kaip 50 proc. ir t. t. Estijos žemės ūkio ministerijos 2002 m. atliktuose skaičiavimuose konstatuota, kad dirbančiųjų skaičius Estijos žemės ūkyje nagrinėtu laikotarpiu sumažėjo beveik tris kartus, o žemės ūkio produkcijos eksporto lygis bendrame eksporte taip pat krito beveik tris kartus, nors eksportuojamos žemės ūkio produkcijos vertė palyginamosiomis kainomis padidėjo daugiau kaip tris kartus⁸⁶.

Lietuvoje nuosavybės santykių reformos žemės ūkyje įteisinimas buvo pradėtas praktiškai vienu metu, 1991 m. birželio–liepos mėnesiais priėmus piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo⁸⁷, žemės reformos⁸⁸ ir žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymus⁸⁹. Tenka pripažinti, jog viso šio nuosavybės santykių transformavimo procesas žemės ūkyje buvo įgyvendinamas praktiškai decentralizuotai, t. y. per agrarinės reformos tarnybas, veikusias prie savivaldybių. Pats problemiškausias įgyvendinimo prasme Lietuvoje buvo piliečių

⁸⁴ Žr. išnašą Nr. 82.

⁸⁵ A. Viira, A. Poder, R. Varnik, „20 years of transition: Institutional reforms and the adaptation of production in Estonian agriculture“, *German Journal of Agricultural Economics*, (2009, No. 58(7)), p. 294–303.

⁸⁶ M. Gonzalez-Corso, *Estonia's Post-Soviet Agricultural Reforms: Lessons for Cuba*, (2013), p. 305.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“, Žin. (1991, Nr. I-1454).

⁸⁸ Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas, Žin. (1991, Nr. I-1607).

⁸⁹ Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas, Žin. (1991, Nr. I-1624).

nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą įstatymo įgyvendinimas žemės ūkio srityje. Vien tas faktas, kad kiekvienos kadencijos Seimas per daugiau kaip 20 metų nuo įstatymo priėmimo bent kartą į metus taisė ar/ir papildė šį įstatymą, o kiekviena Vyriausybė savo nutarimais tai darė vidutiniškai bent du kartus į metus, leidžia teigti, jog buvo nuėta pačiu lengviausiu, bet ne racionaliausiu keliu, t. y. buvo manoma, jog pataisius kokią nors procedūrą biurokratinėje grandinėje problema bus išspręsta, tačiau neieškota kitų šalių teigiamos patirties, pagaliau ir patirties savo valstybėje atstatant nuosavybės teises į vartotojų kooperacijos turtą, nusavintą iki 1940 m. Kaip ir kitose Baltijos valstybėse išlikęs nekilnojamas turtas Lietuvoje buvo gražinamas natūra, kompensuojama už jį įmonių akcijomis ir pinigais. Jei gražintinas žemės sklypas buvo neužimtas, tai restitucijos procesas Lietuvoje vyko dar santykinai sklandžiai. Tačiau ir šiuo atveju jis būtų buvęs efektyvesnis, jei gražinami žemės sklypai nebūtų buvę skaidomi, o gražinti vienam iš pretendentų esant kitų pretendentų, pvz., brolių, seserų susitarimui dėl tarpusavio atsiskaitymo. Teisiniu aspektu Lietuva išlikusį nekilnojamą turtą praktiškai prilygino kilnojamam, kai Lietuvos Respublikos Seimas 1999 m. įteisino nuostatą (beje, parengtą Seimo narių iniciatyva), pagal kurią Lietuvos pilietis – pretendentas į jam nuosavybės teise priklausiusį žemės sklypą įgavo teisę atstatyti bet kurioje Lietuvos vietovėje. Atsiskaitant valstybei nuosavybės teise priklausančiomis įmonių akcijomis ar pinigais, dėl akivaizdžios išlikusio nekilnojamojo turto kainos rinkoje ir siūlomų akcijų ar pinigų sumos kompensacijos forma, procesas strigo ilgiems metams ir pretendentai ieškojo būdų atgauti tokį turtą natūra. Kompensuojant išlikusį nekilnojamąjį turtą akcijomis, kas buvo daroma per VĮ Valstybės turto fondą privatizuotų įmonių akcijų likučiais, likusiais po kontrolinių akcijų paketų privatizavimo, būtų buvę racionaliausia įvertinus negalimą gražinti turtą rinkos kaina, pasiūlyti privatizuojamų AB ir UAB sąraše pačiam pretendentui pasirinkti įmonę, kurios akcijomis jis norėtų gauti kompensaciją ir leisti nuo 51 proc. ribos tokias akcijas pasirašyti. Kadangi visos valstybės kontroliuojamos AB ir UAB akcijos buvo vertinamos nepriklausomų turto vertintojų, tai pretendentas būtų žinojęs bent apytikrą akcijų vertę, kuri jam tektų už jo atsisakomą nekilnojamą turtą. Detalesnę kompensacijų akcijomis už išlikusį nekilnojamąjį turtą mechanizmo aprašymą pateikėme⁹⁰. Nacionalinės žemės tarnybos duomenimis nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje kaimo vietovėje iš 212,3 tūkst. Lietuvos piliečių, tai sudaro 30,8 proc. nuo visų piliečių pateiktų prašymų, nuosavybės teisės nebuvo atkurtos. Miestų teritorijose iš 52 833 Lietuvos piliečių, pateikusių prašymus atstatyti nuosavybės teisę į jiems priklausiusius žemės sklypus, nuosavybės teisės buvo atkurtos tik 62 procentams (įvertinus ir tokiems piliečiams suteiktus žemės sklypus individualiai namų statybai). Beje, 2003–2011 m. VĮ Valstybės turto fondas akcijomis už išlikusį nekilnojamąjį turtą kompensavo 11 449 Lietuvos piliečių. Net ir praėjus daugiau kaip 30 metų po pastarojo įstatymo įsigaliojimo 2021 m. sausio 1 d. nuosavybės teisės dar buvo neatstatytos 3 438 asmenims (iš 52 833 Lietuvos piliečių, pretendavusių į miestų teritorijose esančius žemės sklypus), kurių absoliučią daugumą sudarė Lietuvos piliečiai, pretenduojantys į žemės sklypus Vilniuje ir Kaune.

Puikus komercinio nekilnojamojo turto gražinimo teisėtiems savininkams pavyzdys Lietuvoje gali būti vartotojų kooperacija iki 1940 m. priklaususių pajū (narių įnašų, už kuriuos buvo įsigyti konkretūs objektai) vertės ir jos prieaugio atstatymas. Esminis ir lemiamas veiksnys šiame procese buvo komerciniais principais veikiantis šio proceso įgyvendinimas, kai pagal pačios Lietuvos vartotojų kooperacijos vadovybės (vad. P. Šimanskas) atliktus skaičiavimus ir dokumentinius įrodymus į nuosavybės teises, Valstybės kontrolei patikrinus minėtus

⁹⁰ Žr. išnašą Nr. 3, p. 26.

skaičiavimus, G. Vagnoriaus Vyriausybė 1992 m. priėmė atitinkamą nutarimą⁹¹. Šis nutarimas dar buvo papildytas⁹² vartotojų kooperacijai surinkus trūkstantus dokumentus dėl nuosavybės teisių įrodymų į Lietuvio pastatą Kaune ir per keletą mėnesių nuo pastarojo Vyriausybės nutarimo priėmimo dienos pagal patvirtintą metodiką atstačius nuosavybės teises daugiau kaip 470 tūkst. pajininkų, maždaug 500 mln. rublių neindeksuoto turto 1991 m. liepos 1 d. kainomis ir įregistravus 1 322 įmones⁹³. Po pastarojo Vyriausybės nutarimo įgyvendinimo lygiagrečiai valstybės bei savivaldos ir privačiai įsisteigusių įmonių praktiškai kiekvienoje stambesnėje gyvenvietėje, miestelyje funkcionavo parduotuvės, valgyklos, kepyklėlės ir kitos vartotojų kooperacijos turto pagrindu įregistruotos įmonės ir būtent pastarosios įmonės rinkoje konkuravo su kitų nuosavybės formų subjektais.

Žemės ūkio įmonių turto privatizavimas Lietuvoje įvyko sparčiausiai iš visų trijų Baltijos valstybių ir tęsėsi apie 16 mėnesių. Tokį proceso spartumą didele dalimi lėmė aukščiausio lygio valstybės institucijų (AT, Vyriausybės ir CPK) operatyvi reakcija į žemesnių šio proceso valdymo grandžių siūlymus. Esminiai šio turto privatizavimo skirtumai pvz., nuo tokių įmonių privatizavimo Latvijoje buvo tai, kad: 1) Lietuvoje į minėtų žemės ūkio įmonių turtą teisėtai pretendavo ir ūkio teritorijoje gyvenę mokytojai, gydytojai ir kiti darbuotojai, kurie dirbo teikdami paslaugas to ūkio gyventojams, o taip pat ir asmenys, turintys teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą tame ūkyje; 2) visas privatizuojamas turtas (išskyrus žemę) buvo suskirstytas į gamybinius – technologinius komplektus, t. y. keletą daiktų, kurių pagalba buvo galima technologiškai vykdyti tam tikrą veiklą. Ši suskirstymą nemaža dalimi lėmė ir praktiškai natūrinio ūkio principas, t. y. savo ūkio poreikių apsirūpinimas įsteigus visą eilę pagalbinių, remonto serviso ir kt. veiklų, kai gamybiniai pajėgumai buvo išnaudojami labai menkai; 3) žemės ūkio įmonių darbuotojams lengvatine tvarka buvo suteikta teisė įsigyti agrochemijos įmonių, pieno ir mėsos, bei kitų agroserviso įmonių akcijų. Pastarasis žemės ūkio produkcijos gamintojų siekis vystyti kooperaciją, apriboti žaliavų perdirbimo įmonių diktatą žemdirbiams ir kt. buvo įgyvendintas pagal Vyriausybės nutarimą⁹⁴. Tačiau realybėje būtent ši lengvata privatizuojant nurodytas įmones visiškai nepasiteisino, nes visos žemės ūkio gamintojų įsigytos įmonės bankrutavo ar buvo likviduotos ir būtent toks šio proceso rezultatas, mūsų nuomone, įvyko dėl kelių pagrindinių priežasčių: 1) dėl žemdirbių nekompetencijos valdyti minėtame Vyriausybės nutarime⁹⁵ išvardintas įmones; 2) dėl žemdirbių nepatyrimo organizuoti prekybos, rinkodaros ir kitų būtinų elementų, parduodant rinkoje įmonės pagamintą produkciją; 3) dėl savo gamybos kaštų, kurie ypač padidėjo liberalizavus kainas ir praktiškai nutraukus subsidijas žemės ūkiui, perkėlimo nurodytoms perdirbimo įmonėms, t. y. žaliavų perdirbimo sutarčių sudarymo aukštesnėmis kainomis, nei perdirbtą žemės ūkio produkciją buvo galima realizuoti Lietuvos ar užsienio rinkose.

Žemės reformai ir žemės nuosavybės santykiams, ūkio subjektų veiklai naudojantis žemės sklypais ypač svarbus buvo Lietuvos Respublikos Vyriausybės parengtas ir Seimo 1994 m.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos vartotojų kooperacijos turto“, Žin. (1992, Nr. 109).

⁹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos vartotojų kooperacijos turto“, Žin. (1993, Nr. 14).

⁹³ Lietuvos vartotojų kooperacijos 1993 m. ūkinės veiklos rodikliai.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl žemės ūkio aptarnavimo ir žemės ūkio produkcijos perdirbimo įmonių privatizavimo tvarkos ir sąlygų“, Žin. (1992, Nr. 584).

⁹⁵ Ten pat.

įteisintas žemės įstatymas⁹⁶, kuriame įteisintos ne tik su žeme, žemės sklypu, žemės ūkio naudmenomis, žemės servitutais ir kitos svarbiausios sąvokos, bet ir valstybės, savivaldos ir privačių ūkio subjektų pagrindinės teisės ir pareigos valdant, naudojant ir disponuojant žemės sklypu, žemės nuosavybės apsaugos priemonės ir daugelis kitų aktualių klausimų.

Pažymėtina, kad kaip ir kitose Baltijos valstybėse Lietuvoje taip pat šioje nuosavybės santykių reformos srityje buvo įteisinta praktiškai decentralizuota šio proceso valdymo sistema, kurios pasekmė – piktnaudžiavimai buvusios kolūkinės vadovybės naudai, nesusipratimai dėl agrarinių tarnybų darbuotojų (žemiausios valdymo grandies atstovų) kompetencijos, žemesnio išsilavinimo lygio ir kt. priežasčių. Pavyzdžiui, reaguojant į grubius pažeidimus, surinkus įrodymus buvo kreiptasi į Generalinę prokuratūrą dėl Panevėžio privatizavimo komisijos ir Velžio agrarinės tarnybos veiklos⁹⁷. Kitos dvi ypač svarbios aplinkybės įgyvendinant nuosavybės santykių reformą kaime buvo aplinkosaugos ir sanitarinės problemos, kurios Lietuvoje, skirtingai nei Latvijoje, kompleksškai tyrinėtos nebuvo. Per žemės ūkio įmonių privatizavimo laikotarpį Vyriausybės aparato privatizavimo skyrių CPK konsultantai informavo apie šimtus Lietuvos fermų, kurios nuotekas leido į vandens telkinius, upelius, pastatai ir sandėliai buvo užteršti chemikalais ir kitokiomis pavojingomis atliekomis. Specifiškai sąlyginai koncentruotoje vietovėje, pvz., Panevėžio rajone buvusio Paežerio kolūkio (vieno iš pirmaujančių Panevėžio rajone) Autoriui asmeniškai teko matyti visas septynias kiaulių, karvių ir paukščių fermas, esančias Tiltagalių, Palaukių ir Žiliškių kaimuose, pastatytas prie pat Marnakos upelio ir Marnakos ežero, į kurių vandens telkinius jos ir leisdavo nuotekas. Beje, tokias nuotekas į minėtą Marnakos upelį leido ir Tiltagalių pieninė. Visiškai akivaizdu, kad ne tik šiame punkte nurodytos fermos negalėjo būti naudojamos pagal tiesioginę paskirtį, nes aplinkosaugininkai naujiems ūkio subjektams taikė tas sankcijas, kurias jie privalėjo taikyti prieš dešimtmečius buvusioms kolūkių ir tarybinių ūkių administracijoms. Visą pastarąją informaciją teko perduoti atitinkamoms aplinkosaugos tarnyboms, o tokių tarnybų veiksmų rezultatas buvo nutraukta daugelio objektų veikla Lietuvos kaime ir dar blogiau, kad ta veikla praktiškai dėl lėšų stokos valymo įrengimams, o neretai ir nesant praktinių galimybių tokius įrengimus pastatyti, buvo pasmerkta, o pastatai ir statiniai liko nenaudojami tol, kol juos kas nors sugebėjo pritaikyti kitai veiklai.

Veterinarijos srityje Žemės ūkio ministerija dar prieš pat pradėdant žemės ūkio įmonių privatizavimą tarnybiniu raštu informavo Vyriausybę apie nuo 30 iki 50 proc. ir daugiau ligomis apkrėstus gyvulius, paukščius ir kiaules, kuriuos buvo būtina skersti. Kadangi tokią termiškai apdorotą mėsą buvo galima naudoti maistui, privatizavimo buvo nuspręsta nestabdyti, o tik sustiprinti veterinarinę kontrolę, kad fiziniai ir juridiniai asmenys, privatizavimo rezultate gavę ligotus gyvulius ar paukščius juos nedelsiant parduotų į mėsos perdirbimo įmones. Kadangi bet kurioje fermoje, kurioje buvo apkrėstų gyvulių ar paukščių jų laikyti bent dvejus – trejus metus buvo draudžiama, o tokias fermas buvo būtina dezinfekuoti ir laikyti nenaudojamas pagal tiesioginę paskirtį, tai praktikoje jos papildė nenaudojamų ir apleistų objektų sąrašą. Susiejant problemą su privatizavimu, tokių apleistų pastatų ir statinių Lietuvos kaime būtų buvę žymiai mažiau, jei žemės ūkio įmonių turtą būtų turėję teisę įgyti ne tik tame ūkyje dirbę ir gyvenę asmenys bei pretendentai atstatyti nuosavybės teises pagal restitucijos procesus reglamentuojančius teisės aktus, bet ir kiti Lietuvos gyventojai, kurie gebėjo vystyti savo verslą ir disponavo atitinkamomis lėšomis. Tokių gerų pavyzdžių, kai asmenys nenaudojamus objektus perpardavė kitiems, teko matyti ir Vyriausybės aparato Privatizavimo skyriaus darbuotojams, kai

⁹⁶ Lietuvos Respublikos žemės įstatymas, Žin. (1994, Nr. I-446).

⁹⁷ Centrinės privatizavimo komisijos 1992 m. gegužės 28 d. protokolas Nr. 45.

buvęs Trakų rajono meras A. Sadkauskas nuotraukomis pasidžiaugė apie nenaudojamoje fermoje įsteigtą grybų auginimo verslą.

Nagrinėjamu laikotarpiu dėl aplinkosauginės ir veterinarinės situacijos rinkoje ir kitų problemų mėsos ir pieno produkcijos gamyba Lietuvoje vienam gyventojui, pagal statistikos departamento duomenis⁹⁸, sumažėjo atitinkamai apie 2,4 ir 1,7 karto, tačiau skirtingai nei Estijoje, kitų tradicinių kultūrų, pvz., javų, bulvių ir kt. vienam gyventojui Lietuvoje nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje buvo išauginta dešimtimis procentų daugiau nei 1991 m. Pažymėtina, kad dar nuo sovietinių laikų universitetų studentams buvo formuojama nuomonė (šiuo atveju tikrai teisinga), kad aukštas pirminės žemės ūkio produkcijos gamybos lygis atspinti šalies ekonominį atsilikimą. Akcentuotina ir tai, kad Lietuvos kaime nuo pat Nepriklausomybės atstatymo kūrėsi ir sėkmingai vystė savo verslą visiškai naujos ūkio šakos, pvz., kailinių žvėrelių auginimas, ekologinė žemdirbystė, kaimo turizmo sodybos, jau minėtas grybų auginimo verslas ir daugelis kitų, kurie atsivėrus ES rinkai ir gavus jos paramą po 2000 m. įsitvirtino ne tik Lietuvos rinkoje, bet ir užėmė deramą vietą tarptautiniu mastu. Būtent per aukštesnę pridėdamąją vertę sukuriančią žemės ūkio produkciją (gaminius), su paslaugų sektoriaus kaimo vietovėje vystymu, naujų verslų, turinčių paklausą tarptautinėje rinkoje plėtra, Baltijos valstybių verslininkai, veikiantys kaimo vietovėje, prisidėjo ne tik susikurdami sau ir savo šeimos nariams darbo vietas, bet ir augančias pajamas ilgalaikėje perspektyvoje savo įmonėms ir valstybių biudžetams.

Kadangi tiek žemės ūkio įmonių turto privatizavimas, tiek restitucijos procesai Baltijos valstybėse buvo palydėti ne vieno skandalo žiniasklaidoje apie valdininkų piktnaudžiavimą šiuose procesuose, manome, jog yra tikslinga pasinaudoti 1999–2000 m. Transparency International surinkta informacija apie korupcijos suvokimo indeksą Baltijos valstybėse. Pradėjusios derybas dėl stojimo į ES Estija, Latvija ir Lietuva privalėjo teikti prašomą informaciją dėl korupcinės situacijos valstybėse, ir teikiami duomenys turėjo atitikti tarptautinius reikalavimus. Pagal Transparency International metodiką nemažą lyginamąjį svorį turi valdininkų veiksmai, tad turime pagrindo teigti, jog ir restitucijos procesus vykdžiusių valstybės tarnautojų veiksmai ar neveikimas buvo įvertinti pateikiamame korupcijos suvokimo indekse nurodytoju laikotarpiu (žr. lentelę Nr. 1).

Korupcijos suvokimo indekso rodikliai Baltijos valstybėse 1999–2000 m.

1 lentelė

Eil. nr.	Valstybė	1999 m.		2000 m.	
		Indeksas	Vieta pasaulyje	indeksas	Vieta pasaulyje
1	Estija	5,7	27	5,7	27
2	Lietuva	3,8	50	4,1	43
3	Latvija	3,4	58	3,4	57

Kadangi korupcijos suvokimo indeksas buvo nustatomas pasauliniu mastu ir šiame procese dalyvavo dauguma civilizuotų pasaulio valstybių, manome, jog jis adekvačiai atspindi situaciją

⁹⁸ Žr. išnašą Nr. 20.

korupcijos sferoje tiek Baltijos valstybėse, tiek ir lyginantis su kitomis pasaulio valstybėmis. Kai nuosavybės teisių atstatymo procesas trunka pernelyg ilgai ir asmuo negali gauti jam priklausančios naudos iš negražinamo turto, o kompensacija už išlikusį nekilnojamąjį turtą yra akivaizdžiai mažesnė už to turto kainą rinkoje, tai net ir pagal elementarius tikimybių teorijos dėsnius toks asmuo ieškos būdų kaip paveikti sprendimus priimančius valdininkus, kad toks procesas vyktų asmeniui naudinga linkme. Pastaruoju sakiniu tik patvirtiname, jog Lietuvos masinėse informavimo priemonėse skambėję kaltinimai valdininkams dėl pažeidimų restitucijos procese, tikėtina, neretai buvo teisingi.

Išvados:

1. Nors ir patyrusios didelius sunkumus Baltijos valstybės sugebėjo pertvarkyti nuosavybės santykius žemės ūkyje, atsisakyti ar bent ženkliai sumažinti aplinkai taršią ūkinių subjektų veiklą ir perorientuoti verslą rinkos poreikiams.
2. Reformos rezultatai nagrinėjamosiose valstybėse būtų buvę žymiai geresni, jei į visose trijose valstybėse organizuotus uždarus turto aukcionus būtų leista dalyvauti ir kitiems asmenims, turėjusiems nors minimalią verslo patirtį ir disponavusiems tam tikromis finansinėmis lėšomis. Ši išvada ypač tinka pavojingomis atliekomis užterštam žemės ūkio įmonių turtui, o taip pat turtui, kuris dėl kitų aplinkosauginių ir/ar sanitarinių reikalavimų nebegalėjo būti naudojamas pagal tiesioginę paskirtį.
3. Sutikdami su užsienio eksperto nuomone⁹⁹, pakartojame jo išsakytas mintis, jog: 1) po privatizavimo Baltijos valstybėse buvo suformuoti per smulkūs žemės sklypai tiek ūkininkavimo, tiek ir komerciniais aspektais; 2) per žema verte kompensuojant už išlikusį nekilnojamąjį turtą investiciniais čekiais ir/ar pinigais, ypač įvertinus infliaciją, sąlygojo Baltijos valstybių piliečius – pretendentes turtą siekti atgauti tik natūra.

6. PRIVATIZAVIMO REZULTATŲ ĮTAKA VALSTYBĖS ŪKIUI IR GYVENTOJŲ PRAGYVENIMO LYGIUI

Privataus ūkio vystymosi įteisinimas ir svarbiausia privačios veiklos rezultatai didžiąja dalimi nulėmė tiek kiekvienos iš Baltijos valstybių ūkio plėtrą ir įmonių modernizavimą, tiek ir socialinės gerovės progresą. Suprantama, kad privatų ūkį visumoje sudarė privataus kapitalo pagrindu įsteigtos ir veikiančios bei privatizuotos įmonės. Kadangi valstybinė nuosavybė nagrinėjamo laikotarpio pradžiai Baltijos valstybėse buvo absoliučiai dominuojanti, todėl ir nuo to, kaip ir kokia sparta buvo vykdomas valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų ir kito turto privatizavimas, nulėmė visos ekonomikos vystymąsi ilgalaikėje perspektyvoje. Išnagrinėję privatizavimo procesus Vidurio ir Rytų Europoje užsienio mokslininkai konstatavo, jog šių šalių ūkio progresas didele dalimi priklausė nuo privatizavimo proceso spartos¹⁰⁰. Vidurio ir Rytų Europos šalių, taip pat ir Baltijos valstybių, privatizavimo akcijų ir nekilnojamojo turto praktika,

⁹⁹ Žr. išnašą Nr. 57.

¹⁰⁰ P. Hamm, L. King, D. Stuckler, “Mass Privatization, State Capacity and Economic Growth in Post-Communist Countries”, *American Sociological Review*, (2012, Vol. 77, Issue 2), p. 296.

besiremianti geriausiais pasaulio standartais, akivaizdžiai parodė, jog ji: 1) pagerino ne tik privatizuotų įmonių, bet ir viso ūkio finansinę discipliną ir viešojo sektoriaus veiklos kontrolę; 2) sumažino valstybės institucijų pareigūnų kišimąsi į ūkio subjektų veiklą; 3) įtvirtino įmonės vadovų atskaitomybę AB ar UAB akcininkams; 4) sumažino valstybės biudžeto išlaidas subsidijuojant įmonių veiklą; 5) liberalizavo praktiškai visus ūkio sektorius¹⁰¹. Tam, kad susidarytume kiek galima išsamesnį vaizdą apie privatizavimo rezultatų poveikį, nusprendėme pateikti paketą rodiklių, mūsų nuomone, pagrindiniais ūkinio ir socialinio gyvenimo aspektais, atspindinčiais to laikotarpio situaciją Baltijos valstybėse. Iš kitos pusės, pateikti duomenys sudaro sąlygas skaitytojui palyginti situaciją ir su kitomis šalimis, kurios tokius rodiklius skaičiuoja pačios arba duomenis pateikia tarptautinėms organizacijoms. Minėtasis duomenų paketas yra: 1) BVP, tenkantis vienam gyventojui, apskaičiuotas pagal perkamosios galios paritetą; 2) vidutinis mėnesinis darbo užmokestis neatskaičius mokesčių, apskaičiuotas tos pačios valiutos vienetais; 3) vidutinė mėnesio senatvės pensija apskaičiuota ta pačia valiuta; 4) nedarbo lygis; 5) vidutinė metinė infliacija. Būtent toks ekonominių rodiklių paketas turėtų sudaryti galimybes objektyviai įvertinti Baltijos valstybių ūkio raidą ir palyginti juos tarpusavyje, bei, kaip minėjome, ir su bet kuria laisvai pasirinkta užsienio valstybe.

Pasaulio banko ekspertai sukūrė metodiką, įgalinančią perkamosios galios pariteto pagrindu perskaičiuoti kiekvienos valstybės valiutų kursus, pašalinant kainų lygių skirtumą tarp šalių ir tokiu būdu realiai palyginti sukurto bendrojo vidaus produkto apimtis. Šis rodiklis objektyviai parodo, kiek konkrečios šalies valiutos vienetų reikia tam, kad įsigyti tą patį prekių ir paslaugų rinkinį. Beje, pastarasis rinkinys yra taip pat moksliskai ir praktiškai pagrįstas pagrindiniams visuomenės sluoksniams. Šį rodiklį Baltijos valstybių statistikos departamentai¹⁰² galėjo pateikti ir palyginti tik nuo 1993 m., kai visose nagrinėjamose šalyse buvo įvesta nacionalinė valiuta ir ji susieta su konvertuojama valiuta. Akcentuojame dar kartą, jog visas penkių rodiklių paketas atspindi ne tik privatizuotų įmonių veiklos rezultatus, bet ir privačių įmonių veiklos pasekmes. Nagrinėjamoju laikotarpiu minėtas rodiklis Lietuvoje išaugo 1,8 karto, Latvijoje – 2,15 karto, o Estijoje – 2,24 karto. Kaip matyti iš 2 lentelės duomenų, Estija visą laikotarpį pagal šį rodiklį lenkė Lietuvą ir Latviją, o rodiklio kritimą 1999 m. Lietuvoje ekspertai aiškino Rusijos krizės įtaka, Vyriausybės kaita kriziniu laikotarpiu bei paskutinės to laikotarpio A. Kubiliaus Vyriausybės taupymo politika, nepaskatinusios investicijų ir ekonomikos, netgi nepanaudojus iš privatizavimo proceso sukauptų lėšų rezervo ir neindeksavusi minimalaus mėnesinio atlyginimo. Beje, tik įdomumo dėlei, Lietuva pagal šį rodiklį laikotarpio pabaigoje lenkė tokias Rytų Europos valstybes, kurios daugeliu aspektų buvo geresnėje padėtyje nei Baltijos valstybės, kaip pavyzdžiui, Bulgariją – 5 400 Eur, Rumuniją – 6 000 Eur, tačiau atsiliko nuo Lenkijos 8 700 Eur, didesnis atotrūkis buvo nuo Slovakijos – 10 800 Eur ir t. t. Kadangi kitos buvusios SSSR respublikos tarptautinėms institucijoms šio rodiklio nustatymui reikiamų duomenų nepateikė, o pačios jo neskaičiavo arba viešai nepaskelbė anglų kalba publikuojamuose statistiniuose leidiniuose, todėl tokių rodiklių su minėtomis respublikomis pakitimų palyginti negalime. Tačiau labai apytikriai nagrinėdami pastarųjų respublikų BVP rodiklį, tenkantį vienam gyventojui, galima teigti, kad labai tikėtina, jog pagal šį rodiklį Baltijos valstybės laikotarpio pabaigoje tikrai pirmavo. Teiginį galime sustiprinti, pažvelgdami į pastarąjį rodiklį įtakojančius kitus rodiklius,

¹⁰¹ G. Schwartz, S. P. Lopez, “Privatization and Reform of Public Enterprises: An Overview of Policy Trade-offs, Experiences and Outcomes”, *Privatization in Central & Eastern Europe: Perspectives & Approaches*, eds. J. G. Hopps, D. S. Iatridis, (Greenwood Press, 1998), p. 39–40.

¹⁰² Žr. išnašą Nr. 21.

nurodymus žemiau, kurie Baltijos valstybėse buvo geresni bent dešimtimis procentų. Tačiau lyginimas su blogesnėje ekonominėje ir finansinėje situacijoje buvusiomis valstybėmis nėra šio straipsnio prioritetas.

BVP, tenkantis vienam gyventojui 1993–2000 metais Baltijos valstybėse, pagal perkamosios galios paritetą, USD

2 lentelė

Eil. Nr.	Valstybė	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	Lietuva	3650	3771	4014	5748	6231	6638	6480	6600
2	Latvija	3066	3193	3291	5052	5590	6026	6234	6600
3	Estija	3743	3740	4138	6645	7477	7964	8068	8400

Nors 2 lentelėje pateiktas rodiklis yra universalus, tačiau kiekvienam dirbančiajam šalies ūkyje finansiniu ir grynai psichologiniu aspektais svarbus ir vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio rodiklis. Pastarąjį rodiklį palyginamuoju aspektu galime pateikti išskaidytą į du laikotarpius, t. y. 1991–1992 metų gegužės mėnesio pabaigos, nes 1992 m. birželio mėnesį Estija įsivedė nacionalinę valiutą ir vėlesnį laikotarpį, kurį šalių Statistikos departamentai pateikė perskaičiavę eurais. Tol, kol Baltijos valstybėse buvo naudojama Rusijos valiuta rublis, tol situacija nagrinėjamosiose šalyse akivaizdžiai skyrėsi ir ji didžiąja dalimi priklausė nuo kiekvienos iš valstybių pinigų ar jų pakaitalų politikos. Šioje srityje agresyviausiai elgėsi G. Vagnoriaus Vyriausybė, lygiagrečiai su Rusijos rubliais įvedusi talonus, kurie iš tikrųjų reiškė svetimos valstybės pinigų emisiją su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Praktiniu aspektu pastarasis Lietuvos Vyriausybės veiksmas reiškė, kad Lietuva išleidžiamų talonų apimtimi nebeturėjo pirkti iš Rusijos rublių, kurie ir buvo parduodami jų nominalia verte, t. y. 1:1, o už išleistus talonus buvo mokamas darbo užmokestis, pensijos ir kt. Tuo laikotarpiu veikę verslininkai ypatingai mena 1991 m. pabaigą ir 1992 metus, kai ypač iš Rusijos, o taip pat ir kitų buvusių SSSR respublikų jie už rublius galėjo nusipirkti žaliavų, gaminių ir kitų prekių kelių metų perspektyvai, o talonus panaudoti vidiniams šalies atsiskaitymams ir išmokoms. Manome, kad iš 3 lentelės duomenų galima susidaryti nuomonę, kokiais tempais vidutinis mėnesinis darbo užmokestis didėjo Baltijos valstybėse. Šiuo trumpu beveik 1,5 m. laikotarpiu Lietuva pagal nagrinėjamą rodiklį buvo akivaizdi lyderė tarp Baltijos valstybių. Beje, Lietuvoje tokie didėjimo tempai buvo išlaikyti iki 1992 m. rudens, kol A. Abišalos Vyriausybė hiperinfliacijos sąlygomis užšaldė darbo užmokesčio augimą ir tai iššaukė pagrįstą neigiamą fizinių ir juridinių asmenų reakciją. Dėl finansininkams suprantamų priežasčių mes negalime šio darbo užmokesčio rodiklio 1991–1992 m. perskaičiuoti į Eurą ar JAV dolerius.

Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis 1991–1992 m. I ketvirčio pabaigai ir II ketvirčio gegužės mėnesio pabaigai, rubliais*

3 lentelė

Eil. Nr.	Valstybė	1991 m.				1992 m.	
		I	II	III	IV	I	II
1	Lietuva	321	505	665	1029	3240*	4978*
2	Latvija	480	562	504	600	2550	3590
3	Estija	455	750	808	1580	2515	3850

* Lietuva iki lentelėje pateiktos datos naudojo rublius ir talonus.

Baltijos valstybėms įsivedus nacionalines valiutas nagrinėjamo laikotarpio pradžioje Lietuva pagal vidutinio darbo užmokesčio rodiklį 1993–1994 m. išlaikė lyderės pozicijas, tačiau vėlesniais metais Estijos Vyriausybės politika privatizuojant šalies ūkį ir vystant privatų sektorių davė rezultatus. Beje, vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio Latvijoje 1993 m. statistiniuose leidiniuose rasti nepavyko. 4 lentelėje pateiktas rodiklis Baltijos valstybėse kasmet sparčiai augo, išskyrus 2000 m. Lietuvoje, kai A. Kubiliaus vadovaujama Vyriausybė neatliko aukščiausių nurodytų veiksmų.

Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis 1993–2000 metais Baltijos valstybėse, Eur.

4 lentelė

Eil. Nr.	Valstybė	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	Lietuva	94	139	139	179	225	269	286	281
2	Latvija		115	136	153	184	200	210	223
3	Estija	74	134	172	212	257	272	307	337

Įgyvendindamos ekonomikos reformas ir privatizavimo procesą Baltijos valstybės kasmet galėjo skirti vis daugiau lėšų ir iš valstybės skiriamų pensijų didinimui. Beje, visose trijose valstybėse pensijos buvo mokamos pagal tą pačią sistemą, t. y. iš einamųjų pajamų, nes iš sovietinio laikotarpio jokių rezervų nė viena iš valstybių sukaupusi neturėjo. Statistikos departamentų duomenyse ir šioje srityje nepavyko surasti Latvijoje mokėtos vidutinės senatvės pensijos 1991 m., o Estijoje 1991–1992 m. laikotarpiu. Beje, Estijos vidutinė mėnesio senatvės pensija pateikta mums patiems ją perskaičius į eurus pagal oficialų kronos ir euro santykį. Pažymėtina, kad vidutinė mėnesio senatvės pensija Baltijos valstybėse nuosekliai buvo didinama iki 1999 metų, tačiau Lietuvoje 1999–2000 m. ji buvo fiksuota tame pat lygyje ir nedidėjo net ir infliacijos lygio rodikliu. Akcentuotina, jog Lietuvos statistikos departamento išleistame metraštyje pateikti 1996 ir 1997 m. vidutinės mėnesio senatvės pensijos skliausteliuose nurodyti duomenys neatitinka tikrovės, nes kaip patvirtina to paties departamento generalinio direktoriaus

pavadootojos 1999 m. lapkričio 11 d. raštas Nr. 140-04-93, adresuotas Seimo socialinių reikalų komiteto pirmininkei, tikrieji rodikliai yra mūsų pateikti toje pačioje lentelėje žemiau (šie rašte nurodyti rodikliai S. V. perskaičiuoti į eurus pagal oficialų euro ir lito kursą). Būtent Statistikos departamento rašte nurodytų duomenų teisingumą patvirtina ir tuo metu G. Vagnoriaus Vyriausybėje dirbę ministrai. Nors nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje šis rodiklis tarp Baltijos valstybių praktiškai skiriasi tik keliais eurai, tačiau Estija ir šioje srityje taip pat tapo lydere. Net ir pesimistiškai žiūrint į 5 lentelėje pateiktus rezultatus akivaizdu, kad nagrinėjamoju laikotarpiu Baltijos valstybėse vidutinė mėnesio senatvės pensija padidėjo keletą kartų. Akivaizdu, kad Lietuvos senjorų finansinė būklė paskutiniais dviem metais pablogėjo ne mažiau kaip infliacijos dyžiu, nes kaip rodo Lietuvos statistikos departamento duomenys pagrindinio paslaugų ir maisto prekių kainų krepšelis pabrango.

Vidutinė mėnesio senatvės pensija 1991–2000 metais Baltijos valstybėse, Eur.

5 lentelė

Eil. Nr.	Valstybė	1991 Rub	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	Lietuva	673*	2995*	24	34	47,8	(89,5) 60,4	(88,3) 75,3	86,6	86,6	86,6
2	Latvija		10,6	21	35,2	42,9	53,8	60,1	72,9	82,8	88,4
3	Estija			14,4	37,6	56,3	66,5	68,7	70,3	93,1	93,5

Estijos vidutinė mėnesio senatvės pensija iš Estijos statistikos duomenų kronomis perskaičiuota pagal oficialų Estijos kronos ir Euro kursą (S. V.).

*Duomenys pateikti rubliais ir talonais

Privatizavus vidutinių ir ypač stambių AB ir UAB kontrolinius akcijų paketus neišvengiamai teko susidurti su perteklinio dirbančiųjų skaičiaus mažinimu tokiose bendrovėse, ir ypatingai tada, kai minėtose AB ar UAB modernizuojant jų veiklą buvo diegiamos našesnės, pažangesnės technologijos. Pažymėtina, kad modernizuojant įmones jos darbo vietas sukurdavo ilgalaikėje perspektyvoje ne tik tiesiogiai jose likusiems dirbti dirbantiesiems, bet ir netiesiogiai su modernizacija susijusiems juridiniams asmenims, pavyzdžiui, statybos įmonėms, statančioms naujas gamybines bei administracines patalpas, o didesnę atlygį gaunantys dirbantieji, kaip taisyklė, daugiau naudojosi pramogų ir kitomis paslaugomis. Investuotojų atėjimas į inovacijoms imlų ūkio šakas, pavyzdžiui, telekomunikacijų sektorių, po tokių bendrovių modernizavimo sudarė objektyvias ir subjektyvias prielaidas atsirasti visiškai naujoms ūkio šakoms, pvz., susijusioms su internetine veikla, finansinėmis paslaugomis, programavimu ir t. t. ir tokiu būdu atsirado naujų, bet tik aukštesnės kvalifikacijos reikalaujančių darbo vietų. Tokių pavyzdžių, kai po atskirų svarbių šalies ūkiui įmonių privatizavimo valstybėse lygiagrečiai atsirado papildomi poreikiai veikloms ir tuo pačiu darbo vietoms buvo ne viena, pvz., krovos ir keltų kompanijų modernizavimas ir jų veiklos plėtra sąlygojo uostų ir geležinkelio paslaugų plėtrą Baltijos šalyse su atitinkamu pastarųjų sričių dirbančiųjų įdarbinimu.

Pažymėtina, kad Lietuvoje ir Latvijoje nedarbo lygį objektyviausiai atspindi registruotų bedarbių skaičius, kuris, beje, ir buvo fiksuojamas statistinėse ataskaitose. Nesiregistravę darbo

biržose asmenys minėtose valstybėse neretai dirbo nemokėdami mokesčių. Estijoje nurodytas registruotų bedarbių skaičius statistinėse ataskaitose nagrinėjamoju laikotarpiu fiksuotas nebuvo, ES PHARE privatizavimo projekto darbuotojų nuomone, įvertinus estų mentalitetą būti sąžiningesniems, šis rodiklis nežymiai skyrėsi nuo Estijos statistikoje fiksuotų asmenų, neturinčių oficialių darbo pajamų rodiklio, kurį ir pateikėme. Tiek analizuojant darbo rinkos situaciją ES PHARE privatizavimo projekte, tiek ir Vyriausybėje pasitarimų metu susidarė nuomonę, kad nedarbo lygį Baltijos valstybėse nagrinėjamoju laikotarpiu (žr. 6 lentelę) sąlygojo trys pagrindinės priežastys, tai: 1) įmonių bankrotai ar veiklos likvidavimas įmonių padaliniuose, susijusiuose su buvusios SSSR karine pramone; 2) Rusijos 1999–2000 m. finansų krizė, kai dėl atsiskaitymų sutrikimų neretai teko stabdyti gamybą ir produkcijai ieškoti naujų realizavimo rinkų, o pastarasis veiksmas užtruko; 3) dalinio darbuotojų atleidimo dėl etatų mažinimo modernizavus AB ar UAB veiklą po jų privatizavimo, ar reorganizavus (išskaidžius) šias įmones ir po to privatizavus jų turtą, kuris dažniausiai buvo panaudotas kitoms veikloms nei kad buvusiose AB ar UAB.

Nedarbo lygis (registruoti bedarbiai) 1991–2000 metais Baltijos valstybėse, proc.

6 lentelė

Eil. Nr.	Valstybė	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	Lietuva	0,3	1,3	3,9	3,2	5,3	6,1	5,1	5,6	7,4	10,2
2	Latvija		0,9	4,6	6,4	6,4	7,0	7,5	7,6	9,7	8,5
3	Estija*				7,6	9,7	10,0	9,7	9,9	11,7	13,7

*Estijos duomenys atspindi asmenis, neturinčius oficialių darbo pajamų

Nagrinėjamoju laikotarpiu Vakarų Europoje buvo įprasta teigti, kad verslui idealu, kai metinė infliacija svyruoja apie vieną procentą. Akcentuotina, kad vidutinę metinę infliaciją Baltijos valstybėse 1991–1992 metais nulėmė jų priklausymas rublio zonai, o 1993–2000 metais apsprendė valstybių nacionalinių valiutų sąsaja su Euru, JAV doleriu ar šių valiutų krepšeliu, t. y. konvertuojama valiuta ir centrinių bankų politika vykdant pinigų emisiją (išlaikant priimto valiutų modelio reikalavimus). Pateikti vidutinės metinės infliacijos duomenys byloja (žr. 7 lentelę), kad esant rublio zonoje dominavusios hiperinfliacijos lygis visose trijose valstybėse buvo apytikriai vienodas, o perėjus prie nacionalinių valiutų infliacija palaipsniui stabilizavosi. Pastarosios lentelės duomenys parodo, jog 1999 m. Lietuvos bankas neprisidėjo prie verslo skatinimo, t. y. neįvykdė reikiama apimtimi litų emisijos. Peržvelgiant infliacijos pokyčius Baltijos valstybėse nurodytoju laikotarpiu akivaizdu, kad šių šalių gyventojai, neinvestavę disponuojamų lėšų į verslą, namo ar buto statybą, remontą ir pan. ir laikę savo santaupas indėlių forma bankuose, šiuos indėlius prarado infliacijos procentu (minus bankų taikyta palūkanų norma už indėlius).

Vidutinė metinė infliacija 1991–2000 metais Baltijos valstybėse, proc.

7 lentelė

Eil. Nr.	Valstybė	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	Lietuva	316*	1121*	510*	72,2	35,7	13,1	8,4	2,4	0,3	1,4
2	Latvija	272*	1051*	209	35,9	25,0	17,6	8,4	4,6	2,3	2,6
3	Estija	302*	1176*	190	47,6	28,8	23,0	10,6	8,2	3,2	4,0

*rodikliai pateikti valstybėms esant rublio zonoje

Išvados:

1. Įgyvendinusios praktiškai revoliucinius ūkio pakeitimus Baltijos valstybės per nagrinėjamąjį devynerių metų laikotarpį be jokios išorinės finansinės ar materialinės paramos savarankiškai pertvarkė savo ūkį, apie du kartus pagerino BVP rodiklį, apskaičiuotą pagal perkamosios galios paritetą, tapo lyderėmis buvusios SSSR respublikų tarpe.
2. Estija, Latvija ir Lietuva sugebėjo perorganizuoti savo ekonominį ir socialinį gyvenimą, kuriame privati ekonomika jau nagrinėjamo laikotarpio viduryje tapo dominuojanti kiekvienoje iš valstybių ir pastarosios aplinkybės dėka realiai pavyko pradžioje stabilizuoti gyventojų pajamas, o vėliau ir pakelti jas iki bent minimalius socialinius reikalavimus tenkinančių standartų.
3. Nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje Baltijos valstybių pasiekti ekonominiai, socialiniai rodikliai leido joms lygintis su Rytų Europos šalimis.

IŠVADOS

1. SSSR pertvarka sudarė politines ir teisines sąlygas pradėti ūkio reformas Baltijos valstybėse, kurioms ypatingą postūmį suteikė 1989 m. pabaigoje SSSR aukščiausių teisiniu lygmeniu aprobuotos Estijos, Latvijos ir Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijos. Nors SSSR ir Rusijos reformų strategai netikėjo, kad būdamos absoliučiai ekonomiškai ir finansiškai priklausomos nuo SSSR respublikų ir ypač Rusijos, Baltijos valstybės sugebės savarankiškai pereiti į rinkos ekonomiką, tačiau Estija, Latvija ir Lietuva, mobilizavusios vidinius intelektualinius resursus, sugebėjo parengti ir 1989–1990 m. priimti reikalingus pereinamojo laikotarpio teisės aktus ir žymiai lengviau adaptuotis prie pasikeitusių ūkinės, komercinės ir socialinės veiklos sąlygų.
2. Progresyviai mąstanti Baltijos valstybių visuomenės dalis suprato, kad teisinių, ekonominių ir kitų reformų sėkmė pirmiausia priklauso nuo valstybių nepriklausomybės atstatymo, o po to ir nuo viso ūkio bei socialinio gyvenimo reformų spartos ir tokias reformas įgyvendino priimdamos tiek bendruosius, tiek ir specialiuosius teisės aktus, tarpe kurių pirmąjį vaidmenį vaidino privačią nuosavybę ir veiklą įteisinantys teisės aktai.
3. Baltijos valstybės, atstačiusios savo Nepriklausomybę, 1990–1991 m. priėmė iš esmės teisingus sprendimus, pertvarkydamos tiek bendruosius viešąją ir privačią nuosavybę reguliuojančius teisės aktus, tiek konkrečių įmonių rūšių įstatymus ir pagal pastaruosius reorganizavę ar likvidavę sovietinės pertvarkos laikotarpiu įsteigtus ūkinius subjektus.
4. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje 1991 m. buvo atlikti būtini žingsniai reorganizuojant stambias įmones, perimant turtą iš Rusijos jėgos struktūrų, TSKP ir kitų politinių organizacijų, parengiant privatizuoti valstybei nuosavybės teise priklausančią turtą.
5. Supratusios, kad esant absoliučiai dominuojančiai valstybinei nuosavybei būtina sąlyga ūkinei ir socialinei šalies sėkmei yra visaapimanti valstybinio turto privatizacija, visos trys valstybės nagrinėjamo laikotarpio pradžioje pasirinko skirtingus privatizavimo proceso valdymo modelius. Valstybinio turto privatizavimo praktika Baltijos valstybėse akivaizdžiai patvirtino, jog centralizuotas privatizavimo valdymo modelis yra būtina sąlyga siekiant gerų privatizavimo rezultatų.
6. Žlungant SSSR ūkiui ir netenkant centralizuotų užsakymų įmonėms, o tuo pačiu ir finansavimo, tačiau išliekant rublio zonoje iškilų grėsmė masiniams įmonių bankrotams – Estijos, Latvijos ir Lietuvos parlamentai priėmė logiškus sprendimus panaudoti investicinius čekius, ypač privatizuojant smulkias bei vidutines įmones ir tokiu būdu suteikė kiekvienos šalies gyventojui, norinčiam ir galinčiam pradėti savo verslą, realias galimybes apsirūpinti patalpomis, įranga bei inventorių ar įgyti dalį akcijų smulkioje arba vidutinėje įmonėje. Europinė ir Estijos bei Lietuvos praktika patvirtino, jog investicinių čekių naudojimas turėjo trukti ne ilgiau kaip kelerius metus ir už įsigyjamą privatizavimo objektą juos naudoti lygiagrečiai, bent simboliškai mokant nacionaline valiuta.
7. Lengvatų (privilegijų) suteikimas įmonių darbuotojams privatizuojant valstybės kapitalą ar akcijas, kuriose tokie darbuotojai dirbo, politiškai buvo neišvengiamas

- procesas, kuriame teisingiau socialiai ir finansiškai elgėsi tos valstybės, kurios į šį lengvatų procesą įtraukė kuo platesnį gyventojų ratą, – ne tik esamus ir buvusius įmonių darbuotojus bei jų šeimos narius, bet ir toje teritorijoje gyvenusius mokytojus, gydytojus ir kt. Atskirais atvejais tokios lengvatos darbuotojams buvo pateisinamos ir visuomeniniu aspektu, nes įsigiję apleistą, nenaudojamą ar smulkių įmonių turtą pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu minėti darbuotojai bent kuri laiką teikė reikalingas paslaugas ar gamino būtiną produkciją, tačiau, kaip ir investicinių čekių naudojime, lengvatos turėjo būti minimizuotos laike.
8. Net ir keičiantis Estijos ir Latvijos Vyriausybėms, jų politinė vadovybė suprato, kad vienintelė reali priemonė išgelbėti stambias, o neretai ir vidutines įmones yra tokių įmonių privatizavimas strateginiams investuotojams, beje, tokią būtinybę suvokė ir Lietuvos Vyriausybė 1992 m. Lietuvoje, įgyvendinusi aktyvią minėtų investuotojų pritraukimo politiką. Įteisinusios Vokietijos sėkmingai naudojamą Treuhandanstalt, nuo ministerijų ir žinybų bei savivaldos maksimaliai nepriklausomą privatizavimo valdymo modelį, Estija, o vėliau ir Latvija sėkmingai privatizavo ūkiui svarbias įmones. Lietuva nagrinėjamo laikotarpio pradžioje strateginiams investuotojams privatizavusi tik dvi įmones, pasikeitus politinei šalies valdžiai sužlugdė strateginių investuotojų pritraukimą į Lietuvą ir šis procesas Lietuvoje buvo atidėtas praktiškai penkmečiui.
 9. Strateginių investuotojų atėjimas į kiekvienos Baltijos valstybės ūkį sudarė objektyvias ir subjektyvias sąlygas ne tik modernizuoti privatizuotas įmones, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje užtikrino darbo vietas toje įmonėje ir technologinėje grandinėje susijusiose įmonėse, pagerino socialinę situaciją ir mokesstinę drausmę valstybėje, o taip pat sumažino poreikį teikti valstybės subsidijas verslui, padidino mokesčines pajamas į valstybių ir savivaldos biudžetus. Inovatyvios veiklos principais funkcionuojančių strateginių investuotojų pritraukimas į Baltijos valstybių rinkas turėjo ir labai teigiamą gretutinį efektą, pvz., sudarė objektyvias sąlygas vystyti moderniam internetiniam ryšiui ir jo pagalba veikiančioms veikloms, sukūrė galimybes į aukštesnį kokybės lygį išsivystyti viešbučių veiklai, jiems patiems prisidedant prie turistų pritraukimo, modernizavo uostus bei jų infrastruktūrą ir t. t.
 10. Lietuva sparčiausiai iš Baltijos valstybių ir Rytų Europos šalių privatizavusi butus ne tik per pora metų nuo jų privatizavimo pabaigos sukūrė butų rinką, tačiau įgyvendino ir išskeltus uždavinius teisinėje (įteisino realiai situacijai atitinkančius namus, butus ir jų priklausinius ir įregistravo turtinius vienetus Registrų centre), finansinėje (sudarė teisines bei finansines sąlygas investuoti į būstą, eliminavo prievolę valstybės biudžetui finansuoti būstų eksploataciją) ir socialinėje – psichologinėje (sukūrė socialinio saugumo jausmą gyventojams ir likvidavo galimybę įmonių bei įstaigų vadovams psichologiškai per nuosavybę veikti jos darbuotojus – būstų gyventojus) srityse. Tokius pat uždavinius, tik keletą metų vėliau, įgyvendino ir Estija bei Latvija, kurioms dėl didesnio atvykusių po 1944 m. asmenų skaičiaus šis procesas objektyviai buvo sudėtingesnis.
 11. Patirdamos didelius sunkumus Baltijos valstybės Estija, Latvija ir Lietuva nagrinėjamuoju laikotarpiu sugebėjo pertvarkyti nuosavybės santykius žemės ūkyje, iš esmės sumažinti aplinkai taršių ūkinių subjektų veiklą, tikslingai likvidavo ligotų gyvulių ir paukščių populiaciją, palaiptai perėjo nuo uždaros,

praktiškai natūrinio ūkio veiklos organizavimo, prie specializuotų gamybos ir paslaugų teikimo ūkių ar įmonių. Reformos rezultatai žemės ūkyje būtų žymiai geresni, jei Baltijos valstybės būtų labiau domėjęsi viena kitos bei savo pačių pasiekimais ir išspręstomis problemomis, ypač restitucijos procese. Nepaisant kelių tradicinių žemės ūkio kultūrų ir produkcijos sumažėjimo Baltijos valstybėse nagrinėjamo laikotarpio pabaigai, lyginant su situacija 1991 m., kokybinės teikiamų paslaugų ir produkcijos charakteristikos, ypač išaugintos ekologiškai, tiko ne tik savai, bet ir užsienio rinkoms. Didele minėtos pertvarkos sėkme laikytina ir visiškai naujų verslų ir paslaugų susikūrimas kaime, kurie, įstojus į ES, išsivystė į pelningas ūkio šakas, radusias savo rinkos nišas tarptautiniu mastu.

12. Įgyvendinusios revoliucines reformas Baltijos valstybės per nagrinėjamą devynerių metų laikotarpį ne tik pertvarkė savo šalių ūkį ir perorientavo jį į vakarų pasaulio rinkas, tačiau svarbiausia, kad tokios reformos apie du kartus pagerino BVP rodiklį, apskaičiuotą perkamosios galios pariteto principu vienam šalies gyventojui, ženkliai padidino vidutinį mėnesinį atlyginimą, senatvės pensijas ir kitus ekonominius – socialinius rodiklius, tokiu būdu Estija, Latvija ir Lietuva šioje srityje tapo ne tik lyderėmis buvusių sovietinių respublikų tarpe, tačiau galėjo lygintis ir su Rytų Europos valstybėmis.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Knygos

1. Aslund, Anders „*How Russia Became a Market Economy*“, (Washington, DC: Brookings Institution, 1995).
2. Barsenkov, Aleksandr „*Vviedienijie v sovremennuju rosijkuju istoriju 1985–1991*“, (M. kurs lekciji, 2002).
3. Bivens, Matt and Bernstein Jonas, „*The Russia You Never Met*“ *Democratizatsiya* 6:4, (Fall 1998).
4. Busmanis, Peteris „*Country report on the present environment situation in agriculture*“, (Latvia: University of agriculture, 2001).
5. Buničius, Igoris „*Partijos auksas*“, (Vilnius: Viltis, 1994).
6. Glinkina, Svetlana „*The Ominous Landscape of Russina Corruption*“, *Transitions*, (March 1998).
7. Frydman, Roman, Rapaczynski, Andrzej and Earle, John Stiles „*The privatization process in Russia, Ukraine and the Baltic states*“, (Central European University Privatization project, 1993).
8. Inozemcev, Vladislav „*Pečalnyje itogi privatizacii*“, (M. Vedomosti, 2011).
9. Karklins, Rasma 2002, „*Typology of post-communist corruption*“, (Chicago: University of Illinois, 2002).
10. Kursis, Janis „*Housing privatization in the Baltic States*“, (Lund University, 1999).
11. McFaul, Michael „*Agency Problems in the Privatization of Large Enterprises in Russia*“ in Michael McFaul and Tova Perlmutter, eds., *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, (Stanford University Center for International Security and Arms Control, May 1994).
12. Pakalniškis Vytautas, Vaitkevičius Stasys „*Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989–1992 m.*“, (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013).
13. Pavlov, Vladislav „*Avgust iz nutri. Gorbačiov – putč*“, (Moskva, 1993).
14. Purju, Alari „*The Political Economy of Privatisation In Estonia*“, (Tallinn technical university, 1996).
15. Rousso, Alan „*Privatisation and Corruption in Russia*“, (2001).
16. Schwartz Gustavo, Lopes Schwartz „*Privatization and Reform of Public Enterprises: An Overview of Policy Trade-offs, Experiences and Outcomes*“, *Privatization in Central & Eastern Europe: Perspectives & Approaches*, eds. Hopps J. G., Iatridis D. S., (Greenwood Press, 1998).
17. Šimėnas, Albertas „*SSRS pertvarka. Perestroika*“, (Vilnius: Terra Publica, 2020).
18. Tsenkova, Sasha „*Housing Reforms in Riga: The Politics of Muddling*“ knygoje *Challenges and Opportunities in Housing: New Concepts, Policies and Initiatives*, by Tsenkova, I. and Tsenkova, S., (CIB Working Commission 69 Housing Sociology Proceedings, 2002).

19. Vaitkevičius, Stasys ir Birštonas, Ramūnas „Valstybinio turto valdymas ir privatizavimas Lietuvoje 1992–2012 metais“, (Vilnius: Mykolo Riomerio Universitetas, 2015).

Specialioji literatūra

20. Broulíková, Hanna and Josef, Montag „Housing Privatization in Transition Countries: Institutional Features and Outcomes“. *Review of Economic Perspectives*, (ISSN 1804-1663, De Gruyter, Warsaw, 2020).
21. Estonia's Post-Soviet Agricultural Reforms, (Lessons for Cuba by M. Gonzalez-Corso, 2013).
22. Hamm Patrick, King Lawrence, Stuckler Davi „Mass Privatization, State Capacity, and Economic Growth in Post-Communist Countries“. *American Sociological Review*, (2012, Vol. 77, Issue 2).
23. Kahrik, Anneli „Housing privatisation in the transformation of the housing system“ – The case of Tartu, (Estonia: Tartu University, 2000).
24. Lietuvos statistikos metraštis, 1991–2001 m.
25. Lietuvos vartotojų kooperacijos 1993 m. Ūkinės veiklos rodikliai.
26. Lowitzsch, Jens, Hashi, Iraj and Woodward, Richard The PEPPER IV Report: Benchmarking of Employee Participation in Profits and Enterprise Results in the Member and Candidate Countries of the European Union. Country Profile“, (Latvia, 2009).
27. Mygint, Niels „Privatisation, governance and restructuring of the enterprises in the Baltics“. *Seminar on corporate governance in the Baltics*, (Vilnius, 1999).
28. Osa, Ilze „Housing finance in Latvia“. *Housing finance Markets in Transition Economies. Trends and challenges*, (OECD, 2005).
29. Statistical Yearbook of Estonia, 1991–2001 years.
30. Statistical Yearbook of Latvia, 1991–2001 years.
31. „To Whom Belongs Power in Russia?“ *Ministry of Thieves-in-Law: An Attempt at Breaking into Politics*, (Izvestia, July 20, 1994).
32. Vaitkevičius, Stasys „Kada galima tikėtis realios statybu pažangos?“, *Statyba ir architektūra*, (1990, Nr. 3).
33. Viira, Ans-Hannes, Poder, Anne and Varnik, Rando „20 years of transition: Institutional reforms and the adaptation of production in Estonian agriculture“. *German Journal of Agricultural Economics*, (2009, 58(7)).

Teisės aktai

34. Centrinės privatizavimo komisijos 1992 m. gegužės 28 d. protokolas Nr. 45.
35. Cooperative Society Law, on the 12 September, 1991, No. 35/36.
36. Government degree on lease relationship in Estonia No. 17/1991.
37. Government degree on the establishment of the department of state property on the 10 of January, 1990, No. 200/1990.

38. Government decree on the privatization of all-union enterprises, institutions and organizations located on the territory of the Republic of Estonia, No. 9/1991.
39. Government decree on the transformation of state-owned enterprises belonging to the republic of Estonia to new organizational forms, 1991, No. 9/199 (amendment on July 1992).
40. Law on agricultural reform, on the 11 of March, 1992, No. 10, 143.
41. Law on certificates in Latvia, on the 4 of November, 1992, No. 46/47/48.
42. Law on cooperatives on the 27 of August, 1992, No. 36,477.
43. Law on Land Reform of the Rural Territories of the Republic of Latvia passed by Latvia's Supreme Soviet on the 21 of November, 1990, No. 49.
44. Law on Land reform, on the 17 of October, 1991, No. 34, 426.
45. Law on making alterations and amendments to the law on privatization of state - owned service, retail and catering enterprises, 1992.
46. Law On Privatization of Agricultural Enterprises and Collective Fisheries, on the 1 which came into effect on the 1 of July, 1991, No. 31/32.
47. Law On Privatization of Dairy Processing Enterprises – January 19th 1993, Latvia.
48. Law on the Privatisation of Dwellings, on the 6 of May, 1993.
49. Law on privatization of municipally-owned small objects of trade and commerce, restaurants, cafes, and service sector, on the 13 of December, 1991.
50. Law on Privatisation of State and Municipalities Living Houses, on the 21 of June, 1995, No. 103.
51. Law on the Privatization of State and Municipal Property in Latvia on the 3 of March, 1994, No. 27.
52. Law on the privatization of state-owned service, trade and catering establishments on the 13 of December, 1990.
53. Law on the state enterprises, amended on the 17 of January, 1991, No. 1/2.
54. Lietuvos Respublikos 1990 m. gegužės 8 d. Įmonių įstatymas Nr. I-196.
55. Lietuvos Respublikos 1990 m. gruodžio 4 d. laikinasis įstatymas „Dėl darbuotojų privataus kapitalo kaupimo valstybinėse įmonėse“ Nr. I-828.
56. Lietuvos Respublikos 1991 m. vasario 28 d. Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas Nr. I-1115.
57. Lietuvos Respublikos 1991 m. gegužės 16 d. įstatymas „Dėl valstybės vienkartinį išmokų ir kitų tikslinių kompensacijų panaudojimo kooperatinių ir individualių gyvenamųjų namų (butų) statybos kreditams ir kaštams padengti tvarkos“ Nr. 15-385.
58. Lietuvos Respublikos 1991 m. gegužės 28 d. Butų privatizavimo įstatymas Nr. I-1374.
59. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gegužės 28 „Dėl valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių disponuojamo valstybinio kapitalo investavimo į kitas įmones tvarkos“ Nr. 215.
60. Lietuvos Respublikos 1991 m. birželio 18 d. įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ Nr. I-1454.
61. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. birželio 19 d. nutarimas „Dėl privatizuojamų valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių reorganizavimo (skaidymo) į smulkesnius objektus“ Nr. 238.

62. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. birželio 21 d. nutarimas „Dėl valstybės vienkartinį išmokų ir kitų tikslinių kompensacijų panaudojimo kooperatinių ir individualių gyvenamųjų namų (butų) statybos kreditams ir kaštams padengti tvarkos įstatymo vykdymo“ Nr. 244.
63. Lietuvos Respublikos 1991 m. liepos 25 d. Žemės reformos įstatymas Nr. I-1607.
64. Lietuvos Respublikos 1991 m. liepos 30 d. Žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas Nr. I-1624.
65. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. liepos 31 d. nutarimas „Dėl butų privatizavimo, pardavimo ir naudojimo tvarkos“ Nr. 309.
66. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl draudimo valstybinės valdžios ir valdymo organų vadovaujantiems darbuotojams dirbti komercinėse-ūkinėse įmonėse“ Nr. 21.
67. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. vasario 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos vartotojų kooperacijos turto“ Nr. 109.
68. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. liepos 2 d. nutarimas „Dėl valstybinio turto privatizavimo už laisvai konvertuojamą valiutą tvarkos“ Nr. 520.
69. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl žemės ūkio aptarnavimo ir žemės ūkio produkcijos perdirbimo įmonių privatizavimo tvarkos ir sąlygų“ Nr. 584.
70. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. sausio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos vartotojų kooperacijos turto“ Nr. 14.
71. Lietuvos Respublikos 1994 m. balandžio 16 d. žemės įstatymas Nr. I-446.
72. Ministry of Economics Republic of Latvia. Economic Development of Latvia, Report. Riga, 2005.
73. Privatization act, passed on the 17 of June, 1993, No. 45, 639.
74. 1995 m. liepos 4 d. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas Nr. I-1001.
75. 1997 m. lapkričio 4 d. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas Nr. VIII-480.
76. 1997 m. lapkričio 4 d. Lietuvos Respublikos valstybės turto fondo įstatymas Nr. VIII-482.

Internetiniai šaltiniai

77. Internetinis portalas: „Lietuvos rytas“ <<https://www.lrytas.lt/pasaulis/rytai-vakarai/2017/03/08/news/kas-jie-astuoni-turtingiausi-rusijos-zmones>>.

SANTRAUKA

Valstybinio turto privatizavimo procesai, Baltijos valstybėse vykę 1991–2000 metais, buvo labai svarbūs ne tik privatizuojamų įmonių darbuotojams bei su jomis technologiškai susijusioms įmonėms, bet ir ūkio šakoms, į kurias buvo pritraukti investuotojai, taip pat ir kiekvienos iš Baltijos valstybių ekonominei bei socialinei raidai ir pačių valstybių ilgalaikiai strateginei vystymosi kryptčiai. Nagrinėjamo laikotarpio pradžioje, kai valstybinė nuosavybė Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje buvo absoliučiai dominuojanti, o šių valstybių priklausomybė nuo SSSR (ypač nuo jos teisių ir pareigų perėmėjos Rusijos) ūkinėje – komercinėje srityje sudarė virš 90 proc. ir teko naudotis rubliu kaip vienintele mokėjimo ir atsiskaitymo priemone, minėtos valstybės pradėjo įgyvendinti kompleksines teisinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo reformas. Šias reformas Baltijos valstybės vykdė kaip įmanoma sparčiau (išskyrus Lietuvą 1993–1996 m.), mažindamos priklausomybę nuo Rusijoje besiformuojančios korupcinės, oligarchinės sistemos, dar labiau sustiprėjusios Rusijai pasirinkus ydingą privatizavimo modelį, kurio rezultatai įtakoją ir Baltijos valstybių ūkinius – komercinius procesus.

Neturėdamos analogų pasaulinėje praktikoje Baltijos valstybės reformavo savo ūkines-komercines ir socialines sistemas, įteisino tiek bendruosius valstybės, tiek specialiuosius įmonių veiklą reglamentuojančius įstatymus ir minimaliais terminais pasirengė valstybinio turto privatizavimui. Šiame straipsnyje naujais aspektais išnagrinėjome pagrindinius Lietuvos, Latvijos ir Estijos privatizavimo valdymo modelių privalumus ir trūkumus, o taip pat ir esminius veiksnius (investicinių čekių naudojimą, pirmenybės teisių suteikimą įmonių darbuotojams bei strateginių investuotojų pritraukimą), didžiąja dalimi apsprendusius privatizavimo procesų vyksmą pradiniam privatizavimo etape. Vėlesnėje valstybinio turto privatizavimo stadijoje pritaikius Vokietijos privatizavimo valdymo modelį, atskleista Baltijos valstybių sėkmės formulė, kurios dėka jos pasiekė ypatingai gerų rezultatų, pritraukdamos investuotojus, kurie ne tik modernizavo privatizuotas įmones, bet į aukštesnį lygį pakėlė tų įmonių valdymą ir dirbančiųjų atlyginimus. Be to, tokių investuotojų veikla sumažino ir valstybės išlaidas privataus verslo subsidijoms, padidino mokesčius į valstybės bei savivaldos biudžetus ir iš biudžetų išlaikomų asmenų pragyvenimo lygį. Konkrečiais faktais parodyta, kad aukštą pridėtinę vertę sukuriančių strateginių investuotojų funkcionavimas Baltijos valstybėse sąlygojo ir su inovatyviomis technologijomis paremtų įmonių susikūrimą ir jų sėkmingą įsitvirtinimą Europos ir pasaulio rinkose.

Palyginamoji Baltijos valstybių namų, butų ir jų priklausinių privatizavimo teisinė ir valdymo procesu analizė atskleidė tokių objektų privatizavimo sėkmę ir trūkumus, tą sėkmę lėmusius pagrindinius veiksnius, o taip pat ir socialines, finansines ir psichologines tokio privatizavimo pasekmes didžiąjai daliai šių valstybių gyventojų. Ypač problematiškuose žemės, žemės ūkio įmonių privatizavimo ir restitucijos procesuose atskleistos pagrindinės problemos (aplinkosauginės, veterinarinės ir kt.), o taip pat ir pasiekimai bei trūkumai atskirose Baltijos valstybėse, joms taikant skirtingus pastarojo turto privatizavimo valdymo metodus.

Visaapimantis privatizavimas ir palankių sąlygų sudarymas privačiam ūkiui vystyti Baltijos valstybėse sudarė sąlygas šioms valstybėms į vakarų pasaulio rinkas orientuoti prekių ir paslaugų srautus ir nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje ne tik iki 20–27 proc. sumažinti priklausomybę nuo Rusijos ir pagal visuotinai priimtą rodiklių paketą užimti akivaizdžiai lyderiaujančias pozicijas buvusios SSSR respublikų tarpe, bet ir pranokti kai kurias Rytų Europos šalis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI

Privatizavimas, privatizavimo procesų valdymas, privatizavimo efektyvumas, nuosavybės santykių reforma.

SUMMARY

PRIVATIZATION PROCESSES DURING 1991–2000 YEARS AND THEY AFTER – EFFECTS IN THE BALTIC STATES

The processes of privatization state property, which were executed in the Baltic States during 1991–2000, were very important not only for employees of privatized and technologically related companies but also for branches of economy, in which investors were attracted, as well as for social and economic progress of each Baltic State and for the strategic development direction of Lithuania, Latvia and Estonia in long perspective. At the beginning of the analyzed period, when the state ownership in the Baltic States was absolutely dominant, and dependence on former USSR (particularly on Russia – the successor of duties and rights of USSR) in economic-commercial areas was over 90 per cent, and they were obliged to use ruble as the only means of payments and settlements, the Baltic States started to implement complex of reforms in legal, social and economic areas. The Baltic States implemented these reforms as quickly as possible (except for Lithuania in 1993–1996), reducing their dependence on the emerging corruption-oligarchic system in Russia, which became much stronger by Russia's choice of a faulty privatization model, the results of which had impact on the economic-commercial processes of the Baltic States.

Having no analogs in the world practice, the Baltic States implemented reforms in their economic-commercial and social areas, enacted both general laws governing the activities of the state and specific laws regulating management of enterprises, and within a minimum time period prepared for the privatization of state property. The author of this article tried to take into account new aspects of the main features of the privatization management methods in Lithuania, Latvia and Estonia, advantages and disadvantages of these methods, as well as basic factors (usage of the investments certificates, preferences for employees and attraction of strategic investors), which in the first stage of privatization considerably influenced this process. The implementation of the German privatization management model in the later stage of state property privatization revealed a formula of the success of the Baltic States, which achieved particularly good results in attracting investors. These investors not only modernized privatized companies but also significantly improved the management and salary levels in these companies. In addition, the activities of such investors reduced public spending on private business subsidies, increased tax payments to state and municipal budgets as well as salaries of employees paid from these budgets. Specific facts demonstrated that functioning of strategic investors, which created high additional value, stimulated establishment and successful development of the companies,

whose activities were based on the innovations. Such companies easily found their markets in Europe and other countries.

A comparative legal and management process analysis of the privatization of houses, apartments and their appurtenances in Lithuania, Latvia and Estonia revealed the success and weaknesses of privatization of such objects, as well as social, financial and psychological subsequences for majority population of these states. The basic problems (environmental, veterinary, etc.) are disclosed in very problematic processes of privatization of land, agricultural enterprises and restitution of nationalized property as well as the achievements and shortcomings in the individual Baltic States by applying different methods of privatization management of this kind of state property.

The large scale privatization and creation of the favorable conditions for the development of private businesses in the Baltic States enabled these countries to direct the flows of goods and services to the markets of the western countries, to reduce dependence on the Russian market up to 20–27%, and to take a clearly leading position among the republics of the former USSR, according to the generally accepted packet of indicators, and even to surpass some Eastern European countries.

KEY WORDS

Privatization, management of privatization processes, efficiency of privatization, ownership reform.